T.C.
ÇANAKKALE ON SEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HASAN el-BASRÎ VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Muammer AKSOY

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Nimetullah AKIN

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum **"Hasan el-Basrî ve Hadis İlmindeki Yeri"** adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

27.06.2016

M. aksoy

Muammer AKSOY

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Muammer AKSOY'a ait **Hasan el-Basrî ve Hadis İlmindeki Yeri** adlı çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimler Anabilim Dalı,

Hadis Bilim Dalında

YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Nimetullah AKIN
(Danışman)

Üye Doç. Dr. Mehmet Ali YARGI

Üye Yrd. Doç. Dr. Mutlu Gül

Tez No : 10114373
Tez Savunma Tarihi: 01.06.2016

O N A Y

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ

Enstitü Müdürü
27/06/2016

ÖZET

HASAN el-BASRÎ VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Hadislerin sonraki nesillere aktarılmasında sahabeden sonra en büyük emeğe sahip olan tabiûn nesli onlardan sonra gelen nesil olup daha sonraki nesiller için adeta bir köprü konumundadır. Söz konusu çalışmamız; tabiûn neslinin önde gelen isimlerinden biri olan Hasan el-Basrî'yi ele almakta olup onun hadis ilmindeki yerini tespit etmeyi hedeflemektedir.

"Hasan el-Basrî ve Hadis İlmindeki Yeri" başlıklı bu tez çalışması giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın önem ve amacına değinilerek araştırmanın yöntem ve kaynaklarına değinilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle konunun tarihi arka planına ve Hasan el-Basrî'nin yaşadığı dönemde hadis ilminin konumu ile islamî ilimlerin durumuna değinildikten sonra, kısaca Hasan el-Basrî'nin hayatı aktarılmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Hasan el-Basrî'nin hadisçiliği ele alınmıştır. Nasıl bir râvi olduğu yanında hadisteki tesâhülü ve mürselleri hakkındaki eleştirilerin doğruluğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hasan el-Basrî, hadis, rivayet.

ABSTRACT

HASAN el-BASRÎ AND HİS PLACE İN THE SCİENCE OF HADİTH

Tabiûn generation that comes after the companions of the prophet Mohammed, has the biggest effort for transfering hadiths to next generations and therefore is the bridge for the next generations to come. Our work in question; aims to cover Hasan el-Basri who is one of the leading figures of tabiun generation and to establish his place in the science of hadith.

This thesis that titled as “Hasan el-Basrî and his place in the science of hadith” consists of an introduction, two chapters and a result.

Introduction explains the importance and aim of the research and mentions methods and references of research.

First chapter mentions historical background of the issue. And it explains the status of the science of hadith and the islamic studies in the time when our muhaddith lived.

Second chapter covers Hasan el-Basri’s life and his studies about the science of hadith. It explains how was he transfering hadiths and it establishes the accuracy of his criticism about wrongdoings in the science of hadith.

Key words: Hasan el-Basrî, hadith, transfering.

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber'in 23 senelik risalet döneminde ortaya koyduğu söz, tavır ve davranışlarının bütününden oluşan sünnet, hiç şüphesiz İslam Dininin Kur'ân-ı Kerîm'den sonra gelen ikinci kaynağıdır. Bu kaynağı bize ulaştıran ilk nesil olan sahabilerin öğrencileri olan *tabiûn* nesli, hadis rivayetinde çok önemli bir konuma sahiptir. "*Sahabileri görenler*" olarak tarif edilen bu nesil bilinmeden hadis tarihinin tam olarak anlaşılması mümkün olamaz. Hadis râvilerinin ikinci tabakasını oluşturan tâbiûn nesli için Hz. Peygamber'in şu ifadesi kaynaklarda yer almaktadır. "*İnsanların en hayırlısı benim zamanımda yaşayanlardır. Sonra onları takip edenler, daha sonra da onları takip edenlerdir*."[1] Hadiste ilk "takip edenler" ifadesi *tâbiûn*, ikinci "takip edenler ifadesi de *etbâu't-tabiîn* tabakasını ifade etmektedir. *Tâbiûn*, İslam davetini sonraki dönemlere aktarma görevini sahabilerden devralan, faziletleri Peygamber tarafından ifade edilmiş olan değerli bir tabakadır.

Hadislerin sonraki dönemlere aktarılmasında ve hadis musannafâtının oluşumunda tabiûn âlimlerinin katkıları tartışılmayacak kadar fazladır. Yine hadis ifadesini geniş anlamda ele aldığımızda tabiûn tabakasının söz, fiil ve eylemlerinin de maktû' hadis kavramı altında hadis literatüründe yer aldığı görülmektedir.

Sonraki dönem âlimleri, bir mesele ile karşılaştıklarında sahabeden sonra tabiûnun uygulamalarına bakmış, oradan kendilerine bir dayanak bulma gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu da tabiûnun bizler için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

"Hasan el-Basrî ve Hadis İlmindeki Yeri" isimli bu tez yukarıda bahsi geçen tabiûn neslinin en önemli isimlerinden biri ve temel İslam bilimlerinin hemen hemen her alanında söz sahibi olan Hasan el-Basrî ve onun hadis rivayetinin değerlendirilmesini ele almaktadır. Hasan el-Basrî'ye geçmeden önce, içinde yaşamış olduğu tabiûn dönemi hakkında biraz bilgi vererek, o dönemde hadisin ifade ettiği anlama değinip, islamî ilimlerin teşekkülüne yer verilecektir.

---

[1] Müslim, Ebû'l-Hüseyin ibnü'l-Haccac, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Beyrut "Fedâilü's-sahâbe", 210-211-212-213, IV, 1968.

İkinci bölüm de Hasan el-Basrî'nin hayatına kısaca değinip ilmi üstünlüğüne, naslara bakışına, kendisinden rivayet edilen maktû' hadislere değinilip, hadis rivayet etmiş olduğu râviler hakkında bilgiler aktarıldıktan sonra kendisi hakkındaki tesâhül ithamlarının doğruluğu araştırılacak daha sonra da mürselleri hakkında bilgi verilerek bir değerlendirme yapılacaktır.

Bu tezimizin hazırlanması aşamasında, tez danışmanım olarak, gerek konu seçimi ve gerekse kaynak temininde yardımlarını esirgemeyen, maddi manevi desteklerini hep yanımızda hissettiğimiz Doç. Dr. Nimetullah AKIN hocama şükranlarımı arz etmeyi bir borç bilirim.

Muammer AKSOY

Çanakkale 2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iii**

İÇİNDEKİLER ..... **v**

KISALTMALAR ..... **vii**

GİRİŞ **1**

BÖLÜM-I

TABİÛN DEVRİ VE HASAN el-BASRÎ'NİN HAYATI

1.1.Tabiûn Devri 4

1.1.1. Tabiûn Kavramının Anlamı ve Tarihsel Arka Planı 4

1.1.2. Sahabe ve Tabiûn Dönemindeki Siyasi Olayların Fırkalaşmaya Etkisi 6

1.1.3. Tabiûn Döneminde Hadis 8

1.1.4. İslamî İlimlerin Teşekkülü 10

1.2. Hasan el-Basrî'nin Hayatı 12

1.2.1. Hayatı 12

1.2.2. Ölümü 15

1.2.3. Fiziki Özellikleri ve Hatipliği 16

1.2.4. Zühd Hayatı 19

1.2.5. Seyahat ve Rihleleri 21

1.2.6. Yaşadığı Çevre 23

1.2.7. Devlet Yöneticileri İle Olan İlişkileri 24

BÖLÜM-II

HASAN el-BASRÎ'NİN HADİSÇİLİĞİ

2.1. Hasan el-Basrî'nin Hadisçiliği 28

2.1.1. Hasan el-Basrî'nin İlmi Yönü 28
2.1.2. Bir Râvi Olarak Hasan el-Basrî 31
2.1.3. Nasslar Karşısında Ehl-i Re'y-Ehl-i Hadis Duruşu 33
2.1.4. Hasan el-Basrî'ye Dayanan *Maktû'* Hadisler ve *Kavil*ler 38
2.1.5. Hadis Rivayet Ettiği Kişiler (Hocaları/Şeyhleri) 43
2.1.5.1. Hadis Rivayet Ettiği Sahabiler 44
2.1.5.2. Hadis Rivayet Ettiği Tabiîler 64
2.1.6. Hadis Rivayetinde *Mütesâhil* Olduğu İddiası 70
2.1.6.1. Mütesâhil İthamlarına Sebep Olan Râvilerin Değerlendirilmesi 71
2.1.6.2. Mütesâhil İthamlarının Farklı Sebepleri 79
2.1.7. Hasan el-Basrî'nin *Mürsel* Rivayetleri 82
2.1.7.1. Hz. Ali Hakkındaki Görüşleri 84
2.1.7.2. Haccac Hakkındaki Görüşleri 86
2.1.8. Hasan el-Basrî'nin Mürsel Hadisleri 89
2.1.8.1. Ebû Dâvud'un Sünen'inde Geçen Mürsel Hadis 89
2.1.8.2. Tirmizî'nin Sünen'inde Yer Alan Mürsel Hadis 1: 91
2.1.8.3. Tirmizî'nin Sünen'inde Yer Alan Mürsel Hadis 2: 92
2.1.8.4. Tirmizî'nin Sünen'inde Yer Alan Mürsel Hadis 3: 92
2.1.8.5. Tirmizî'nin Sünen'inde Yer Alan Mürsel Hadis 4: 93
2.1.8.6. Nesâî'nin Sünen'inde Yer Alan Mürsel Hadis 94
2.1.8.7. Ebû Dâvud'un Merâsil'inde Geçen Mürsel Hadisleri 95
2.1.8.8. Hasan el-Basrî'nin Mürsellerinin Değerlendirilmesi 101
SONUÇ 106
KAYNAKÇA 108

KISALTMALAR

a.g.e. Adı geçen eser.

bkz. Bakınız.

c. Cilt

DİA Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi

dipn. Dipnot.

dr. Doktor

h. Hicri

haz. Hazırlayan.

Hz. Hazreti.

İFAV Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı

krş. Karşılaştırınız.

m. Miladi.

no. Numara.

s. Sayfa.

sy. Sayı

şrh. Şerh.

thk. Tahkik.

thr. Tahric.

tkd. Takdim.

trc. Tercüme.

trs. Tarihsiz.

tsh. Tashih.

vb. Ve benzeri.

vd. Ve devamı.

GİRİŞ

I. Tezin Konusu ve Amacı

Rasulullan (s.a.v.) Efendimizin hadislerinin ve sünnetinin doğru bir şekilde anlaşılması ve sonraki nesillere doğru bir şekilde aktarılması önemli bir meseledir. Elimizde mevcut olan hadis külliyatının oluşmasında, başta sahâbe ve onu takip eden nesil olan tabiûn neslinin katkıları tartışılmayacak kadar fazladır. Tabii olarak bu iki nesil ve sonraki nesillerde herkes aynı katkıyı sağlamış değildir. Bazıları ilmi çalışmalara daha fazla katkı sağlarken, bazıları, gerek farklı işlerle uğraşma gerekse de ifâ etmiş olduğu görevin farklılığından dolayı ilimle uğraşmaya pek zaman bulamamışlardır.

Bu mesele hadis ilmi için de geçerlidir. Gerek sahabeden gerek onları takip eden tabiûndan olan kimselerin aynı oranda hadis ilmine katkılarının olduğunu söyleyemeyiz. Bunda o dönem insanlarının bakış açılarının buna etki ettiği inkâr edilemez bir gerçektir. Bidâyetteki âlimlerin hadis konusunda hassas davrandıkları, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e yalan isnadında bulunuruz korkusundan dolayı hadis rivayetinden geri durdukları yönündeki örnekler bir hayli fazladır.

Tabiûn âlimlerinden Hasan el-Basrî'nin, farklı ilim dallarındaki yeri ve o ilimlere katkıları araştırma konusu yapılmıştır. Biz de bu çalışmamızda, Hasan el-Basrî'nin hadisçiliğini ele alacağız. Bu çalışmadaki asıl amacımız, Hasan el-Basrî'nin hadis ilmindeki yeri konusunda daha geniş çalışmalara bir kaynak oluşturmaktır.

Hasan el-Basrî hadisçişiği yanında, hakkındaki ithamların doğruluk değerini araştırıp bir sonuca ulaşmaya çalışacağız. Bu çalışmayı yaparken de, Kütüb-i Sitte içerisindeki yer alan rivayetlerini ele alarak değerlendirmelerde bulunmakla beraber, sorularımıza cevap bulabilmek için zaman zaman Kütüb-i Sitte dışına da çıkarak sorulara cevap arayacağız.

Çalışma, Hasan el-Basrî'nin kısaca hayatına dair bilgiler verdikten sonra Hasan el-Basrî'nin hadis ilmindeki yeri tespiti hedeflenmektedir. İlk olarak, fazla uzun tutmamak kaydıyla Hasan el-Basrî'nin hayatı araştırılacak ve bunun akabinde Kütüb-i Sitte içerisindeki rivayetleri gözden geçirilip hadis ilmindeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Konu hadis olunca hadis râvisinin kimlerden hadis aldığı konusu önem arzetmektedir. Biz de bundan yola çıkarak Hasan el-Basrî'nin kendilerinden rivayette bulunduğu sahabe ve tabiûndan olan râvileri çıkarıp, bu râvilerin güvenilirliğini tespit etmeye çalışacağız. Hangi râviden ne kadar rivayette bulunmuşsa onu kitaplarıyla beraber belirtmeye çalışacağız.

II. Tezin Önemi

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in arkadaşlarından birçoğu ile beraber yaşama bahtiyarlığına eren Hasan el-Basrî'den birçok hadis rivayet edilmiş, bu rivayetler hemen hemen bütün hadis kitaplarında yerini almıştır. Daha sonraki dönemlerde şekillenmiş olan hadis ilmi literatüründen yola çıkılarak Hasan el-Basrî hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Tabiki bu değerlendirmelerin hepsi olumlu değildir. Hadis rivayetinde gevşek davrandığı, fazlaca mürsel rivayetlerde bulunduğu ithamlarına maruz kalmıştır.

Biz de bu çalışmamızda bu ithamların doğruluğunu araştırıp Hasan el-Basrî hakkındaki ithamları tarihi arka planında değerlendirip bir sonuç elde etmeye çalışacağız. Tesahül/gevşeklik ithamlarına sebep olan râviler ve bu ithamın başka sebepleri varsa onların doğruluk değerleri üzerinde durulacaktır.

III. Tezin Kapsamı ve Sınırları

"Hasan el-Basrî ve Hadis İlmindeki Yeri" isimli bu çalışmamız, hadis rivayetinde el-Hasan dendiğinde kendisi anlaşılan bir râvi olan Hasan el-Basrî'nin hayatı ve bu ilimdeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tezimiz giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın önem ve amacına değinilerek araştırmanın yöntem ve kaynaklarına değinilecektir. Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle konunun tarihi arka planına değinilmiştir. Muhaddisimizin yaşadığı dönemde hadis ilminin konumu ve islamî ilimlerin durumuna değinilmiş olup, Hasan el-Basrî'nin hayatı ele alınmıştır. İkinci bölgmde ise Hasan el-Basrî'nin hadisçiliğine değinilmiştir. Nasıl bir râvi olduğu yanında hadisteki tesahülü ve mürselleri hakkındaki eleştirilerin doğruluğu da tespit edilmeye çalışılmıştır.

IV. Tezin Kaynakları

Çalışmamıza konu olan şahıs, bünyesinde islamî ilimlerin hepsini barındırmış olan

bir tabiûn âlimi olunca farklı disiplinlere ait olan kaynaklara müracatımızı da gerekli kılmaktadır. Bu itibarla, İbn Sa'd'ın (230/845) *Tabakâtü'l-Kübrâ*'sı, İbn Hibbân'ın (354/965) *es-Sikât*'ı, Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi'nin (597/1201) *Âdâbu'l-Hasan el-Basrî ve Zühdühü ve Mevâıduhû*'su, İbn Hallikan'ın (681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân*'ı, İbn Hacer'in (852/1449) *Tehzîbu't-Tehzib*'i, Zeyla'î'nin *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*'si, Selahattin Polat'ın *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri* vb. kitaplardan ve ayrıca *DİA*'nın konuyla ilgili maddelerinden yeri geldikçe yararlandık.

Çalıştığımız alan hadis alanı olduğu ve bir şahsın hadisçiliğini çalıştığımız için Kütüb-i Sitte ve Ebû Dâvud'un *Merasil*'i başvurduğumuz temel kaynaklar olmuştur.

BÖLÜM-I

TABİÛN DEVRİ VE HASAN el-BASRÎ'NİN HAYATI

1.1.Tabiûn Devri

1.1.1. Tabiûn Kavramının Anlamı ve Tarihsel Arka Planı

Araştırma konumuzu içeren kişi bir tabiûn âlimi olunca, onun yaşadığı dönemin özellikleri önem arz etmektedir. Bundan dolayı biz birinci bölümde "*Tabiûn Devrinin Özellikleri*"ni ele almayı uygun gördük. Tabii olarak biz burada uzun uzadıya tabiûn devrini anlatacak değiliz. Ancak bir şahsı ele alıyorsanız o şahsın yaşadığı dönemin bilinmesi gerekiyor. Biz de tabiûn dönemi hakkında kısaca bilgi vereceğiz. Bu bölümü hazırlarken Doç. Dr. Arif Ulu'nun *"Tâbiûnun Sünnet Anlayışı"* isimli doktora tezinden ziyadesiyle faydalandığımızı da ifade etmek isterim. Daha geniş bilgi edinmek isteyenlere, kitap olarak da basılan, bu tezi öneririz.

Sözlükte, bir kimsenin yolundan gitmek, onu izlemek anlamındaki te-be-a (ت ب ع) kökünden türeyen tabi'in kelimesi, sözlükte bir kimseye uyan ve onu izleyen kimse anlamına gelmektedir.[2] Çoğulu tabiûn olan kelimenin terim anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hâkim en-Neysâbûrî (405/1014) bir kimsenin tabiûndan sayılabilmesi için herhangi bir sahabiyi görmeyi yeterli saymaktadır.[3] Hatib el-Bağdâdî (463/1071), arkadaşlık yapmayı şart koşarken, İbn Hıbbân (354/965) görüşmenin temyiz çağında olmasını şart koşmaktadır.[4] Müslim'in, Üveys hadisini, Fedâilu's-Sahabe bölümünde zikretmiş olması, onun muhadramları da sahaben saydığı sonucuna götürmektedir.[5] Genel kabul gören görüş ise Hâkim en-Neysâbûrî'nin görüşüdür. Yani bir kimsenin tabiûndan sayılabilmesi için sahabeden birine veya bir kaçına mülaki olması yeterli görülmüştür.

---

[2] İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1414, VIII, 27.
[3] el-Hâkim, Ebû Abdillah Muhammed bin Abdullah en-Neysâbûrî, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Seyyid Mu'zam Huseyn, 1977, Beyrut, s. 42.
[4] Ahmed Nâim, *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sârih Tercemesi*, DİB yayınları, 1970, I, 30.
[5] Müslim, Ebû'l-Hüseyin ibnü'l-Haccac, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Beyrut "Fedâilü's-sahâbe", 224, IV, 1968

Tabiîn kelimesini ilk defa Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, "*tabiînin en hayırlısı Üveys'tir*"[6] hadisinde görmekteyiz.[7] Tabiûn dönemi, sahabe döneminden hemen sonraki dönemdir. Hangi yıllar arasını kapsadığı ise her âlimin kendi bakış açısına göre farklılık arzetmektedir. Hâkim en-Neysâbûrî'nin (405/1014) de ifade ettiği gibi insan, sahabe ile tabiûnu, tabiûn ile tebeu't-tâbiîni birbirine karıştırmaktadır.[8] Bazı âlimler son vefat eden sahabi olan Ebu't-Tufeyl Âmir bin Vâsile'nin 110 olan ölüm tarihini kıstas alarak sahabî devrini bu tarihte sonlandırırken, tabiûn devrini de 110'la[9] başlatmışlardır.[10] Hicri 110 yılını sahabe döneminin sonu olarak aldığımızda, bir tabiûn âlimi olan Hasan el-Basrî'ye yer bulmamız zor olacaktır. Muasır âlimlerimizden Hayrettin Karaman, sahabe devrini 11-40/632-660, tabiûn devrini 40-120/660-738 şeklinde belirlemenin uygun olacağını ifade etmektedir[11] ki biz de makul olan görüşün bu olacağı kanaatindeyiz.

Tabiûn nesli, İslamî ilimlerin teşekkülünde en önemli rolü oynayan nesildir. Birçok tabiûn âliminin görüşleri sonraki nesil için bir referans olarak kabul edilmiştir.[12] Herhangi bir tabiîye izafe edilen söz, fiil veya takrirlere de zaten *maktû'* hadis denilmektedir.[13] Tabiûnun önemli isimleri arasında Hasan el-Basrî ile birlikte Sâid bin el-Müseyyeb, Atâ bin Ebû Rabâh, Alkama bin Kays, Muhammed bin Sîrîn, Tavûs bin Keysan'ı sayabiliriz. Bizim araştırma konusu yaptığımız Hasan el-Basrî de birçok ilim dalı tarafından referans gösterilen bir tabiûn âlimidir.

Tabiûn dönemi insanları, kendi dinî problemlerine kendilerinin çözüm üretme çabası içinde bir nesil olma özelliğine sahiptir. Çünkü Hz. Peygamber hayattayken meydana gelen bir sorun ve problemi vahiyle veya Hz. Peygamber'in müdahalesiyle çözme imkânı vardı. Hz. Peygamber'in terbiyesinden geçen sahabe ise vahye şahit olduğu için nassların mana ve maksadını anlama imkânına daha fazla sahipti.[14]

---

[6] Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 224.
[7] Arif Ulu, Tabiîn, *DİA*, XXXIX, 328-330.
[8] El-Hâkim, en-Neysâbûrî, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, s. 41.
[9] Bizim anladığımız kadarıyla bu tarihlendirme, yani sahabe dönemini 110 yılında sonlandırma, sonradan kendilerini sahabe olarak ortaya atanlara bir kalkan olmasından dolayıdır. Sonraki dönemlerde bazı kimseler ki, bunlar kendilerini muammerun olarak tanıtarak Hz. Peygamberi gördüklerini söyleyerek, itibar kazanmak gibi dünyevi menfaaler için hadisler uydurmuşlar. Daha geniş bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, İFAV, İstanbul, 2014, s. 71-78.
[10] Arif Ulu, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, s. 32.
[11] Hayrettin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad*, İstanbul 1996, 2. Baskı, s. 47.
[12] Ulu, agmd., s. 328-330.
[13] İsmail Lütfü Çakan, *Hadis Usûlü*, İFAV, İstanbul, 2012, s. 104.
[14] Arif Ulu, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, İFAV, İstanbul, 2015, s. 37.

Tabiûn dönemine gelindiğinde dış etkenlerin de etkisiyle her konuda bir farklılaşma meydana gelmiştir. Farklı milletlerin İslam'a girmesi, bununla birlikte farklı kültürler ve farklı dinlerle iletişime geçilmesi, yaşanan siyasi olumsuzluklar İslam toplumunda bir farklılaşma meydana getirmiştir. Bu farklılaşma tabii olarak ilk önce insanların düşüncelerinde meydana gelmiş, daha sonra fiillere etki etmeye başlamıştır. Bütün bunların bir neticesi olarak insanlar, farklı fırkalara/guruplara ayrılmış, siyasi anlaşmazlıklar meydana gelmiş; savaşlar yaşanmış, Müslüman Müslümana kılıç çekmiş, kan akıtılmıştır. Bütün bu olaylar insanların dine bakışını etkilemenin yanında âlimlerinde naslara bakışına da etki etmiştir.

Yaşanan bu olayların detaylarına girmeden bu siyasi olayların ayrışma sebeplerine bakmanın tabiûn döneminin anlaşılması açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

1.1.2. Sahabe ve Tabiûn Dönemindeki Siyasi Olayların Fırkalaşmaya Etkisi

Tabiûn dönemi, fitnelerin zuhur edip kargaşaların yaşandığı, fırkalaşmaların meydana geldiği, iç savaşların yaşanması sonucu siyasi ayrılıkların yaşandığı çok hareketli bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönemin en büyük fitneleri, Hz. Osman'ın şehadeti (h.35), Cemel Vakası (h.36), Sıffîn savaşı (h.37-38), Hâricîlerin bir kısmının ortadan kaldırıldığı Harûra katliamı (h. 38), Kerbelâ fâciası (h.61) vs. olaylardır. Her ne kadar Hatiboğlu bu olayları sahabi döneminin fitneleri olarak ifade etse de[15] biz, Hayrettin Karaman'ın bu dönemleri tasnifinden yola çıkarak,[16] tabiûn dönemi fitneleri olarak aktarmayı uygun görmekteyiz.

Olaylar bu kadarla sınırlı olmayıp, hicri 63'te Harre savaşı,[17] yine hicri 72'de Abdullah bin Zübeyr'in kuşatılması için mancınıklarla Mekke'nin kuşatılması[18] da takibeden dönemdeki fitnelerden bazılarıdır.

Yaşanan bu olaylar, insanların zihin dünyalarında büyük etkiler meydana getirmiştir. İlimlerin oluşmasına ve ayrışmasına etki eden fikri alt yapıları, bu olayların sonunda aramak yerinde olur kanaatindeyiz. Hz. Osman (r.a.)'ın şehit edilmesinden sonra kelâmî tartışmaların filizlendiği ve yavaş yavaş literatürün oluşmaya başladığı bir dönem

[15] Mehmet Said Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğusu*, Otto, 2015, s. 101.
[16] Bkz. Dipn. 9.
[17] Muhammed bin Cerir bin Yezid Taberi, *Tarihu'l-Kebîr*, Dâru't-Turâs, Beyrut, 1387, V, 487-488.
[18] Mehmet Said Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğusu*, s. 59.

olmuştur. Mesela, büyük günahın dinden çıkarıp çıkarmayacağı meselesi tartışmasına sebep olan şeyin Hz. Osman (r.a.)'ın şehadeti ve Sıffîn savaşı olduğunu hemen hemen bütün kelam ve mezhepler tarihi kitaplarında görmekteyiz. Yine İslam'daki mezhebi ayrılıkları hemen Sıffîn savaşı sonrasında görmekteyiz. Şimdi, bu ayrışmaları ve etkileri üzerine birkaç örnek aktaralım.

Hz. Osman (r.a.)'ın şehit edilmesinden (h.35) sonra Müslümanlar, Hz. Ali (r.a.)'ye biat etmişler, Hz. Muaviye (r.a.), amcazadesi Hz. Osman (r.a.)'ı şehit edenlere kısas uygulanması gerektiğini ve bunu da bir halifenin yapması gerektiği ki, kısas Allah'ın bir emridir, yapmıyorsa Allah'ın bir emrini yerine getirmiyor, yok eğer yapamıyorsa kudreti olmayan birinin idareyi elinde bulundurmasının caiz olmayacağı düşüncesiyle, Hz. Ali (r.a.)'nin hilafetini kabul etmemiş ve neticede (h. 37-38) yıllarında Sıffîn savaşı yapılmıştır.[19] Ardından hakem tayin edilmiş, bunun akabinde hakem tayin etmenin küfür olduğunu iddia eden, Hariciler olarak adlandırılan bir gurup ortaya çıkmıştır.[20]

Diğer bir oluşum; araştırma konumuz olan Hasan el-Basrî'nin meclisinde yaşanan bir olay mutezile mezhebinin oluşum sürecini başlatmaktadır. Olay şöyledir:

Bir gün Hasan el-Basrî'nin meclisine biri gelir ve büyük günah işleyenin durumunu sorar. Hasan el-Basrî henüz cevap vermeden Vâsıl b. Ata ileri atılarak "*el-Menzile beyne'l-Menzileteyn*" görüşünü ileri atar, böylece mutezilenin temelleri atılmış olur.[21]

Bir diğer vakıa, Cemel ve Sıffîn savaşlarından sonra, hâkim anlayış, yaşanan bu olayları, ilâhî takdirle ilişkilendirirken bunu reddedip olumsuz fiilleri tamamen insan iradesine dayandıran görüşler ileri sürülmüştür ki, Mabed el-Cühenî (83/702) ve Gaylan ed-Dımeşkî (120/738)'nin öncülük ettiği bu akıma Kaderiyye denmiştir.[22] Araştırma konumuzu teşkil eden Hasan el-Basrî'nin de kaderî olduğu ithamları vardır ki bu konu ile ilgili ileride bilgi vereceğiz.

Oluşan bu ve benzeri guruplardan müstağni olarak, yani ne Hâricî isyanlarına ne de Şia gibi iktidarı ele geçirmek için mücadele eden guruplara katılmayıp, başta bulunan kimseye kayıtsız şartsız itaati şart gören bir gurupla, yönetime başkaldırmamakla beraber, yanlışları eleştiren bir gurubun var olduğu da bilinen bir gerçektir. Yönetimi eleştirenler

[19] et-Taberî, *Tarih*, VI, 563.
[20] et-Taberî, *Tarih*, V, 64.
[21] Kemal Işık, *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara Ünv. Basımevi, 1967, s. 52.
[22] İlyas Üzüm, Kaderiyye, *DİA*, XXIV, s. 64-65.

içerisinde şunları sayabiliriz: Said bin el-Müseyyeb (94/713), İbrahim en-Nehâî (96/715), Âmir eş-Şa'bî (103/721), Atâ bin Ebi Rabâh (114/732) ve Hasan el-Basrî (110/728).[23] Otoriteye karşı kılıçla mücadeleyi caiz görmeyen Hasan el-Basrî, dönemindeki Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as isyanına katılmamış ve katılanlara karşı çıkmıştır. Hatta kendisine bu konuda ısrar edenlere "*Allah insanları kılıç ile değil, tövbe ile değiştirir*" karşılığını vermiştir.[24]

Görüldüğü gibi bütün bu olayların ve yaşanan fikri ayrışmaların sebep/sebeplerinden biri de yaşanan siyasi olayların bir neticesidir.

1.1.3. Tabiûn Döneminde Hadis

Yukarıda ifade ettiğimiz siyasi olaylardan hadis ilmi de olumsuz olarak etkilenmiştir. Yaşanan siyasi olaylar fırkaların teşekkülüne sebebiyet vermiş ve meydana gelen bu fırkalarda kendi görüşlerinin doğruluğunu izah için naslara sarılmışlardır. Ellerinde kendi görüşlerini destekleyen ayet ve hadis bulamayınca hadis uydurma işine koyulmuşlardır.

Hadis uydurma faaliyetleri ilk olarak Şiîler tarafından başlatılmıştır.[25] Bir Yahudi dönmesi olan İbn Sebe kaynaklı olan, Hz. Ali lehine, onun üstünlüğünü ifade eden bir takım hadisler uydurulmuştur.[26] Tabikî uydurma faaliyetleri sadece Şia ile sınırlı değildir. Bu hemen hemen her fırka için geçerli bir vakıadır. Hadis uydurmacılığının farklı sebepleri de yok değildir. Hadis uydurmaya etki eden sebepler başlı başına bir araştırma konusudur. Biz burada erken dönemde hadis uydurmacılığının başladığını ifade etmek istiyoruz.

Hadis uydurma faaliyetlerinin artması dönemin âlimlerini buna karşı önlem almaya sevk etmiştir. Bu güvensizliğin sonucu olarak isnat sorma eğilimi ortaya çıkmıştır. Muhammed bin Sîrîn (110/728) bunu şöyle ifade eder: "*Önceleri isnattan sormazlardı. Ne zaman ki fitne ortaya çıktı, bize râvilerinizi bildirin dediler. Râviler sünnet ehli olursa hadisleri alınıyor, bidat ehli olursa hadisleri alınmıyordu*."[27]

---

[23] Arif Ulu, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, s. 56.
[24] Ebû Abdullah Muhammed bin Sa'd Müni' el-Hâşimî İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, VII, 120.
[25] M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, İFAV, İstanbul, 2014, 28.
[26] Bk. M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 27-57.
[27] Ebû Bekir Ahmed bin Ali bin Sâbit bin Ahmed Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifaye fî Ilmi'r-Rivaye*, Mektebetü'l-İlmiyye, Medine, 1409, s. 122.

Fırkalaşma olayları veya şu veya bu fırkadandır ithamları basit bir ayrışma olarak görülmemelidir. İlmi olarak büyük kopmalara sebep olmuştur. Mesela, İbrahim en-Nehaî (96/715), talebesi Hammad bin Süleyman ile yollarını sırf fırkalara olan yaklaşımlardan dolayı ayırmıştır.[28] Hasan el-Basrî de, yukarıda ifade etmiş olduğumuz üzere, öğrencisi Vâsıl b. Ata ile aralarının bozulması başka bir ifade ile Hasan el-Basrî'nin meclisinden ayrılması, fikri bir düşüncenin sonucudur.

Yaşanan bu olaylar ve fikri ayrışmalarların bir neticesi olarak kişi, rivayet ettiği hadisin güvenilirliğini ispat etmek için rivayet zincirini sayarak bir anlamda kendisini/rivayet ettiği hadisi temize çıkarıyordu. Mesela, Urve bin ez-Zübeyr (94/712) bir hadis nakleder. Bunun üzerine Ömer b. Abdulaziz (101/719) kendisine, (hadiste bir sıkıntı görmüş olacak ki) rivayet ettiği şeye dikkat etmesini söyleyince Urve, senedini de zikrederek savunma yapmıştır.[29] Bireysel olarak başlayan bu uygulamalar ileride senet uygulamasını başlatacaktır.

Her ne kadar bu dönemde isnad kullanma uygulaması başlamış olsa da bunu tatbik anlamında bazı âlimlerin daha ön planda olduğunu görmekteyiz. Nitekim bu dönemin önde gelen isimlerinden ez-Zührî (124/742), hadiste isnadı ilk tatbik eden kişi olarak tanınır. Nitekim öğrencisi de olan İmam Mâlik (179/795), hadisi ilk defa senetle zikredenin, hocası İbn Şihab ez-Zührî olduğunu belirtir.[30]

Biz burada şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, isnat sorma uygulaması veya hadisleri isnatlarıyla rivayet etme uygulaması tabiûn döneminin tamamını kapsayan bir şey değildir. İleride ifade edeceğimiz üzere Hasan el-Basrî hakkında herkesten hadis alıyor eleştirisinin bir anlamının olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bütün bu olumsuzluklar neticesinde, hadislerin muhafazası için, hadislerin yazıldığına şahit olmaktayız. Bağdâdî, Takyid'de, ez-Zührî'nin şöyle dediğini aktarır:

لَوْلَا أَحَادِيثَ تَأْتِينَا مِنْ قِبَلِ الْمَشْرِقِ نُنْكِرُهَا لَا نَعْرِفُهَا , مَا كَتَبْتُ حَدِيثًا وَلَا أَذِنْتُ فِي كِتَابِهِ

[28] Arif Ulu, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, s. 58.
[29] Bağdâdî, *el-Kifaye fi Ilmi'r-Rivaye*, s. 396.
[30] Arif Ulu, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, s. 93.

"*Şark tarafından bilmediğimiz ve kabul etmediğimiz hadisler gelmemiş olsaydı ne bir hadis yazar ne de yazılmasına müsaade ederdim.*"[31]

Daha sonra halife Ömer bin Abdulaziz'in (101/719) emriyle, her ne kadar farklı isimler zikredilmiş olsa da, ez-Zührî hadisleri yazma işini üstlenmiş ve onları halifeye ulaştırmış, halife de onları farklı yerlere defterler halinde göndermiştir.[32]

1.1.4. İslamî İlimlerin Teşekkülü

İslam tarihinde, İslâmî ilimlerin teşekkül dönemi denildiğinde, hicrî II. asrın ikinci çeyreğinden sonraki bir sürecin kastedildiği malûmdur. Bu devre, hadis tarihindeki özel kullanımıyla tasnîf dönemine denk düşmektedir.[33] Söz konusu dönemde, İslâmî ilimler için topyekûn bir tedvîn, teşekkül ve tasnîf faaliyeti başlamış ve yaklaşık hicrî IV. asrın ilk çeyreğine kadarki bir zaman dilimini içine alacak şekilde devam etmiştir.[34]

Herkes tarafından bilinen bir gerçek, islamî ilimler henüz teşekkül etmezden önce ilim denildiğinde Kur'an ve Hadis ilmi ve bu iki kaynaktan elde edilen bilgi kastedilmekteydi. Kur'ân merkezli bilgiler de rivayet kültüründen beslendiğinden yola çıkılırsa, tabiûn döneminde özel olarak *ilim* kavramından, hadis ilmi ve ona bağlı olan (naklî) ilim dalları için kullanıldığını görmekteyiz.

Hadislerin toplanması ve kayda geçirilmesi ile, ki bu dönem Emeviler devleti zamanıdır, islam dünyasında bir ilmileşme hareketi başlamış ve kısa zaman sonra ilimler ihtiva etmiş olduğu konulara göre, Kelâm, Fıkıh, Hadis vb. isimlerle oluşumunu sürdürmüştür. Bizim araştırma konumuz olan Hasan el-Basrî zamanında henüz böyle bir teşekkülden söz etmek zordur. İslamî ilimler, belirli bir süre zarfında sistemleşmiş ve Fıkıh, Kelâm, Tefsir gibi ayrılmalar sonraki dönemlerde olmuştur.

Tabiûn döneminde her ne kadar ilimler teşekkülünü tamamlamasa da islamî ilimlerin temellerinin atıldığını görmekteyiz ki bunun göstergesi olarak Katade (118/736) şöyle der: "*Helal-haramı en iyi bilen el-Hasan el-Basrî'dir.*"[35] Muğire bin Miksem (136/764), "*diyet, yargı işleri ve tarihi en iyi bilen eş-Şa'bi (103/721); namaz, zekât, helal ve haramı en iyi*

---

[31] Ebû Bekir Ahmed bin Ali bin Sâbit bin Ahmed Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-Ilm,* İhyau's-Sünneti'n-Nübüvve, Beyrut, 1949, s. 107.
[32] Halit Özkan, Zührî, *DİA*, XXXXIV, 544.
[33] Ömer Özpınar, "Teşekkül Sürecinde Hadis-Fıkıh Üzerine", *SÜİFD*, 20/güz 2005, s. 130.
[34] Ömer Özpınar, *agm*, s. 130.
[35] İbn Sa'd, *Tabakat*, VII, 163.

bilen İbrahim en-Nehaî (96/715); haccı en iyi bilen Atâ bin Ebî Rebâh (114/732); tefsiri en iyi bilen Saîd bin Cübeyr (94/713); ticaret konularını en iyi bilen İbn Sîrîn (110/728) idi. Hasan el-Basrî ise bütün bunların efendisi idi."[36]

Bununla beraber belirli ilmî ayrışmaları da görmekteyiz. Mesela, Şa'bî'nin (103/721): "*Bizler fakih değiliz, sadece hadis râvîleriyiz*"[37] sözü bunun bir göstergesidir. Yine bu dönemde yaşamış olan el-A'meş (148/765)'e bir konuda soru sorulduğunda, o anda yanında oturan Ebû Hanîfe'den (150/767) bunu cevaplamasını istemiştir. Soru cevaplandıktan sonra A'meş, bu cevabı nereden bulduğunu sorunca Ebû Hanîfe: "*Bize rivâyet ettiğin hadisten*" cevabını vermiştir. Bunun üzerine el-A'meş, o dönemde hadisçiler ile fakihlerin konumunu özetleyen şu tarihi ifadeyi kullanmıştır: يَا مَعْشَرَ الْفُقَهَاءِ أَنْتُمُ الْأَطِبَّاءُ وَنَحْنُ الصَّيَادِلَةُ "*Biz hadisçiler eczacıyız, siz fakihler doktorsunuz*."[38]

Aktarmış olduğumuz bütün bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki, tabiûn dönemi siyasi ayrışma ve krizlerin yaşandığı çalkantılı bir dönemdir. Yaşanan bu ve benzeri olumsuzluklar insanlar üzerinde bir etki meydana gelmesine sebep olmuş ve insanların zihin dünyasında çalkantılar meydana getirmiştir. Bu/bunların bir neticesi olarak, ilimle iştigal eden insanların farklı metotlar geliştirmesine sebep olmuştur. Hadisçileri senet zinciri oluşturmaya sevkederken, kelamcıları düşünceye sevkederek insan fiileri üzerinde tartışmaya itmiştir.

Bizim asıl araştırma konumuz; böyle hareketli bir devirde yaşamış, birçok tarihi olaya şahit olmuş bir şahsiyet olan el-Hasan el-Basrî'dir. Giriş mahiyetindeki bu bilgilerden sonra, yaşadığı çağda var olan bütün İslamî ilimlere vakıf, kendisinden sonraki fırkaların kurucu âlimlerine hocalık yaparak hemen her İslamî disiplin ve oluşumun geleceğini şekillendirmede etkin rol oynamış olan Hasan el-Basrî'nin hayatı ve hadisçiliğine değinmek istiyoruz.

---

[36] Kal'acî, *Mevsûatu Fıkhı'l-Hasan el-Basrî*, I, 19.
[37] Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Halîd Dârimî (280/893), *Reddü'l-İmâm Osmân b. Saîd alâ Bişri'lMerîsî'l-A'nîd*, thk. M. Hâmid el-Feykî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty. , 142.
[38] Ebû Bekir Ahmed bin Ali bin Sâbit bin Ahmed Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-Mütefakkıh***,** thk. Ebû Abdurrahman Âdil bin Yusuf el-Ğarâzî, Beyrut, 1421, II, 84

1.2. Hasan el-Basrî'nin Hayatı

1.2.1. Hayatı

Asıl adı, el-Hasan b. Ebi'l-Hasan el-Basri'dir. Babasının ismi Yesâr'dır. Hasan el-Basrî, Hz. Ömer'in halifeliğinin sondan ikinci yılı olan Hicri 21(642)'de Medine'de doğmuştur.[39] Babası Yesâr, Müslümanların Meysân[40]'ı fethettiklerinde köle[41] edinilen Hıristiyan bir kişidir. Yesâr ismi, Müslüman olduktan sonra aldığı isim olup Müslüman olmadan önceki ismi Fîruz'dur[42]. Tabiûndan olup Sika bir Râvidir.[43] Yesâr, farklı rivayetler olmakla beraber, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vahiy kâtiplerinden olan Zeyd b. Sabit'in azatlısıdır.[44] Annesinin ismi ise Hayrâ olup Hz. Peygamber (s.a.v.)'in eşlerinden Ümmü Seleme (r.a.)'nin azatlısıdır. Bununla birlikte Hayrâ, uzun yıllar Ümmü Seleme (r.a.)'ye hizmette bulunmuştur.[45] Bu iki azatlı, yani Zeyd b. Sabit (r.a.)'in azatlısı Yesâr ile Ümmü Seleme (r.a.)'nin azatlısı Hayrâ'nın evliliğinden hicri 21'de Hasan el-Basrî dünyaya gelmiştir.[46] Hasan el-Basrî köle olarak doğmuştur.[47] Bu bilgiden hareketle, Yesâr ve Hayrâ'nın azat edilmelerini Hasan el-Basrî'nin doğumundan sonra olduğunu söyleyebiliriz.

Hasan el-Basrî'nin hayatından bahseden eserlerin hemen hepsi onun çocukluğunun, Medine'nin kuzeyinde bulunan "*Vadi'l-Kurâ*"[48] denilen bir yerde geçtiğini kaydeder.[49] Kaynaklarda ailesi ile birlikte Vadi'l-Kurâ'da yaşadıkları yer alsa da, Medine ile Vadi'l-Kurâ'nın arasının çok uzak olması, Hayrâ'nın, Ümmü Seleme'nin hizmetini yapmasının izahatına kaynaklarda rastlayamadık. Kanaatimize göre Hasan el-Basrî'nin ailesi; ya

---

[39] Ebû Abdullah Muhammed bin Sa'd Müni' el-Hâşimî İbn Sa'd (230/845), *et-Tabakatü'l-Kübra*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, VII, 114; ed-Deneverî İbn Kuteybe, (276/889), *el-Maârif*, Mısır, 1969, s. 440; Cemalu'd-Dîn Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi,(597/1201), *Âdâbu'l-Hasan el-Basrîi'l-Basrî ve Zühdühü ve Mevâıduhû*, Dâru's-Sıddık, Suriye, 2005, s. 23; Ebû'l-Abbâs Şemsü'd-Dîn Ahmed bin Muhammed bin İbrahim bin Ebi Bekr İbn Hallikan (681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve Ebnâ'ü Ebnâ'i'z-zamân*, I-VIII, Beyrut 1968-1972, II, 69; Ebu'l-Fazl Şihâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalâni İbn Hacer, (852/1449), *Tehzîbu't-Tehzib*, Matbaatu Dâirati'l-Maârif, 1326, II, 264;

[40] Meysân, bugün Irak sınırları içerisinde bir vilayetin adıdır.

[41] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 440; İbn Sa'd, *Tabakat*, VII, 114.

[42] Belâzurî, *Futûhu'l-Buldan*, s. 422.

[43] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzib*, IV, 17.

[44] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 440; İbnu'l-Cevzi, *Âdâbu'l-Hasan el- Basri*, s. 23.

[45] İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, VII, 114; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 440; İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 23.

[46] İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, VII, 156-157, İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzib*, II, 231.

[47] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 440.

[48] Vadi'l-Kurâ, Şam yolu üzerinde Medine'ye yaklaşık 250 km. uzaklıkta bir vadidir. Eskiden Semûd ve Âd kavimlerinin yaşadığı yer olup sonradan Yahudiler yerleşmiş, hicri 7. Yılda Hayber'in fethinden sonra fethedilmiştir.

[49] İbn Sa'd, *Tabakat*, VII, 114; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 440.

Vadi'l-Kurâ'ya daha sonra taşındılar veya buranın bir ziraat bölgesi olması hasebiyle oraya belirli dönemlerde gidiyorlardı.

Annesi Hayrâ, azatlı olmakla beraber Ümmü Seleme 'nin evine yardım için giderken yanına küçük Hasan'ı da alırdı. Bir gün Hayrâ, Ümmü Seleme (r.anha)'nin ihtiyaçları için dışarı çıktığında Hasan ağladı. Ümmü Seleme'de onu (oyalamak için) emzirdi. Yaşı geçmiş olmasına rağmen sütü geldi ve Hasan da onun sütünden içti.[50] Tarihi kaynaklar, Hasan el-Basrî'deki kemalin, hikmetin, fesahat ve belagatin kaynağının bu emzirme olduğunu yazmaktadır.[51] Ayrıca Ümmü Seleme'nin, Hasan doğduğunda onu müminlerin emiri olan Hz. Ömer (r.a.)'e götürdüğü, Hz. Ömer (r.a.)'in de Hasan'a "*Ya Rabbi! Onu dinde fakih kıl ve onu insanlara sevimli kıl*" dediği rivayet edilir.[52]

Hasan'ın bakımı ve yetişmesiyle daha çok annesi Hayrâ ilgileniyordu. Annesinin genç yaşlarda Arap çevresinde bulunmuş olması da Hasan el-Basrî için büyük bir avantaj olmaktaydı. Çünkü gelecekte dini ilimlerde söz sahibi olmasına önemli katkılar sağlayan Arap dilini mükemmel bir şekilde öğrenmesine katkı sağlamıştır.[53] İleride geleceği üzerine Hasan el-Basrî, annesinden de hadis rivayet edecektir. O, Ümmü Seleme ve Hz. Aişe'dan rivayette bulunmuştur. İbn Hıbbân (354/965) Hasan'ın annesi Hayra'yı sika olarak nitelendirir.[54]

Hasan el-Basrî'nin annesinden rivayetleri, Kütüb-i Sitte'den Müslim'in Sahih'inde, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünen'lerinde yer almaktadır ki, bunlara, aşağıda Hasan el-Basrî'nin rivayette bulunduğu hocaları aktarılırken detaylı olarak yer verilecektir.

Hasan el-Basrî'nin annesi ve Ümmü Seleme, Hasan'ı sahabilerin huzuruna çıkarıyor ve onlar da Hasan'a dua ediyorlardı.[55] Yine, Hz. Osman (r.a.)'ın halifeliği döneminde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımlarının evlerine girdiğini, elini evlerin tavanlarına değdirebildiğini ifade etmektedir.[56] Tabiki bu bilgi, yani Hasan'ın elini tavana değdirmesi meselesi, islamın konut anlayışını ifade eden bölümlerde geçmektedir. Bizim bu bilgiyi

[50] İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 114; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 440; İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 70.
[51] İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 114; İbn Hallikan, *a.g.e.* , II, 69.
[52] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s.250; İbnu'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 14.
[53] İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 115.
[54] İbn Hıbbân, Muhammed bin Ahmed Ebû Hâtim et-Temîmî, *es-Sikât*, Dâiratu'l-Maâ'rif, 1973, IV, 216; Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XII, 416.
[55] İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VII, 115.
[56] İbn Sa'd, *A.g.e.*, VII, 118.

burada vermiş olmamızın sebebi, Hasan el-Basrî'nin nasıl bir ortamda yetiştiğini göstermektir.

O, sahabenin yoğun olarak yaşadığı bir dönemi ve ortamı teneffüs etmiştir. Bizzat kendisinden aktarıldığına göre on beş yaşında Hz. Osman (r.a.)'ı hutbe okurken gördüğünü ifade etmektedir.[57] Onun, Hz. Osman (r.a.)'nın şehadetinde on dört yaşında olduğu da rivayet edilir.[58] Hasan el-Basrî, Medine'de henüz 14 yaşına gelmeden Kur'an'ı ezberlemiştir.[59] On yedi[60] yaşına kadar Medine'de yaşamış olan Hasan el-Basrî, Sıffîn savaşından bir yıl önce veya savaşın vuku bulduğu günlerde, h. 38 yılında babasının da memleketi olan Basra'ya göç etmiştir.[61]

On altı veya on yedi yaşına kadar Peygamberin terbiyesi altında yetişmiş bir nesille beraber olmuş, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kurmuş olduğu İslam devletinin başkenti Medine'de yaşamış olan Hasan el-Basrî'nin nasıl bir ilmi birikime sahip olabileceği kanaatimizce tartışmasız bir konudur. O zamanın yapısını da göz önünde bulundurursak, Hasan el-Basrî, Medine'den Basra'ya bir ilim adamı olarak göç etmiştir diyebiliriz.

Hasan el-Basrî'nin Basra'ya niçin göç ettiğine dair herhangi bir bulguya rastlayamadık. Hz. Ali (r.a.)'nin bir taraftarı olmak için mi yoksa babasının memleketi olduğu için mi bilinmemektedir. Bizim kanaatimiz, Hasan el-Basrî'nin Basra'ya göç etmesi kendi tercihinden ziyade ailesinin bir tercihidir. Ayrıca oranın tarafsız bir bölge olmasından kaynaklanmaktadır. Malum olduğu üzere Kufe Hz. Ali'nin Şam ise Hz. Muaviye'nin karargâhı konumundaydı. Aslında Hasan el-Basrî'ye baktığımızda onun isyanlara karşı bir tavır sergilediği gözükmektedir. Hz. Ali (r.a.) tarafına meyletmekle beraber tarafsızlığını ifade ettiğini şu olay ifade etmektedir. Hasan el-Basrî'den şöyle rivayet edilir:

"Fitne gecelerinde silahımla çıkmıştım. Derken Ebu Bekre karşıma çıktı ve bana: "Nereye gitmek istiyorsun" diye sordu. Ben de "Rasulullah (s.a.v.)'in amcasının oğluna yardım etmek istiyorum" dedim. Ebu Bekre şöyle dedi:

---

[57] İbn Sa'd, *A.g.e.*, VII, 115
[58] İbn Sa'd, *A.g.e.*, VII, 115
[59] İbn Sa'd, *A.g.e.*, VII, 115.
[60] İbn Sa'd, *A.g.e.*, VII, 157.
[61] Zeyla'î, Cemâlüddin Ebu Muhammed Abdullah bin Yusuf bin Muhammed, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, thk. Muhammed Avâme, Müessesetü'r-Reyyan, 1997, I, 90.

"İki Müslüman kılıçlarıyla karşılaştıkları zaman ölen de öldüren de ateştedir" buyuruyordu. Ben:

"Ya Rasulallah! Öldüren böyledir ama ölene ne oluyor?" diye sordum. O:

"Ölen de, arkadaşını öldürmeyi istemiştir" buyurdu.[62]

Yaşanan bu olaydan sonra Hasan el-Basrî, her ne kadar Emevî yönetimini eleştirse de tarafsız kalmıştır. Ömer Nasûhî Bilmen de "*Hasan el-Basrî, Sıffîn savaşında tarafsız olmuş ve halkı da tarafsızlığa davet etmiştir*" demektedir.[63]

Hasan el-Basrî'nin, Basra'ya gelmesinden kısa bir süre sonra onun mescidine farklı gayeler için talebelerin geldiği ifade edilir.

Ethem Levent kitabında Ebu Hayyâm'dan aktardığına göre, Hasan el-Basrî'nin mescidine gelen talebelerden; bir kısmı ondan hadis alırken, bir kısmı Kur'an teviline vakıf oluyor, bir başkası ondan helal ve haramları dinliyor, Arapçayı nasıl kullandığını öğrenmek için gelenler oluyor, birileri; fetvalarını aktarmak, hüküm öğrenmek, mev'ıza dinlemek vb. ilimleri öğrenmek için onun mescidine geliyorlardı.[64]

1.2.2. Ölümü

Hasan el-Basrî hayatın sonuna yaklaştığını anlayınca bir kâtip çağırır. Ebu Abdurrahman'ın aktardığına göre vasiyet olarak şunları yazdırır:

"*Bismillahirrahmanirrahim. Muhakkak ki Hasan Allah'ın kuludur. Hasan şehadet eder ki, Allah tekdir ve ortağı yoktur. Yine şehadet eder ki, Hz. Muhammed (s.a.v.) onun kulu ve rasulüdür. Kim ki, sıdk-ı lisanla ve temiz bir kalple bu cümleyi söyleyip, Cenab-ı Allah'a bu temizlikle kavuşursa Allah o kulunu cennete koyar.*"

Hasan el-Basrî vasiyetini yazdırdıktan sonra şöyle der: "*Ben bu sözleri Muaz bin Cebel (r.a.)'den işittim. O da ehline böyle vasiyette bulundu. Muaz bin Cebel (r.a.) da bu söyleri Hz. Peygamber (s.a.v.)'den işittiğini söyledi.*"[65]

---

[62] Buharî, Fiten, 10.
[63] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûkî İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhıyye Kâmusu*, İstanbul, 1955, I, 390.
[64] Etem LEVENT, *Hasan el-Basrî'nin Hayatı Öğretim ve Tefsir Yöntemi*, s.72, Arı Sanat yay. 2012.
[65] İbnu'l-Cevzi, *Âdâbu'l-Hasan el-Basri*, s. 32.

Vefatından kısa bir süre önce bir baygınlık geçirdi ve ayıldığında; "*Beni cennet pınarlarından ve mükemmel konaklardan uyandırdınız*" dedi.[66]

Hasan el-Basrî, 110/728 yılı bir Cuma gecesinde Basra'da 88 yaşında vefat etti.[67] Cuma namazından sonra defnedilmiştir. Herkesin cenazeye katılmasından dolayı o günün ikindi namazı camide kılınamamıştır.[68] Davud et-Tâî, Hasan el-Basrî'nin ölüm haberini alınca şöyle der: "*Allah Hasan el-Basrî'yi affetsin! Vallahi o, kıymeti ancak yokluğunda anlaşılan bir sıhhat gibi idi.*"[69]

1.2.3. Fiziki Özellikleri ve Hatipliği

Bir âlimin görünüşünden ziyade ilmine itibar edilmesi gerektiği bilinen bir gerçek olmakla beraber biz de kaynaklarda değinildiği için onun şemailine ait rivayetlerden birkaçını aktarmak istiyoruz.

Hasan el-Basrî'nin şemailini aktaran kaynaklar onun düzgün ve iri bir fiziğe sahip olduğunu aktarır. Öyle ki, onun, Basra'nın en yakışıklısı olduğu[70] ifade edilmektedir. Güzel yüzlü[71], mavi gözlü[72], uzun boyluydu. Abdurrahman kanalıyla Asme'î'nin babasından; Hasan el-Basrî'nin el bileğinden daha geniş birini görmediğini ve eninin bir karış olduğunu aktarmaktadır.[73] O, kılık kıyafetine özen gösterir ve yeni elbise giymekten çekinmezdi.[74] Sakallarını sarıya boyardı.[75] Parmağında gümüş yüzük ve başında siyah sarık vardı[76].

Basra'nın en yakışıklısı olmasına bir örnek olması açısından; İbn Hacer'in Tehzîbu't-tehzib'te aktardığına göre; Âsım el-Ahval, Şâ'bi (103/721)'ye gelerek "Basra'ya gidiyorum, bir ihtiyacın var mı?" der. Şâ'bi (103/721) "Basra'ya varınca Hasan el-Basrî'ye selam söyle" der. Âsım, onu tanımadığını söyleyince Şâ'bi (103/721), "Basra'ya varınca, gözüne ve gönlüne en güzel görünen adama selam söyle" der. Âsım, dediği gibi yapar ve

---

[66] İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 72.
[67] İbn Hallikan, *A.g.e.*, II, 70; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzib*, II, 266.
[68] İbn Hallikan, *A.g.e.*, II, 72
[69] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 47
[70] İbn Hallikan, *A.g.e.*, II, 70. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 441; İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 25.
[71] İbn Kuteybe, *A.g.e.*, s. 441.
[72] İbn Kuteybe, *A.g.e.*, s. 585.
[73] İbn Kuteybe, *A.g.e.*, s. 441; İbn Hallikan, *A.g.e.*, II, 70.
[74] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 24
[75] İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VII, 117.
[76] İbn Sa'd, *A.g.e.*, VII, 118.

mescide girer. Hasan el-Basrî'nin etrafında insanlar toplanmış olarak görür ve Hasan el-Basrî'ye Şâ'bi'nin selamını iletir.[77]

Onun yakışıklılığı sadece müminler nazarında değil başka dinlere mensup kişiler tarafından da takdir edilmiştir. İki papaz yolda Hasan el-Basrî ile karşılaşırlar. Papazlardan biri arkadaşına, "*siması İsa'ya benzeyen şu adama gidelim*" der. Hasan el-Basrî'nin bir müddet sohbetini dinleyerek oradan ayrılırlar.[78]

Hasan el-Basrî'nin, bir ilim adamı olmasının yanında iyi bir hatip olduğunu da görmekteyiz. Bir şahıs Hasan el-Basrî'yi vaaz ederken dinlemiş sonra "Aferin ona! Çok güzel konuşuyor ve vaazı da çok etkili" demiş.[79] Ebu Amr ibnu'l-E'la, Hasan el-Basrî ve Haccac'tan daha fasih konuşanını duymadım ama Hasan el-Basrî daha fasih konuşurdu demektedir.[80] Yine Âmeş'in Hasan el-Basrî hakkında şöyle dediği rivayet edilir: "O, fasih ve beliğ konuşmaktan çok hikmete özen gösterirdi."[81]

Onun hitabetinden, Hz. Aişe (r.anha)'nin etkilendiğini görmekteyiz. Ümmü'l-müminin Hz. Aişe (r.anha) bir gün Hasan el-Basrî'yi konuşurken işitmiş ve "*Sıddıklar kelâmı ile konuşan bu adam kimdir*?" diye sormaktan[82] kendini alamamıştır. Ali b. Hasan'a, Hasan el-Basrî'nin, "*asıl hayret edilmesi gereken şey helak olan kişinin nasıl helak olduğu değil; kurtulan kişinin nasıl kurtulduğudur*" sözü aktarılınca Ali b. Hasan, "*Sübhanallah! Bu bir sıddık sözüdür*" diyerek[83] hayranlığını ifade etmiştir.

Hasan el-Basrî'nin konuşmalarında temsili hikâyelerden de yararlandığını görmekteyiz. Ömer b. Abdülaziz'e yazdığı mektupta halifeye hitaben şöyle demektedir:

"*Ey müminlerin emiri! Sakın, işlerini yerine getirirken şu köle gibi olma. Efendisi bu kölesine son derece güvenir; servetini, çoluk çocuğunu her şeyini ona emanet eder fakat köle efendisini dinlemez. Onun emanetlerine hıyanet eder, çoluk çocuğuna sahip çıkmaz, onları mahrum eder, malını ve servetini saçıp savurur.*"[84]

---

[77] İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, II, 264-265
[78] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s.23-24.
[79] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 24.
[80] İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 70
[81] İbn Hacer, *A.g.e.*, II, 265; İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 24.
[82] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 23.
[83] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 23-24.
[84] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 112-113.

Hasan el-Basrî'nin duygularını ifade ederken şiirlere de yer verdiğini görmekteyiz. İbnu'l-Cevzi'nin kitabında yer verdiği şiirleri burada aktarmayı uygun gördük.

Salih el-Murî bir gün Hasan el-Basrî'nin yanına gittiğinde, kendisinden şu beyitleri işitmiştir:

ليس من مات فاستراح بميت انما الميت ميت الاحياء
انما الميت من تراه كثيبا كاسفا باله قليل الرجاء

"Ölüp de rahata kavuşan kişi gerçek ölü değildir. Gerçek ölü, yaşarken ölmüş olan kimsedir.
Sen o gerçek ölüyü bir kum yığını olarak görürsün. Onun aklı tutulmuş, ümidini yitirmiştir."

Hasan el-Basrî her sabah tesbihattan sonra şöy söylerdi:

ما الدنيا بباقية لحيّ .. وما حيّ على الدنيا بباقِ.

"Dünya hayatı hiçbir canlıya bakî değildir. Hiçbir diri de dünyada bakî değildir."

Hasan el-Basrî, akşam olunca ağlar ve şu misali verirdi:

يسُرُّ الْفَتَى مَا كَانَ قَدَّمَ مِنْ تُقًى إِذَا عَرَفَ الدَّاءَ الَّذِي هُوَ قَاتِلُهُ

"Bir genç, kendini öldüren derdin ne olduğunu bir bilseydi; takvası kendisini mutlu ederdi."

Humeyd şöyle der: "Bir gün Hasan el-Basrî'ın yanına girdiğimde ağlayarak şu şiiri okuyordu."

دعوه لا تلوموه دعوه فقد علم الذي لم تعلموه
رأى علم الهدى فما إليه وطالب مطلباً لم تطلبوه
أجاب دعاءه لما دعاه وقام بأمره وأضعتموه
بنفسي ذاك من فطنٍ لبيبٍ تذوّق مطعماً لم تطعموه

"Bırakın onu, onu ayıplamayın, Muhakkak ki o, sizin bilmediklerinizi bildi.
O, hidayeti görerek ona yöneldi. Ve sizin istemediğiniz şeyleri istedi.
Dua ettiğinde duası müstecab oldu Onun emirlerini siz terk ettiniz o yerine getirdi
Nefsime yemin olsun ki, akıllı ve zekidir. O öyle bir şey tattı ki, siz onu tatmadınız."

Humeyd yine şöyle anlatır:

"Yine bir gün Hasan'ın ağlayarak şöyle dediğini işittim: Ya Rabbi! Ancak yeni bir nimet ve yeni bir yardımınla ödenebilecek bunca nimetinin şükrünü ben nasıl ödeyeyim. Kapından uzaklaşarak ticaret yapan ve senden yüz çeviren ne kadar ziyandadır."

Hasan el-Basrî bu sözlerden sonra şu şiiri okudu:

إذا أنا لم أشكرك جهدي و طاقتي ولا اصف من قلبي لك الود اجمعا

فلا سلمت نفسي من السقم ساعة ولا ابصرت عيني من الشمس مطلعا

"Eğer, bütün güç ve takatimle şükretmez, Kalbimin olanca sevgisini sana hasretmezsen;
Nefsim bir an bile hastalıktan kurtulmaz ve Şu gören gözüm, doğan güneşi göremez."[85]

Hasan el-Basrî, din işlerine önem vermeyen ve malayani işlerle meşgul olan birini gördüğünde şu şiiri okurdu:

يسرك ان تكون رفيق قوم لهم زاد وانت بغير زاد

"Kendin azıksız olduğun halde; azıklı olanlarla arkadaşlık yapman seni ne kadar sevindirir."[86]

1.2.4. Zühd Hayatı

Muhaddisimiz Hasan el-Basrî, tabiûnun hem yaşça hem de ilimce ileri gelenlerinden olmakla beraber zühd hayatı ile de önde gelen bir âlimdir. İlmin yanında amelin de önemini ifade eden Hasan el-Basrî, "*İstediğiniz kadar ilim öğrenin. Allah'a yemin ederim ki, amel etmedikçe Allah size ecir vermez*"[87], "*Ey insan! Kişi sevdiğiyle beraberdir hadisi sizi aldatmasın, şüphesiz sen iyilerin amellerini yapmadıkça asla onlara katılamazsın. Yahudi ve Hristiyanlar da peygamberlerini seviyorlar ama onlarla beraber değillerdir*"[88] demek suretiyle amelin önemine vurgu yapmaktadır.

Yaşantısının hep bu hal üzere olduğu bilinen Hasan el-Basrî, her zaman hüzünlü ve çok ağlayan birisi olarak bilinir. Kendisini her zaman hesaba çeker ve gösterişten uzak bir yaşam süren[89] Hasan el-Basrî hakkında Abdulvahid bin Zeyd şöyle der: "*Eğer siz Hasan el-Basrî'yi görmüş olsaydınız; uzun süre ağlamasından ve gözyaşlarının çokluğundan mahlûkatın üzüntüsünün hep onun üzerine çöktüğünü sanırdınız.*"[90] Ne zaman Basralılara, Basra'nın en âlimi, vera ve zühd bakımından en güzel olanı kimdir diye sorulsa; önce Hasan el-Basrî'dan bahsedilir sonra başkaları zikredilirdi.[91] Yunus bin Abdullah onu kahkahalı bir şekilde hiç görmediğini ifade eder.[92]

---

[85] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 33.
[86] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 34.
[87] Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Mısır, 1852, I, 39.
[88] Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, II, 160.
[89] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 24.
[90] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 25.
[91] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 25.
[92] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 25.

Hasan el-Basrî, korku ve ümit arasında bir halet-i ruhiye içerisindeydi. Bir gün kendisine "bugün nasıl sabahladın" diye sorulur.

Hasan el-Basrî: "*Deniz dalgaları arasında gemileri parçalanmış kişinin derdi/sıkıntısı benimkinden daha büyük değildir*" diye cevap verir. O kişi: "Bunun sebebi nedir" diye sorunca.

Hasan el-Basrî şu cevabı verir: "Ben günahlarımı yakinen bildiğim halde taat ve amelimin kabulü konusunda endişeliyim. Onların kabul edilip edilmeyeceğini veya yüzüme vurulup vurulmayacağını bilmiyorum."

"Bunu söyleyen sen misin ya Hasan el-Basrî!" dediklerinde.

"Niçin ben söylemeyeyim! Ben bir takım günahlar içerisinde iken, Allah'ın beni görmesinden, tövbe kapılarını kapamak suretiyle bana gadap etmesinden, bütün işlediklerimi hiç işlememiş saymasından beni kim emniyette kılar" diye cevap verir.[93]

Yine bir gün Hasan el-Basrî'nin meclisinde cehennemden söz edilir. Hasan el-Basrî "Yıllarca cehennemde yandıktan sonra oradan çıkacaklar olacaktır" hadisini ve arkasından da şunu aktarır: "Keşke ben de Raslulullah (s.a.v.)'ın haber verdiği kişilerden olsam" diyerek cehennemden korktuğunu dile getirmiştir.[94]

Yukarıda aktarmaya çalıştığımız özelliklerinden olsa gerek, Hasan el-Basrî, tasavvufta korku ve hüzün ekolünün kurucusu olarak nitelendirilir.[95]

Hasan el-Basrî'nin gece namazlarına çok önem verdiği hatta bazı geceler hiç uyumadığı rivayet edilir. Bir gün gece namazına kalkmak ister fakat nefsine ağır gelir. O, buna kızarak diğer geceleri uykusuz geçirir. Etrafındakiler bunun sebebini sorunca onlara:

"Gece namazını terk etmem konusunda nefsim bana galip geldi. Uykuyu terk ederek ben de ona galip gelmeye çalışıyorum. Allah'a yemin ederim ki, nefsim bana itaat edip zelil oluncaya kadar böyle yapmaya devam edeceğim" der.[96]

---

[93] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 26-27.
[94] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 27.
[95] El-İsfahani, Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, II, 131-132.
[96] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 30.

Hasan el-Basrî, farz ve sünnetlerin yanında nafilelere de önem verirdi. Bir keresinde Rebi' İbni Subh Hasan el-Basrî'ye sorar: "Ya Hasan el-Basrî! Yatsı namazından sonra kılınan on rekât namaz sünnet mi yoksa nafile midir?

Hasan el-Basrî bunun üzerine:

"Sünnet değil. Eğer sünnet olsaydı, bir Müslümanın onu terk etmesi uygun olmazdı. Lakin ey kardeşim! Kişinin kendisini hayırlı bir âdete yöneltmesi nefsini Allah için bir ibadete alıştırması, hatta bu halini ömrü boyunca sürdürmesi onun için edep ve terbiyelerin en güzelidir.[97] Recâ b. Ebî Seleme der ki, Yunus b. Ubeyd'in Hasan el-Basrî'yi şöyle anlattığını işittim: "Ben, Hasan el-Basrî gibi, sözü davranışıyla uyuşan bir adam görmedim."[98]

Hasan el-Basrî'nin Rasulullah (s.a.v.) ve onun ashabına olan hürmet ve muhabbetine, onları nasıl bire bir taklit ettiğine şu örnek ışık tutmaktadır: İsmail bin Müslim'in aktardığına göre şöyle der: Hasan el-Basrî (Bir ara hasta olduğunda) ziyaretine gittik. Evi ziyaretçilerle dolunca (önceden uzatmış olduğu) ayaklarını kendisine doğru çekti ve: Biz (hastalanan) Ebû Hureyre (r.a.)'ın ziyaretine gidip evini doldurduk. Ebû Hüreyre ayaklarını kendisine doğru çekti sonra şöyle buyurdu, dedi:

Biz bir defa Resûlullah (s.a.v.)'in yanına girerek evini ziyaretçilerle doldurduk. Resûlullah, yan üstü yatıyordu. Bizi görünce ayaklarını kendisine doğru çekti.[99]

1.2.5. Seyahat ve Rihleleri

Farklı rivayetler olmakla beraber h. 38'de Basra'ya gelen Hasan el-Basrî hayatının büyük çoğunluğunu Basra'da geçirmiştir. İlim adamlığının yanında, kılıcıyla cenk yapan bir mücahit olarak karşımıza çıkan Hasan el-Basrî, Sahabeden Abdurrahman bin Semure komutasındaki bir orduyla Sicistan'a sefere çıkmıştır. Abdurrahman bin Semure ile Kabil, Endegan ve Zabilistan seferlerinde üç sene kalan Hasan el-Basrî'nin bu savaşlarda kahramanca savaştığını talebelerinden Hişam, "*Hasan el-Basrî zamanının en cesurlarındandı*" demek suretiyle onun kahramanlığını ifade etmektedir.[100]

---

[97] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 44-45.
[98] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 30.
[99] İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru İhyau'l-Kütüb, I, 91 (248).
[100] Etem Levent, *Hasan-ı Basrî'nin Hayatı Öğretim ve Tefsir Yöntemi*, s. 43.

Hasan el-Basrî, Abdurrahman bin Semure (r.a.)'ın tekrardan ele geçirdiği Zerenc[101] şehrinde üç yıl ders vermiş,[102] Hz. Muaviye (r.a.) zamanında, Rabi' bin Ziyad Horasan'a vali olarak atanınca onun yanında kâtiplik de yapmıştır.[103]

Hicri 103 yılında, Ömer ibn Hübeyre Irak'a vali tayin edildiğinde Hasan el-Basrî'nin Vasıt'ta olduğu nakledilir.[104] Hasan el-Basrî'nin Vasıt'a gidişi konusunda bir bilgiye rastlayamadık. Muhtemelen Haccac'ın yeni inşa etmiş olduğu şehri görmek veya Haccac'ın daveti üzerine gitmiş olmalıdır.[105]

Onun, h. 106-108 yılları arasında, bildirilmeyen bir sebepten dolayı, Basra emniyetine bakan Malik ibnu'l-Munzir ibni'l-Cârûd'un nezdinde Farazdak ile hapis yattığı nakledilir.[106]

Hasan el-Basrî'nin ilmi yolculuklar da yaptığını da görmekteyiz. İlk dönemlerde bu yolculuklara "*rihle*" ismi verilmektedir ki, hadis toplamak veya teyit etmek için yapılan seferlere/yolculuklara özel bir ad olmuştur. Hatib Bağdâdî'nin aktardığına göre Hasan el-Basrî, tek bir mesele için Basra'dan Kufe'ye yolculuk yapmıştır.[107] Yine İbn Sa'd tabakatında aktardığına göre, Hasan el-Basrî'nin Medine'ye geldiği ve orada insanların onu bir serire oturtup etrafında toplanıp oradaki insanlara hadis okuduğunu[108] aktarır. İki defa hac yaptığı[109] rivayet edilmekle beraber detaylı bir bilgiye rastlayamadık. Yani, yapmış olduğu hac ibadetini ne zaman yaptığı ve hac esnasında kimlerle görüştüğü hakkında bir bilgiye ulaşamadık.

Yapmış olduğu bu seferlerden başka, Hasan el-Basrî'nin başka ilmî seferlere/yolculuklara çıkmadığı söylenemez. Biz Bağdâdî'nin aktardığı bilgiden şunu anlıyoruz ki, Hasan el-Basrî bir bilgiye ihtiyaç duyduğunda onu araştıran, gerektiğinde başka birine sorma ihtiyacı hisseden bir âlimdir.

---

[101] Zerenc, İran'da tarihi bir yerdir.
[102] Osman Aydınlı, Zerenc, *DİA*, XXXXIV, 282-284.
[103] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzib*, II/263.
[104] Abdullah Aydınlı, *Hasan Basrî Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri*, AÜİFD, Erzurum, 1988, s. 93.
[105] İbnu'l-Cevzi, *Âdâbu'l-Hasan el-Basrîi'l-Basri*, s. 108-109.
[106] Abdullah Aydınlı, *Hasan Basrî Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 93.
[107] Bağdâdî, *el-Kifaye fi Ilmi'r-Ravaye*, s. 402.
[108] İbn Sa'd, *Tabakat*, VII, 115.
[109] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 270.

1.2.6. Yaşadığı Çevre

Yukarıda Hasan el-Basrî'nin on yedi yaşına kadar Medine'de yaşadığını ve üç yüz veya beş yüz sahabi gördüğünü ifade etmiştik. Sahabilerin ahlakî olgunluklarının hangi boyutta olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Kardeşlik, komşuluk, ahde vefa, isar gibi ahlaki meziyetleri bizatihi Allah Teâlâ tarafından Kur'an'da methedilmiş bir nesildir.

Hasan el-Basrî, bu ilk neslin bir bir vefat etmesi sonucu olsa gerek bir yozlaşmanın olduğunu ve kendisinin de bu menfi durumdan şikâyet ettiğini görmekteyiz ve geçmişe özlemle baktığına şahit olmaktayız. Bu özlemini şu cümlelerle ifade etmektedir:

"*Biz öyle bir hayat yaşadık ki; aramızda, kardeşine ödünç para veren kimseleri cimri sayardık. Çünkü biz cemaat halinde yaşar ve birbirimizi nefislerimize tercih ederdik yani "îsâr"da bulunurduk.*"[110]

Peygamberin oluşturmuş olduğu o seçkin neslin ahlakının yaşandığı bir ortamda hayat sürmüş bir insandı Hasan el-Basrî. Eğer bir şeyin var da onu kardeşinle paylaşmak yerine onu geri almak suretiyle borç veriyorsan o toplum sana cimri nazarıyla bakıyor. Bunu teyit eden şu sözleri de yaşadığı çevrenin dinî ahlak anlayışını bize göstermektedir:

"*Ben öyle üstün kişiler gördüm ve öyle kişilerle sohbet ettim ki, onlar gömleklerini ikiye ayırıyor ve yarısını kendileri kullanıyor, diğer yarısını da din kardeşine îsârda bulunuyordu.*"[111]

Sadece ihtiyaçları gideren bir toplum mu? Hayır! Bugünün insanlarına hayalî gelen davranışları Hasan el-Basrî'nin yaşadığı toplumda görmekteyiz. Bununla beraber Hasan el-Basrî bir bozulmanın olduğunu ve bu bozulmadan dolayı rahatsız olduğunu şu cümlelerinden anlamaktayız:

"*Allah'a yemin olsun ki, sizden önce bir adam oruç tutar, iftar zamanı din kardeşlerine uğrar, akşam iftarını kastederek; 'Ey kardeşim! Bu gün ben Allah için oruç tuttum. Orucumun kabul olması halinde senin de bundan bir pay olmanı istiyorum. Haydi,*

[110] İbnu'l-Cevzi, *Âdâbu'l-Hasan el-Basrî*, s. 37.
[111] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 37.

bir şeyler hazırla iftarı burada yapalım' derdi. Ev sahibi su, hurma gibi kolay olan şeylerden getirirdi ve birlikte iftar ederlerdi."[112]

"*Ben öyle topluluklar gördüm ki, onlar sahip oldukları dinar ve dirhemler üzerinde kendilerini Müslüman kardeşinden daha fazla hak sahibi saymazlardı*."[113]

"*Ben öyle kimselere yetiştim ki, dünya, üzerlerinde yürüdükleri topraktan daha değerli değildi. Dünya yanlarında emanet bir eşya gibiydi. Onlar sonunda bu emaneti sahibine teslim ettiler ve yollarına hafif bir yükle devam ettiler. Yine öyle kimselere yetiştim ki, onlardan birine dünyalık bir şey arzedilince, onu reddeder, çok muhtaç olsa bile akıbetinden korkarak o şeyi almak istemezdi*."[114]

İşte, Hasan el-Basrî'nin kendileriyle aynı havayı teneffüs etmiş olduğu kişilerin özellikleri böyleydi. Tabiki bütün insanların bu üstün meziyetler içerisinde olduğunu söyleyemeyiz. Zaten Hasan el-Basrî'nin yaşamış olduğu tabiûn dönemi, fitnelerin zuhur edip, şavaşların yaşandığı çalkantılı bir dönemdir. Biz bunlara yukarıda değindiğimiz için bu kadarla yetinmek istiyoruz.

1.2.7. Devlet Yöneticileri İle Olan İlişkileri

Hasan el-Basrî'nin ömrünün çoğu Emevi idaresi altında geçtiği malumdur. Hasan el-Basrî, 21/642 ve 110/728 yılları arasında yaşamıştır. Emeviler ise, Hulefâ-yi Râşidîn'den sonra 661-750 yılları arasında hüküm süren ilk İslâm hanedanıdır.[115] Hicri takvime göre yaklaşık seksen dokuz yıllık ömrünün, yaklaşık yetmiş yılını, Emevi devletinin idaresi altında geçirmiştir. Kendisi Basra'nın önde gelen isimlerinden olması sebebiyle, devlet yöneticileri ile olumlu veya olumsuz davranışları kaçınılmaz olacaktır.

İç karışıklıkların yoğun olduğu dönemlerde Hasan el-Basrî'nin tarafsız bir tavır içerisinde olduğunu görmekle beraber, yöneticilere, hiç çekinmeden gereken tavsiyelerde bulunduğuna şahit olmaktayız.

Ömer İbn Hübeyre, vali olarak Irak'a gelince Hasan el-Basrî ile Şa'bi'yi (103/721) huzuruna çağırır. Onlarla şöyle konuşur:

---

[112] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 37.
[113] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 41.
[114] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 65.
[115] İsmail Yiğit, *Emeviler*, DİA, XI, 87.

"*Allah sizlere sağlık ve afiyet versin. Emiru'l-Müminin Yezid bin Abdülmelik'ten, bir işin halledilmesi için bir mektup aldım. Eğer onu dinler emrini yerine getirirsem Allah'ın gazabına uğrarım. Yok, eğer Yezid bin Abdulmelik'i dinlemezsem bu kez kendimi ona karşı güvende bulamam. Siz bana ne tavsiye edersiniz.*"

Bunun üzerine Hasan el-Basrî sözü Şa'bi'ye (103/721) bırakır. Şa'bi (103/721) valiyi kırmadan bir şeyler söyler. Vali bu sefer Hasan el-Basrî'nin bir şeyler söylemesini isteyince Hasan el-Basrî valiye şöyle nasihat eder.

"*Allah'a yemin ederim ki, melâike-i kiramdan seri gözlü, katı kalpli fakat Allah'ın emirlerine asla karşı gelmeyen bir melek çok yakında sana da gelecek. Seni bu sarayından alıp dar kabrine koyacak. İşte o zaman Yezid bin Abdulmelik'in sana ne faydası olabilir? Ben öyle umuyorum ki, Allah seni Yezid bin Abdulmelik'in şerrinden kurtaracaktır. Fakat Yezid bin Abdulmelik'in seni Allah'ın azabından kurtaramaz.*

Ey Emir! O halde Allah'tan kork. Yoksa çok kötü bir akıbetle karşılaşırsın. Yezid bin Abdulmelik'e uyduğunda, Cenab-ı Hakkın seni bu en kötü halinle görerek, rahmet kapılarını kapatıp sana gazap etmesinden sen nasıl emin olabilirsin.

Ey vali! Ben seni, Cenab-ı Hakkın:

"*İşte bu mükâfatı, benim makamımdan ve benim tehdidimden korkanlara hastır*"[116] *buyurarak korkuttuğu şeyin aynısı ile korkutuyorum*." Vali Hasan el-Basrî'nin bu nasihatından çok duygulanır ve gözyaşlarına boğularak ağlar.[117]

Bununla beraber her zaman işler yolunda gitmemiş, bazen bedel de ödemiştir. Detayları hakkında bir bilgi olmamakla beraber, Hasan el-Basrî'nin, h. 106-108 yılları arasında, bilinmeyen bir sebepten dolayı Basra emniyetine bakan Malik ibnu'l-Munzir ibni'l-Cârûd'un nezdinde Farazdak ile hapis yattığı nakledilir.[118]

Haccac bin Ertah (145/762) Basra'ya vali tayin edilince, Hasan el-Basrî'yi kadılık makamına getirmek ister. Valinin bu isteğini haber alan Hasan el-Basrî, bulunduğu yeri terk ederek gizlenir ve valiye şu mektup yazar: "Ey vali! Bir işi istemeyerek kabul eden veya kendisine bir iş zorla teklif edilen kişi o işte muvaffak olmaz. Sizin bugün bana teklif

[116] İbrahim, 14/14.
[117] İbnu'l-Cevzi, *Âdâbu'l-Hasani'l-Basri*, s. 107-108.
[118] Abdullah Aydınlı, *Hasan Basrî Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 93.

ettiğiniz göreve benden daha layık kişiler bulunabilir. Bu vazifeyi onlara vermek, hem sizin hem de işiniz için en doğru ve güvenli yoldur. Bir kişi sizin teklif etmiş olduğunuz işi üstlenmekten kaçınırsa, artık o işten hayır gelmez." Mektubu alan vali, Hasan el-Basrî'yi bağışlar ve ona iyilikte bulunur.[119]

Tabiki Hasan el-Basrî'nin görevden kaçmasında kendine göre gerekçeleri mevcuttur. Görev demek sorumluluk demektir. Her sorumlulukta büyük bir yük demektir. O bu yükü yüklenmekten korkmuş olmalı. Rivayet ettiği hadislerin birinde, sorumluluğun akıbeti hakkında tavsiyeler yer almaktadır. Hasan el-Basrî demiştir ki: Ubeydullah b. Ziyâd Ma'kıl b. Yesâr el-Müzeni'yi ölüm döşeğinde iken ziyaret etmiş. Ma'kıl: "Sana Rasulullah (s.a.v.)'den dinlediğim bir hadisi rivayet edeceğim. Şayet daha yaşayacağımı bilseydim onu sana söylemezdim. Gerçekten ben Rasulullah (s.a.v.)'i şöyle buyururken işittim demiş.

"Allah bir halk kitlesinin başına getirip de, öldüğü gün halkını aldatmış olarak ölen hiç bir kul yoktur ki, Allah ona cenneti haram etmesin."[120] İşte, bu ve benzeri endişeler Hasan el-Basrî'yi böyle bir sorumluluğun altına girmekten alıkoymuş olmalıdır.

Hasan el-Basrî'nin Halife Ömer bin Abdülaziz'e başka bir muhabbetinin olduğunu görmekteyiz. Onunla birçok kez mektuplaşmış ona nasihatlarda bulunmuştur. Ömer bin Abdülaziz'in de Hasan el-Basrî'ye karşı bir muhabbetinin olması aralarında bazı yazışlamara vesile olmuştur. Birbirleriyle yapmış oldukları yazışmalar kaynaklarımızda yer almaktadır.

Ömer bin Abdülaziz bir gün Hasan el-Basrî'ye; "Ey Hasan el-Basrî! Bana bir mektupla vaaz ve nasihatta bulun ama mektubun kısa olsun" diye bir mektup gönderir. Hasan el-Basrî şöyle cevap yazar:

"Ey müminlerin emiri! Geçirmiş olduğun her gün bugün yok hükmündedir. Gelecek ise tıpkı yaşamış olduğun bu gün gibidir. Şunu unutmaki, başlangıcı zahmet ve meşakkat dolu olsa da sabrın sonu selamettir. Akıbeti hoş, tadı güzeldir. Nefsine uyman şüphesiz sana hoş gelir. Şunu unutmaki bunun akibeti kötü sonu acıdır. Gerçekten kurtulanlar; ebediyet yurdunun selameti için çalıp, Allah'ın rahmeti sayesinde cennete girenlerdir."[121]

---

[119] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 110.
[120] Müslim, Ebû'l-Hüseyin ibnü'l-Haccac, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Beyrut, "İman", 227.
[121] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 110-111.

Hasan el-Basrî'nin buna benzer nasihatları kaynaklarda çokça geçmektedir. Şu bir gerçek ki, Hasan el-Basrî, hiç çekinmeden emri bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker görevini hep yerine getirmiş, devlet yöneticilerinin karşısında eğilmemiş, yöneticilere yaranmak isteyenlere de her zaman nasihat etmiş onları uyarmıştır. Hasan el-Basrî bir gün vali Abdullah bin Hubeyre'nin yanından çıkarken, dışarıda âlimlerden bazıları ile karşılaşır ve onlara şöyle nasihat eder:

"Siz, niçin buradasınız! Allah sizin gibi hükümdar kapısında bekleyen bilginleri çoğaltmasın. Sizler dünyalık peşinde koşan şu hükümdarın huzuruna mı girmek istiyorsunuz! Allah'a yenim ederim ki, onlara yakınlık iyilerle beraber olmaya benzemez. Onların meclisleri Salihlerin meclisleri gibi değildir. Haydi, burayı terkedin! Allah iman edenleri sizin halinize düşürmesin. Ayakkabılarınızı ve en güzel elbiselerinizi giymiş, saçlarınızı kesmiş, gözlerinize sürme çekmişsiniz. Tamahlarınızdan dolayı bıyıklarınızı bile kesmişsiniz, bu halinizle âlimleri rezil ettiniz yazıklar olsun sizlere! Eğer siz onlardaki servete göz dikip onlara yönelmeseydiniz, onlar sizdeki ilme gıpta edip ilme yönelirlerdi. Fakat siz mal ve servete tamah ettiniz. Bu yüzden onlar, ne size ne de sizdeki ilme meyletti. Allah kendisinden uzaklaşan kullarını rahmetinden işte böyle uzaklaştırır."[122]

Hasan el-Basrî ile Emevi Halifesi Haccac bin Yusuf arasında birçok olumsuzluk yaşanmıştır. Haccac bin Yusuf ile olan münasebetine mürsellerini işlerken yer vereceğimiz için burada bilgi vermekten sarfı nazar ediyoruz.

[122] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 107.

BÖLÜM-II

HASAN el-BASRÎ'NİN HADİSÇİLİĞİ

2.1. Hasan el-Basrî'nin Hadisçiliği

2.1.1. Hasan el-Basrî'nin İlmi Yönü

Hasan el-Basrî, islamî ilimleri bünyesinde toplamış, Basra'nın en âlimi, vera ve zühd bakımından en güzeli,[123] hemen hemen bütün hadis kitaplarında rivayetlerine yer verilmiş büyük bir âlim, adalet ve zapt sahibi bir râvidir. İlmi yetkinliği zaman zaman sahabe için de referans kaynağı olmuş bir şahsiyet. Nitekim Enes b. Malik (r.a.)'a (93/711) kendisine sorulan mesele için "*bunu mevlamız Hasan el-Basrî'ye sorun*"[124] demek suretiyle konuyu onun ilmine havale etmiştir. Ali bin Zeyd de "*Hasan el-Basrî gibisini görmedim*"[125] diyerek hayranlığını ifade ederken, Ebû İshak el-Hemdânî de onu ilmi açıdan sahabeye benzetmiştir.[126]

Bekr b. Abdullah el-Muzenî (108/726): "*Her kim dönemimizin en âlimini görmek istiyorsa Hasan el-Basrî'ye baksın*" demek suretiyle onun ilminin yüceliğini beyan etmek ister. Ondan birçok hadis rivayet etmiş olan, tabiûnun büyük âlimlerinden Katâde (118/736) şöyle der: "*İçimizde helal haramı en iyi bilen Hasan el-Basrî'dir*."[127]

Yukarıda ifade etmiş olduğumuz üzere, Hasan el-Basrî'den yaklaşık yirmi altı yıl sonra vefat etmiş olan Muğire bin Miksem'in (136/764), "*diyet, yargı işleri ve tarihi en iyi bilen eş-Şa'bi (103/721); namaz, zekât, helal ve haramı en iyi bilen İbrahim en-Nehaî (96/715); haccı en iyi bilen Atâ bin Ebî Rebâh (114/732); tefsiri en iyi bilen Saîd bin Cübeyr (94/713); ticaret konularını en iyi bilen İbn Sîrîn (110/728) idi. Hasan el-Basrî ise bütün bunların efendisi idi*"[128] bu sözleri, devrinde yaşamış olan ilim adamlarının Hasan el-Basrî'ye nasıl baktıklarını bizlere göstermektedir. Bunun doğruluğunu teyid etmesi

[123] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 68.
[124] es-Serahsi, *Usûlu's-Serahsî*, II, 115.
[125] İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VII, 119.
[126] İbn Sa'd, *A.g.e.*, VII, 119.
[127] İbn Sa'd, *A.g.e.*, VII, 120.
[128] Kal'acî, *Mevsûatu Fıkhı'l-Hasan el-Basrî*, I, 19.

açısından, İbn Hazm (456/1064), Hasan el-Basrî'nin fetvalarının fıkıh bablarına göre tanzim edilerek yedi büyük kitap olarak bir araya getirildiğini aktarır.[129]

Ebû Dâvud'un Sünen'inde, Humeyd'den rivayet edildiğine göre; **"***Hasan el-Basrî, bir gün Mekke'de bizim yanımıza geldi. Mekke halkının fıkıh âlimleri bana, Mekkeli fıkıh âlimleriyle oturup onlara nasihat etmesi hususunda kendisiyle konuşup ricada bulunmamı söylediler. Bunun üzerine ben kendisiyle bu hususu konuştum. O da ricamı kabul ederek: Evet olur cevabını verdi. Bunun üzerine Mekkeli âlimler toplandılar Hasan el-Basrî Hazretleri de onlara konuşma yaptı. Doğrusu ondan daha hatip bir insan görmedim"*[130] ifadelerini kullanır. Bu cümleler Hasan el-Basrî'nin Mekkelilerin nezdindeki saygısının ne denli olduğunu bizlere göstermektedir.

Yaşantısında ve ilimce olan üstünlüğünden olsa gerek Hasan el-Basrî'yi Rasulullah (s.a.v.)'ın ashabına benzetenler olmuştur.[131] Bu benzetme hem ilmî hem de amelî yöndendir. Yunus, onun hep hüzünlü olduğunu ifade eder.[132] Hanefî mezhebinin kurucusu İmam-ı Âzam Ebû Hanife de onun ilminin üstünlüğünü ifade eden şu sözleri ifade eder: "*Tâbiîn imâmlarından olup sahâbe zamanında fetva veren ve fetva konusunda onlarla yarışan ve ictihad etmelerine müsaade edilen Şureyh, Hasan el-Basrî, Mesrûk b. el-Ecda' ve Alkame gibi kişilere gelince ben onları taklit ederim. Çünkü onlar, sahâbe devrinde fetva verme derecesine ulaşıp kendilerine ictihad etme ruhsatı verilince, görüşleri sahâbenin görüşleri gibi olmuştur.*"[133]

Bütün bunların yanında Hasan el-Basrî'nin kader görüşüne sahip olduğu ithamlarıyla karşı karşıya kaldığını da görmekteyiz. Böyle olmasının sebebi yanlış anlamaya müsait olan bazı kelime ve cümlelerden kaynaklanmaktadır. Bu durumdan kendisi de şikâyetçi olmaktadır ki, şöyle der: "*Bir daha ben o hususta (kaderle ilgili olarak yanlış anlaşılmaya müsait söylediğim sözlerin) bir benzerini asla ağzıma almayacağım.*"[134]

---

[129] İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali bin Ahmed el-Endelusî e-Kurtubî, *el-İhkâm fi Usûlu'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Daru'l-Âfâkı'l-Cedide, Beyrut, V, 97.
[130] Ebu Dâvud, Süleyman bin el-Eşas bin İshak bin Beşîr bin Şeddâd bin Amr el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetü'l-Asrıyye, I-IV, Beyrut, Sünne, 6.
[131] İbn Sa'd, *A.g.e.*, VII, 119.
[132] İbn Sa'd, *A.g.e.*, VII, 119.
[133] Murat Şimşek, *Ehl-i Re'y Fıkıh Ekolünün Temsilcisi Ebû Hanife*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Nisan 2012, sayı 19, s. 53.
[134] Ebu Dâvud, *Sünen*, Sünne, 6.

Onun kaderiyenin görüşünü benimsemediği herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Kaderilik ile itham edilmesinin sebepleri hakkkında Eyyüb şöyle der: "*Hasan el-Basrî adına yalan üreten insanlar iki kısımdır. (Birinci kısmı teşkil eden) insanlar kaderin olmadığı görüşünde olanlardır. Bunlar Hasan el-Basrî adına ürettikleri bu yalanlarla kendi görüşlerini yaygınlaştırmak istiyorlar. (İkinci kısmı teşkil eden) diğer insanlar ise kalplerinde Hasan el-Basrî için kin ve öfke bulunan insanlardır. (Bunlar da onun hakkında); O böyle demedi mi, o şöyle demedi mi? diyerek onun adına yalan üretiyorlar.*"[135]

İbn Avn (151/768) da "*Ben Şam sokaklarında yürüyordum. Birisi arkamdan bana seslendi. Dönüp baktım. Meğer Recâ İbn Hayve imiş. (Bana hitaben): 'Ya Ebâ Avn (bu halkın) Hasan el-Basrî hakkında söyleyip durdukları şeylerin aslı nedir?' dedi. (Ben de): 'Gerçekten onlar Hasan el-Basrî adına çok yalan üretiyorlar' cevabını verdim*" demiştir.[136]

Osman el-Bettî (143/760) de: "*Hasan el-Basrî tefsir ettiği her âyeti kaderin varlığına dair tefsir etti*." demektedir.[137]

Tefsir kitaplarında, gerek Hasan el-Basrî'nin maktû' görüşlerine gerekse de rivayet etmiş olduğu hadislere ziyadesiyle rastlamaktayız. Bu konuda Etem Levent'in Hasan el-Basrî'nin Öğretim ve Tefsir Yöntemini ele alan müstakil bir çalışması bulunmaktadır. Yine Hasan el-Basrî'nin kelam ilmindeki yerini ve önemini ifade eden birçok çalışma bulunmaktadır.

Tasavvuf ilminde de Hasan el-Basrî'yi görmekteyiz. Zaten Hasan el-Basrî, daha önceden belirttiğimiz üzere, tasavvufta korku ve hüzün ekolünün kurucusu olarak kabul edilmektedir.[138] Ondört kıraat imamı içerisinde, son dördünden bir tanesi de Hasan el-Basrî'dir. Bu konularda müstakil çalışmalar yapıldığı için bir bu konularda sarfı nazar ediyoruz ve Hasan el-Basrî'nin nasıl bir râvi olduğuna değinmek istiyoruz.

---

[135] Ebu Dâvud, Sünne, 6.
[136] Ebu Dâvud, Sünne, 6.
[137] Ebu Dâvud, Sünne, 6.
[138] El-İsfahani, Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, II, 131-132.

2.1.2. Bir Râvi Olarak Hasan el-Basrî

Hadis âlimlerinin, el-Hasan dediklerinde kendisinin anlaşıldığı bir râvidir Hasan el-Basrî. Bütün hadisçilere göre *sika*'dır.[139] Kütüb-i Sitte içerisindeki kitapların hepsinde rivayeti vardır.

Bunun yanında hadisçiler nezdinde mürselleri zayıf kabul edilir.[140] Kendisi, neden irsalde bulunduğunu şu sözleriyle ifade eder: "*Ben, dört sahabiden hadis işitmişsem onu irsal ederim. Yine, قال رسول الله diye hadis rivayet ettiğim zaman onu yetmiş ya da daha fazla kişiden işitmişimdir*".[141] Kıraat yöntemi ile hadis rivayetini caiz görür.[142]

Hadis rivayetinde tesâhülü ile eleştirilir.[143] Yine güvenilir-zayıf ayırımı yapmadan herkesten hadis rivayet etmiş olması[144], semâ'ı olmadığı halde işitmiş gibi hadis rivayet etmesi[145], tedlis yoluyla rivayette bulunması[146] eleştirildiği konulardandır. Bunun yanında bu eleştirilerin Hasan el-Basrî açısından yersiz olduğunu ifade eden, dolayısıyla bu eksikliklerin Hasan el-Basrî'nin hadislerine bir zarar vermeyeceğini savunan münekkit âlimler de vardır. Biz bunlara aşağıda yeri geldikçe değineceğimiz için bu kadarla iktifa ediyoruz.

Hasan el-Basrî, hadis rivayetini bir mesuliyet olarak görmektedir. "*Eğer Allah, ehl-i ilimden misak almasaydı sorduklarınıza karşılık çok hadis rivayet etmezdim*"[147] demek suretiyle hadis rivayet etmenin gerekliliğini ve kendisinin de buna kayıtsız kalamayacağını ifade etmektedir.

Hadis uydurmacılığında ayrı bir yeri olan kıssacılara karşı olan Hasan el-Basrî, kıssacılığın bid'at olduğunu söyler.[148] Bu gurupta olanlar, dünyalık elde edebilmek için olur olmadık hadisler rivayet ederek onu Hz. Peygamber (s.a.v.)'e nispet ederlerdi.

---

[139] İbn Sa'd, *Tabakat*, VII, 115; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 270.
[140] İbn Hacer, *A.g.e.*, II, 270.
[141] Buharî, Abdulaziz bin Ahmed bin Muhammed, *Keşfu'l-Esrâr an Usûli Şerhu İslâm el-Pezdevî*, Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, Beyrut, III, 4.
[142] Buhârî, İlim, 6.
[143] İbn Hacer, *A.g.e.*, II, 270.
[144] İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 192.
[145] İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsil*, 31-44.
[146] Zehebi, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I, 72.
[147] İbn Sa'd, *A.g.e.*, VII, 115.
[148] Ali el-Kârî, *Mevzûât*, s. 16.

Hadisleri rivayet ederken mana ile rivayet etmektedir. Cerir bin Hâzim şöyle der: "*Hasan el-Basrî bize bazen ziyade ederek bazen (kelimeleri) eksilterek rivayetlerde bulunurdu fakat mana aynıydı*."[149] Yine kendisine Ğaylan bin Cerir'in: "Ya Hasan el-Basrî! Bir adam ki hadis işitiyor, anlamını bozmadan eksiltmek veya ziyade etmek suretiyle rivayette bulunuyor (bu konuda ne dersin) sorusuna Hasan el-Basrî, "*(lafzen rivayete) kimin gücü yeter*"[150] demek suretiyle mana ile rivayetin cevazlığı konusunda fikir beyan etmiştir.

Bazı âlimler sahabileri tabakalara ayırdıkları gibi tabiûnu da derecelere ayırmışlardır. Saîd b. el-Müseyyeb (94/712) gibi âlimleri, Kibâr-ı tâbiîn/Büyük tâbiîler kategorisinde değerlendirirlerken, Hasan el-Basrî (110/728) ve İbn Sîrin (110/728) gibi âlimleri Mütevâsıt-ı tâbiîn/Orta yaşlı tâbiîler kategorisinde ele alırlar. Birinci gurubun özelliği sahabeden rivayette bulunmalarıdır. İkinci gurup ise sahabe ve tâbiînden hadis rivayet eden âlimlerdir.[151] Dolayısıyla Hasan el-Basrî orta yaşlı tabiîlerden sayılmaktadır. Kendisinin hadis rivayet etmiş olduğu râvileri aktarırken görülecektir ki, Hasan el-Basrî hem sahabilerden hem de tabiûn âlimlerinden rivayetlerde bulunmuştur.

Hasan el-Basrî hadislerin mana ve muhtevasına daha çok ehemmiyet verirdi. Bir keresinde bir hadis rivayet etti. Bir adam, "Ya Ebâ Sa'id bu hadis kimden" diye sordu. Bunun üzerine Hasan el-Basrî, "*Kimden olduğunu ne yapacaksın! Öğüdü sana ulaştı, hücceti aleyhine kail oldu ya!*" diye cevap verdi.[152] Buradan, her önüne gelenden ne olursa olsun rivayet eden bir kişidir izlenimi çıkarılmamalıdır. Sahabe döneminde hadislerin sıhhatine zarar verecek tehlikelerin çok fazla olmadığı malumdur. Sonradan çıkan bu tehlikelere karşı tedbir alan tabiûn âlimlerini görmekteyiz ki, Hasan el-Basrî de bu münekkit âlimlerden bir tanesidir.[153] Kendisine, testide meşrubat bekletmenin hükmü sorulunca o haramdır der ve sonra şunu ifade eder: "*Bize yalan söylemeyenler Rasûlullah (s.a.v)'in testide, kabakta, sırlı küplerde ve fıçılarda meşrubat bekletmeyi yasakladığını haber verdiler*"[154] diyerek hadis aldığı kişilerde güvenirlik şartını aradığını ifade etmiş olmaktadır. Bu da aslında mütesahil ithamlarına bir cevap teşkil etmektedir.

---

[149] İbn Sa'd, *A.g.e.*, VII, 116.
[150] İbn Sa'd, *A.g.e.*, VII, 116.
[151] Subhi Salih, *Ulûmu'l-Hadis ve Mustalahuh*, (çev. M. Yaşar Kandemir, Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları), Ankara 1973, s. 301.
[152] İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 70.
[153] Ahmed Nâim, *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sârih Tercemesi*, DİB yayınları, 1970, I, 352-353.
[154] Nesâî, Eşribe, 29.

Hasan el-Basrî'nin hadisçiliğini değerlendirirken kendisi, klasik olarak sadece hadis rivayet eden bir hadisçi olmaktan ziyade, nasslar karşısında re'yi ile hareket eden bir âlim olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Bu cümleden olarak, Hasan el-Basrî'nin râviliğinin daha iyi anlaşılabilmesi için naslara bakış açısının nasıl olduğunu ele almanın faydalı alacağı kanaatindeyiz.

2.1.3. Nasslar Karşısında Ehl-i Re'y-Ehl-i Hadis Duruşu

Re'y ve nakille olaylara çözümler üretme meselesinin, ilimlerin tam olarak teşekkülüne kadar çetin tartışmalara sebebiyet verdiğini görmekteyizki; bu mesele her dönemdeki, hali hazırda da tartışılan bir olgu olarak devam etmektedir ve bundan sonrada devam edecektir. Tarih içerisinde yaşanan bu tartışmaların asıl sebebi aslında naslara bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Yoksa mutlak olarak şu *ehl-i hadis* şu *ehl-i re'y*dir demek imkânsız gözükmektedir.

Âlimlerimizin bir kısmı nassları ele alırken daha lafızcı davranmış ve re'yini kullanmaktan ictinab etmiş, bazı âlimlerimiz de naslardaki amaç doğrultusunda hareket etmişler ve olaylara bu pencereden çözüm aramışlardır. Bazıları daha mutedil davranmışlar, işin sorumluluğunun ağırlığından korkarak olaylar karşısında '*bilmiyorum*' demek suretiyle sükût etmişlerdir veya başka bir âlimi referans göstermişlerdir.

Mesela, kocası müşrik olan bir kadının Müslüman olması halinde kadının durumu kendisine sorulan Atâ (114/732) "*Vallahi bilmiyorum*" diyerek soruya cevap vermemiş,[155] eş-Şa'bi'ye (103/721), dilsiz hayvanın kurban edilip edilmeyeceği sorulduğunda yine o da Atâ gibi "*bilmiyorum*"[156] demek suretiyle bu sorumluluğu yüklenmekten kaçınmışlardır.

Abdurrahman bin Ebi Leylâ (82/701), "*Ensar'dan yüz yirmi kişiyle karşılaştım, birine bir mesele sorulduğunda başkasına havale ederlerdi*"[157] demek suretiyle, o dönemdeki âlimlerin hassasiyetleri hakkında bize bilgi vermektedir.

Bir kısım âlimlerimiz için, Kur'an-Hadis (sünnet demiyoruz) bağlamında hareket edip, re'y ile hareket edilmesine şiddetle karşı çıktıkları ithamlarının doğru olmadığı kanaatindeyiz. Bizim bu söylediklerimizi destekler mahiyette, es-Serahsî (483/1090)

---

[155] Abdurrezzâk, Ebu Bekir bin Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zami, Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1403, VII, 174 (12658).
[156] Abdurrezzâk, *el-Musannef*, X, 103 (18523).
[157] er-Râmehurmuzî, *el-Muhadisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, 549-550.

Usûl'ünde; Katade (118/736), Mesrûk (63/683) ve İbn Sîrîn (110/729) hakkında re'y karşıtı iddialarının bu şahsiyetlere bir iftira olduğunu ifade ettikten sonra şöyle der: "… *re'y/kıyası Allah Rasulü ve ashabının kullandığı sabit olmuşken, bu zatların Allah Rasulü ve ashabına muhalefet ettikleri düşünülemez*."[158]

Ehl-i re'y ve ehl-i hadis kavramlarının farklı dönemlerde farklı anlamlar için kullanıldığını görmekteyiz. Ehl-i hadis kavramı sahabeden beri kullanılan bir deyim olup, ilk zamanlarda hadis ilmiyle uğraşan kişi/kişiler anlamında kullanılmakta iken, zamanla hadisleri, mümkün olduğu kadar, yoruma tabi tutmadan uygulayan kişiler için kullanılan bir tabir olmuştur.[159] Farklı bir ifadeyle, nassları ele alırken daha lafızcı davranmış olanlar *ehl-i hadis* tabirleriyle ifade edilmiştir. Ehl-i re'y ise, Kur'an ve hadisleri yorumlayarak meselelere çözüm arayan ve fetva veren kişi/kişiler için kullanılan bir tabirdir.[160] Hasan el-Basrî zamanında, mutlak olarak, ehl-i e'y-ehl-i hadis diye tabir edilen bir ayrışmanın olduğunu söyleyemeyiz. O dönemde, ilim ve re'y kavramlarının kullanıldığını görmekteyiz ki, "*ilim*" dendiği zaman hadis anlaşılıyor, "*re'y*" dendiğinde ise kendi görüşü anlaşılıyordu. Mesela, Atâ bin Ebi Rebâh (114/732) kendisine sorulan bir soruya cevap verince orada bulunanlardan birisi verilen cevap hakkında '*ilim mi, re'y mi?*' diye sormuştur.[161] Buradaki ilimden kastedilen şeyin, dayanmış olduğu delilin nass mı olduğunu yani delil olarak Kur'an veya hadise mi dayandığını sormaktadır.

Burada araştırılan konu ve cevabı aranan soru, Hasan el-Basrî'nin ehl-i hadis mi ehl-i re'y olduğudur. Toplumdaki yaygın kanaate göre Hasan el-Basrî, klasik bir ehl-i hadis olarak algılanmaktadır. İslâm Ansiklopedisinde ehl-i hadis maddesini yazan Abdullah Aydınlı da Hasan el-Basrî'yi ehl-i hadis olarak nitelendirmiştir.[162] Bizim araştırmalarımız neticesinde ulaştığımız sonuç, olayın hiç de öyle olmadığını göstermektedir. Zaten Hasan el-Basrî'ye nisbet edilen, "*âlimlerin maksadı riayet etmek, sefihlerin maksadı rivayet etmek*"[163] sözünden, onun rivayetler karşısındaki duruşunun nasıl olduğu hakkında bizlere bilgi vermektedir.

---

[158] es-Serahsi, *Usûlu's-Serahsî*, II, 115; Arif Ulu, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, s. 222-223.
[159] Ahmet Gelişgen, Dini Kavramlar Sözlüğü, DİB yayınları, Ankara 2006, s. 138.
[160] M. Esat Kılıçer, Ehl-i Re'y, *DİA*, X, 520-524.
[161] İbn Abdilberr, *Câmi'u'l-Beyani'l-Ilmi ve Fadlihî*, II, 30.
[162] Abdullah Aydınlı, Ehl-i Hadis, *DİA*, X, 50-508.
[163] Abdullah Aydınlı, *agmd*.

Yukarıda, Hasan el-Basrî'nin hadisleri rivayet ederken anlama göre rivayet ettiğini ifade etmiştik. Ebu Seleme bin Abdurrahman (94/712-13), Hasan el-Basrî'ye "*İnsanlara verdiğin fetvalar işittiğin bir şey midir yoksa re'yin midir?*" diye sorunca Hasan el-Basrî, "*Hayır, vallahi insanlara vermiş olduğumuz her fetva işittiğimiz bir şey değildir. Ama bizim re'yimiz onlar için kendi reylerinde daha hayırlıdır*"[164] demek suretiyle kendisinin, nassların lafızlarına göre amel eden bir ehl-i hadis olmadığını, gerektiğinde ictihad ederek sonuca vardığını göstermektedir. Zaten Ebu Seleme bin Abdurrahman (94/712-13), re'yle fetva vermekten kaçınan birisi olarak tanınmaktadır. Bundan olacak ki, Hasan el-Basrî'yi re'yle fetva vermekten alıkoymak için ona tavsiyelerde bulunmuş "*Re'yinle fetva verme, ancak Allah Rasulu'nden gelen bir sünnet veya Kur'an'dan bir ayet varsa onu söyle*"[165] diyerek ikazda bulunmuştur. Burada şunu da belirtelim ki, Ebu Seleme mutlak olarak re'ye karşı değildir. Buradan, Hasan el-Basrî'ye dostane bir tavsiyeden bulunarak, sanki "Ey Hasan el-Basrî re'y ile fetva verir, verdiğin fetvada hata edersen Allah katındaki sorumluluğun artar" demek istemiştir.

Hasan el-Basrî'nin yaşadığı devirlerde hemen hemen bütün âlimler mutlaka re'y ile hareket etmişlerdir. Ama kaynaklarımızda, bazılarının re'ye şiddetle karşı çıktıklarını gösteren ifadeler görmekteyiz. Hasan el-Basrî hakkında da böyle ithamlar vardır. Bu ithamlar onun sözlerine vakıf olamayanların bir ithamıdır. Mesela, Hasan el-Basrî'den şöyle bir söz aktarılır: "*Ehlü'l-ehva/ehl-i re'y ile bir araya gelmeyiniz.*" Bu cümleden olarak Hasan el-Basrî'nin re'ye karşı olduğu anlamını çıkaranlar olmuştur. Her zaman re'yi ile hareket eden bir şahsiyetin gerçekten re'ye karşı olması düşünülebilir mi? Hasan el-Basrî ve onun gibi re'ye mutlak karşı gibi gözüken âlimlerin fıkhî bir re'ye karşı değil, itikadî alanlardaki re'yle birlikte delilsiz konuşanlara karşıdırlar. Bu sözünden, Kaderiyye, Cehmiyye, Mürcie gibi akımlar kastedilmektedir.[166]

Hasan el-Basrî, hadisin zahiri anlamından ziyade onun ifade etmiş olduğu anlamının önemli olduğu görüşünü savunur. "*Tabiatında anlama kabiliyeti/fıkh olmayan kimseye çok hadis rivayet etmek fayda vermez*"[167] sözleriyle, hadislerin ifade etmiş olduğu anlamın önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla Hasan el-Basrî, rivayet etmiş olduğu hadislerin fikri

[164] İbn Abdilberr, *Câmi'u'l-Beyani'l-Ilmi ve Fadlihî*, II, 60.
[165] İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûlu'l-Ahkâm*, VI, 54.
[166] Arif Ulu, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, s. 218-219.
[167] Er-Râmehurmuzî, Ebu Muhammedi'l-Hasan el-Basrî bin Abdurrahman, *el-Muhadisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1404.

alt yapısına vakıf olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu ifadeleriyle, rastgele hadis rivayetini hoş görmediği sonucunu çıkarmamızda bir sakınca olmasa gerekir ki, er-Râmehurmizî yukarıda aktardığımız cümlesini بَابُ مَنْ كَرِهَ كَثْرَةَ الرِّوَايَةِ – "*çok rivayet etmeyi hoş karşılamayanlar babı*" altında aktarmaktadır. Yani er-Râmehurmizî Hasan el-Basrî'yi rastgele hadis rivayet edenler kategorisinde değerlendirmemektedir. Zaten âlimler onu münekkit bir âlim olarak değerlendirmişlerdir.

Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Hasan el-Basrî'nin naslara genel yaklaşımı lafızcı değil fıkhî ve ictihadî bir yaklaşımdır. Hasan el-Basrî, re'y ehli âlimlerin yaptığı gibi nasslara bütüncül bakıyor ve öyle değerlendiriyor. Bunun örneklerini çokça görmekteyiz. Mesela, veled-i zinânın cenaze namazı kılınıp kılınmayacağı konusunda iki farklı rivayet karşısında Hasan el-Basrî;

"يُصَلَّى عَلَى وَلَدِ الزِّنَا لِأَنَّ كُلَّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَ الْفِطْرَةِ"

"Veled-i zinânın üzerine cenaze namazı kılınır çünkü her doğan fıtrat üzere doğar." demek[168] suretiyle sonuca ulaşmıştır ki re'y ile olaylara yaklaşanların genel kanaati de budur. Olaylara daha lafızcı yaklaşanların bu durumda olan kimse üzerine cenaze namazı kılmadığını görmekteyiz ki, bunlardan birisi de Hz. Ebu Hureyre (r.a.)'dir.[169]

Hasan el-Basrî'nin, kendisinden de rivayette bulunmuş olduğu, Hz. Ebû Hureyre (r.a.)'nin hilafına davranması nassları nasıl anladığını bize göstermesi açısından önemlidir. Zaten Ebu Katade (118/736) de, Hasan el-Basrî'nin re'yi ile alakalı olarak onu Hz. Ömer (r.a.)'e benzetmiş, "*Vallahi ben re'y konusunda Hz. Ömer'e (r.a.) Hasan el-Basrî'den daha çok benzeyenini görmedim*" demektedir.[170]

Yahya b. Düreys'in ifade ettiğine göre, İmam-ı Azam, usulünü ifade ederken Hasan el-Basrî'nin ictihat ettiğine atıf yaparak şöyle der:

"*Ben evvelâ Allah'ın kitabında olanı alırım. Onda bulamazsam Peygamberin sünnetinden alırım. Allah'ın kitabında ve Peygamberin sünnetinde bulamazsam o zaman ashabın sözlerini alırım. (Eğer ashab ihtilaf etmişse) onlardan dilediğimin sözünü alır dilediğimi bırakırım, onların sözünden başkasının sözüne bakmam. Fakat iş İbrahim en-Nehaî, eş-Şa'bî, İbn Sirin,* ***Hasan el-Basrî****, Atâ, Said b. el-Müseyyib –daha başka adamlar*

[168] Abdurrazzâk, Ebu Bekir bin Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, III, 533 (6611).
[169] Abdurrezzâk, *el-Musannef*, III, 536 (6625)
[170] İbn Sa'd, *Tabakat*, VII, 118.

saydı- bunlara geldi mi, bunlar ictihad yapmış kimselerdir, onlar nasıl ictihad ettilerse ben de onlar gibi ictihad ederim."[171]

Şimdi Hasan el-Basrî'nin re'y ile hareket ettiğine dair birkaç örnek vererek konuyu izah edelim.

Kısas meselesi: Tirmizî, Hasan el-Basrî'den şu hadisi rivayet eder:

مَنْ قَتَلَ عَبْدَهُ قَتَلْنَاهُ، وَمَنْ جَدَعَ عَبْدَهُ جَدَعْنَاهُ

"*Kim kölesini öldürürse onu öldürürüz kim de kölesinin organlarını keserse biz de onun organlarını keseriz*."[172]

Bu hadis **Katade, Hasan el-Basrî, Semure** tarikiyle Kütüb-i Sitte'den dört kitapta yer alan bir hadistir. Tabiûndan bazı âlimlerin uygulaması bu hadise göre olup İbrahim en-Nehaî (96/715) bunlardandır. Hasan el-Basrî ve onunla aynı görüşe sahip olan bazı âlimler; *"Hür ile köle arasında can meselesinde ve organlar meselesinde kısas yoktur"* hükmünü benimserler.[173]

Buradan, sanki Hasan el-Basrî rivayet etmiş olduğu hadise muhalif bir hüküm verdiği anlaşılmaktadır. Oysa burada Hasan el-Basrî, bu hadis karşısında, fıkhî ve ictihadî bir yaklaşım sergilemiş, lafızdan ziyade maksadı ön plana almıştır. Nitekim İbn Kuteybe (279/889), bu hadisle Efendimiz (a.s.)'in, köle sahiplerini, kölelerini öldürme veya uzuvlarını kesme konusunda onları sakındırıp korktmak istediğini, gerçekten cezayı tatbik etmeyi kastetmediğini ifade eder.[174] Bazı âlimler de الْحر بِالْحرِّ وَالْعَبْد بِالْعَبدِ[175] ayetiyle bu hadisin neshedildiğini ifade etmektedirler.[176]

Bir örnekte, rivayet edilen bir hadis hakkında kendisine sorulduğunda hadislerin lafzına bağlı kalmayarak onu açıkladığına örnek verelim. Yine Tirmizî'de:

مَنْ صَامَ رَمَضَانَ ثُمَّ أَتْبَعَهُ سِتًّا مِنْ شَوَّالٍ فَذَلِكَ صِيَامُ الدَّهْرِ

"Kim Ramazan orucunu tutar ona Şevval'den altı gün daha eklerse tüm seneyi oruçlu geçirmiş gibidir" hadisi hakkında kendisine sorulduğunda şöyle açıklıyor:

---

[171] İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, X, 451.
[172] Ebu Dâvud, *Sünen*, Diyât, 7; Tirmizî, Diyât, 18; Nesâî, Kasem, 10 ve 16; İbnü Mâce, Diyâd, 23.
[173] Tirmizî, Diyât, 18.
[174] İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, Mektebetü'l-İslâmî, 2. Baskı, 1999, s. 157-158.
[175] Bakara/178.
[176] Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasan, *Mirkatü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkati'l-Mesâbîh*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2002, VI, 2273.

وَاللَّهِ لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ بِصِيَامِ هَذَا الشَّهْرِ عَنِ السَّنَةِ كُلِّهَا

"Bu ayda tutulan oruçla Allah; tüm seneyi oruçla geçirmiş gibi razı olmuştur"[177] diyerek hadisle ne kastedildiğini açıklamaktadır.

Yine Tirmizî de geçen;

يُصْبِحُ الرَّجُلُ مُؤْمِنًا وَيُمْسِي كَافِرًا، وَيُمْسِي مُؤْمِنًا وَيُصْبِحُ كَافِرًا

"*Kişi mü'min olarak sabahlayıp kâfir olarak akşamlar, mü'min olarak akşamlayıp kâfir olarak sabahlar*" hadisi hakkında;

يُصْبِحُ الرَّجُلُ مُحَرِّمًا لِدَمِ أَخِيهِ وَعِرْضِهِ وَمَالِهِ وَيُمْسِي مُسْتَحِلًّا لَهُ، وَيُمْسِي مُحَرِّمًا لِدَمِ أَخِيهِ وَعِرْضِهِ وَمَالِهِ وَيُصْبِحُ مُسْتَحِلًّا لَهُ

"*Kişi kardeşinin canı malı ve ırzını haram kabul ederek sabahlayıp, akşama mübah sayar hale gelir. Yine mü'min kardeşinin canı malı ve ırzını haram kabul ederek akşamlayıp sabaha mübah sayar halde çıkar*"[178] şeklinde izah etmiştir.

Hasan el-Basrî'nin kendisine sorulan, Kur'an ve Sünnette yer almayan, sorulara da cevap verdiğini görmekteyiz. Kendisine fil eti yemenin hükmü sorulunca o, domuza kıyas yaparak

الْفِيلُ خِنْزِيرٌ لَا يُؤْكَلُ لَحْمُهُ، وَلَا يُشْرَبُ لَبَنُهُ

"*Fil hınzır(gibi)dır. Ne eti yenir ne de sütü içilir*." demiştir.[179]

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak bizim burada ifade etmeye çalıştığımız şey, Hasan el-Basrî'nin gerektiğinde re'yi ile hareket ettiği, olaylara bir bütüncül olarak yaklaştığıdır.

2.1.4. Hasan el-Basrî'ye Dayanan *Maktû'* Hadisler ve *Kavil*ler

Hadis usulü âlimlerinin bir kısmına göre tabiûndan rivayet edilen söz ve fiillere de hadis denir. Bu türden olan hadisler *maktû'* hadis olarak ifade edilir.[180] Bir de maktû' kavillerini görmekteyiz. Bunlar, hadis musannifleri tarafından, bazen senet zinciri ile bazen de senet zikretmeden bab başlıkları veya mukaddimelerinde zikretmiş oldukları kavillerdir. Biz burada maktû' hadisle, rivayet edilen hadis bölümlerinde, kendisinden bir senetle

[177] Tirmizî, Savm, 53.
[178] Tirmizî, Fiten, 30.
[179] Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IV, 534 (8770).
[180] İsmail Lütfü Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 104.

rivayet edilen söz ve fiilleri, maktû' kaville ise bir senetle veya senet olmadan kendisinden rivayet edilmiş sözleri kastetmekteyiz. Hadis kitaplarımızda Hasan el-Basrî'den de bu tür haberler rivayet edilmiştir. Diğer bir ifade ile, Hasan el-Basrî'nin bizatihi kendi söz veya görüşleri hadis kitaplarında yerini almaktadır. Kendisinden rivayet edilen maktû' hadislerin adedini çoğaltmak mümkün olmakla birlikte biz bu hadislerden bazılarını aktarmakla yetineceğiz.

a) Maktû' hadisler

1. حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الوَهَّابِ، حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنِ الحَسَنِ، قَالَ: «زَوَّجَ مَعْقِلٌ أُخْتَهُ فَطَلَّقَهَا تَطْلِيقَةً»

Hasan el-Basrî dedi ki: "*Ma'kıl kız kardeşini evlendirdi, kocası onu bir talak ile boşadı…*"[181]

Hasan el-Basrî'den maktû' olarak rivayet edilen bu hadis yine Buharî'de kitabu't-tefsir bölümünde geniş olarak yer alır. Rivayet şöyledir:

عَنِ الحَسَنِ، «أَنَّ أُخْتَ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ طَلَّقَهَا زَوْجُهَا فَتَرَكَهَا حَتَّى انْقَضَتْ عِدَّتُهَا، فَخَطَبَهَا، فَأَبَى مَعْقِلٌ» فَنَزَلَتْ: {فَلاَ تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ} [البقرة: 232]

Hasan el-Basrî'den şöyle nakledilmiştir: "Kocası, Ma'kıl bin Yesar'ın kız kardeşini boşamıştı. İddeti doluncaya kadar da ona dönmemişti. Sonra tekrar ona talip olmuştu. Ma'kıl onun eski kocası ile evlenmesine karşı çıktı. Bunun üzerine "*Onların eski kocaları ile evlenmelerine engel olmayın*" (2/232) ayeti indi.[182]

Buharî, Hasan el-Basrî'nin anlatmış olduğu bu olayı maktû' hadis olarak rivayet etmiştir.

2." حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ الْعَوَّامِ، عَنْ هِشَامٍ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: " الرِّكَازُ: الْكَنْزُ الْعَادِيُّ "

Hasan el-Basrî'dan "*Rikaz*[183]*, cahiliyeye ait hazine(ler)dir.*"[184]

Ebû Dâvud Sünen'inde Hasan el-Basrî'nin bu ifadesini maktû' hadis olarak rivayet eder.

---

[181] Buhârî, Talak, 44.
[182] Buhârî, Tefsîr, 40.
[183] Rikaz: Maden, define ve hazine gibi kendiliğinden yer altında bulunan veya insanlar tarafından yer altına gömülen/gizlenen her türlü kıymetli maden ve eşyaya denir. (Bkz. Dini Kavramlar Sözlüğü, DİB yayınları, s.559)
[184] Ebû Dâvud, Harac, 40.

3. حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «لَا يُقَادُ الْحُرُّ بِالْعَبْدِ»

Hasan el-Basrî'dan: "*Hüre köle mukabilinde kısas uygulanmaz*" dedi.[185]

Yine Ebû Dâvud Sünen'inde Hasan el-Basrî'nin bu ifadesini maktû' hadis olarak rivayet eder.

4. حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ فِي: «أَمْرُكِ بِيَدِكِ»، قَالَ: ثَلَاثٌ

Hasan el-Basrî: "*İşin kendi elindedir" sözü hakkında demiştir ki: "(Bu sözle), üç (talak vâki olur).*"[186]

Yine Ebû Dâvud Sünen'inde Hasan el-Basrî'nin bu ifadesini maktû' hadis olarak rivayet eder.

5. حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنِي أَبِي، حَدَّثَنَا الْأَشْعَثُ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي رَجُلٍ كَانَ بِمِصْرٍ مِنَ الأَمْصَارِ، فَصَامَ يَوْمَ الِاثْنَيْنِ، وَشَهِدَ رَجُلَانِ أَنَّهُمَا رَأَيَا الْهِلَالَ لَيْلَةَ الْأَحَدِ، فَقَالَ: «لَا يَقْضِي ذَلِكَ الْيَوْمَ الرَّجُلُ، وَلَا أَهْلُ مِصْرِهِ، إِلَّا أَنْ يَعْلَمُوا أَنَّ أَهْلَ مِصْرٍ مِنْ أَمْصَارِ الْمُسْلِمِينَ قَدْ صَامُوا يَوْمَ الْأَحَدِ فَيَقْضُونَهُ»

Hasan el-Basrî'dan: "*Herhangi bir ülkede, bir kişi, pazartesi günü oruç tutsa, buna karşılık iki kişi hilali pazar gecesi gördüklerine şahitlik etseler, (Hasen konu hakkında) dedi ki; o bir günü, ne oruca pazartesi başlayan kimse, ne de hemşehrileri kaza etmez. Ancak müslüman memleketlerden birinin ahalisinin pazar günü oruç tuttuğunu bilirlerse müstesna. Bu takdirde o bir günü kaza ederler.*"[187]

6. حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ الحَسَنِ قَالَ: «كَانُوا يَرْتَجُونَ الحُمَّى لَيْلَةً كَفَّارَةً لِمَا نَقَصَ مِنَ الذُّنُوبِ»

Hasan el-Basrî'dan: "*Bir gece boyunca ateşli hastalığı çekmenin günahlarından bir miktar eksilteceği ümid edilir.*"[188]

Bu hadisi Tirmizî Sünen'inde maktû' olarak rivayet etmiştir.

7. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ أَشْعَثَ بْنِ عَبْدِ المَلِكِ، عَنِ الحَسَنِ، قَالَ: «إِنْ شَاءَ الرَّجُلُ صَلَّى صَلَاةَ التَّطَوُّعِ قَائِمًا، وَجَالِسًا، وَمُضْطَجِعًا»،

[185] Ebû Dâvud, Diyât, 7.
[186] Ebû Dâvud, Talak, 4.
[187] Ebû Dâvud, Savm, 9.
[188] Tirmizî, Tıp, 35.

Hasan el-Basrî'dan: "*Kişi isterse nafile namazlarını ayakta, oturarak ve yan üstü yatarak kılabilir.*"[189]

Yine bu hadisi Tirmizî Sünen'inde maktû' olarak rivayet etmiştir.

b) Maktû' kaviller

Yukarıda yapmış olduğumuz tanımdan olarak, Hasan el-Basrî'den aktarılan maktû' kavillerden bazıları ise şunlardır:

Müslim, Sahih'inin mukaddimesinde Eyüb'den şu kavli rivayet eder: "*Ben Hasan el-Basrî'ın, nebizden (şıra) sarhoş olana celde vurulacağını işittim*" der.[190]

Ebû Dâvud Sünen'de, Yunus tarikiyle Hasan el-Basrî'nin şu kavline yer verir: "*Hayız kanının gelmesi uzarsa (kişi) bir iki gün bekler. Ondan sonrası istihaze kanıdır*."[191]

Yine Ebû Dâvud Sünen'inde, Harun bin Temîm tarikiyle, sabinin idrarının elbiseye bulaşması bab başlığı altında, Hasan el-Basrî'nin şu kavline yer verir: *"(Erkek ve kız çocuklarınn) idrarları hüküm bakımından eşittir.*"[192]

Tirmizî, doğumdan sonra lohusalık müddeti ile ilgili babda Hasan el-Basrî'nin şu kavline yer verir: "*Eğer elli güne kadar temizlenmesse namazını elli güne kadar terkedebilir.*"[193]

Yine Tirmizî, münafığın alametleri bab başlığı altında Hasan el-Basrî'nin şu kavline yer verir: "*Nifak iki türlüdür: Amelde olan nifak ve inkâr yoluyla nifak.*"[194]

Buharî'deki maktû' kaviller

İmam Buhârî'nin, *Sahih*'ini taradığımızda şunu gördük ki, İmam Buhârî, kitabında Hasan el-Basrî'nin elliden fazla maktû' kavline yer vermektedir. Bunlardan birkaç tanesi şunlardır:

[189] Tirmizî, Salah, 157.
[190] Müslim, Mukaddime, I, 23.
[191] Ebû Dâvud, Taharet, 110.
[192] Ebû Dâvud, Taharet, 137.
[193] Tirmizî, Taharet, 105.
[194] Tirmizî, İman, 14.

1. *Mü'minin, Farkında Olmadan Amelinin İptal Edilmesinden Korkması* bab başlığı altında Hasan el-Basrî'den "*Bundan ancak mü'min korkar, münafık emin olur*"[195] kavlini aktarır.

2. *Abdestin Yalnızca Ön ve Arkadan Çıkan Şey Sebebiyle Gerekli Olduğunu Kabul Eden Kimselerin Görüşleri*ni aktarığı bab başlığı altında Hasan el-Basrî'den üç görüş aktarmaktadır.

a- "Kişi abdestli iken saçını keser, tırnağını koparır veya mestlerini çıkarırsa yeniden abdest alması gerekmez."

b- "Müslümanlar yaraları ile birlikte yani yaralarında kan olduğu halde namaz kılmaya devam ederler."

c- "Hacamat yaptıran kişi kan aldırdığı yeri yıkamasından başka bir şey yapmasına gerek yoktur."[196]

3. *Nebiz ve Sarhoş Edici Bir Şeyle Abdest Almanın Yasak Olduğu* bab başlığı altında Hasan el-Basrî'nin bunu kerih gördüğü görüşünü aktarmaktadır.[197]

4. *Mukim Birinin Su Bulamadığı ve Namaz Vaktinin Çıkmasından Endişe Etttiği Durumlarda Teyemmüm Alması* bab başlığı altında, Hasan el-Basrî'nin, yanında su bulunan fakat kendisine abdest aldıracak birini bulamayan hastanın teyemmüm edeceği kavlini aktarır.[198]

5. *Temiz Toprak Müslümanın Abdest Suyudur, Su Olmasa da Ona Yeter* bab başlığı altında, Hasan el-Basrî'nin, abdesti bozan bir durum olmadığı sürece, teyemmüm abdestin yerini alır kavlini aktarır.[199]

6. *Şam Cübbesiyle Namaz Kılmak* bab başlığı altında, Hasan el-Basrî'nin, Mecusî birinin diktiği elbise ile namaz kılmada bir sakınca görmediği görüşüne yer verir.[200]

7. *Terasta, Minberde ve Tahta Üstünde Namaz Kılmak* bab başlığı altında, Hasan el-Basrî'nin, buz ve köprü üzerinde namaz kılmada bir sakınca görmediğini ancak bu yerlerde

[195] Buhârî, İman, 36.
[196] Buhârî, Vudu', 34.
[197] Buhârî, Vudu', 71.
[198] Buhârî, Teyemmüm, 3.
[199] Buhârî, Teyemmüm, 6.
[200] Buhârî, Salah, 7.

idrar olduğunda namaz kılanın idrarla arasına sütre koymanın şart olduğu görüşüne yer vermektedir.[201]

8. *Oruçlu Bir Kimsenin Unutarak Yemesi Veya İçmesi* bab başlığı altında, Hasan el-Basrî'nin, oruçlunun boğazına bir şey kaçması ve oruçlu olduğunu unutarak cinsel ilişkide bulunan kimsenin orucuna zarar vermeyeceği maktû' kavillerine yer vermektedir.[202]

9. *Rikâzın Zekâtı* bab başlığı altında, Hasan el-Basrî'nin, "Daru'l-Harp arazisindeki rikazdan (humus) beşte bir; Müslüman arazisinden (daru'l-islam) ise zekât verilmesi gerekir (…)" kavline yer vermektedir.[203]

10. Bakara 184. Ayetin tefsiri babı başlığı altında, Hasan el-Basrî'nin, emzikli ve hamile kadınlar hakkında; "Kendisine veya çocuğuna zarar gelmesinden endişe ettiği takdirde, orucunu bozar fakat kaza eder" kavline yer vermiştir.[204]

2.1.5. Hadis Rivayet Ettiği Kişiler (Hocaları/Şeyhleri)

Hasan el-Basrî'nin yaşadığı dönemde hocalık/şeyhlik kavramı bizim günümüzdekinden farklı bir anlam ifade etmektedir. O dönemlerde hoca/şeyh denince kendisiyle görüşüp, ondan bir veya birkaç haber almak, ilminden, görüşlerinden istifade etmek yeterli olmaktaydı. Günümüzde bir kişiyi hoca/öğretmen olarak niteleyebilmek için, hoca olacak kişinin öğrenci üzerinde ciddi denecek bir emeğinin olması gerekmektedir.

Biz bu bölümü ele alırken, Kütüb-i Sitte'den çıkardığımız hadislerde Hasan el-Basrî'nin kendilerinden hadis rivayet ettiği kişileri aktaracağız. Mesela, Hz. Ömer bunlardan bir tanesi olacak. Oysa Hz. Ömer vefat ettiğinde Hasan el-Basrî iki yaşındaydı. Biz de bu kargaşanın yaşanmaması için hocaları değil de hadis rivayet ettiği kişiler olarak başlık atmayı uygun gördük. Bu aktardığımız isimlere, Hasan el-Basrî'nin hayatını aktaran araştırmalarda, onun hocaları/şeyhleri olarak yer verilmektedir.[205]

---

[201] Buhârî, Salah, 18.
[202] Buhârî, Savm, 26.
[203] Buhârî, Zekât, 66.
[204] Buhârî, Tefsir, 25.
[205] Bkz. Etem Levent, *Hasan el-Basrî'nin Hayatı Öğretim ve Tefsir Yöntemi*; Mehmet KUBAT, *Hasan el-Basrî Hayatı, İlmi Kişiliği ve Kelam İlmindeki Yeri*, Çıra yay 2008.

Kaynaklarda beş yüz[206] kadar sahabi ile görüştüğü rivayetleri olmakla beraber üç yüz sahabiyi gördüğü ve bunlardan yetmiş tanesinin Bedir ashabı olduğu da rivayet edilir.[207] Şunu ifade etmek gerekir ki, hadis ilminde görme meselesinin buluğ çağından önce veya sonra olması önem ifade etmektedir. Baliğ olduktan sonra kendisinden hadis aldığı kişilerden semâ' yoluyla hadis almış anlamına gelmekte olup hadis sahih anlamı ifade etmektedir. Baliğ olmadan yani çocukken gördüğü kişi veya kişilerden hadis rivayet etmesi semâ' olmamakta olup hadis munkatı olmaktadır. Yoksa Hasan el-Basrî, on dört veya on beş yaşına kadar Medine'de yaşamış biri olarak yüzlerce sahabi ile görüşmesi normaldir.

Bununla beraber bu görme zamanının temyiz çağını esas alan âlimler yok değildir. Aşağıda ifade edeceğimiz üzere semâ' meselesi hakkında farklı tanımlar yapılmaktadır.

Şimdi, Kütüb-i Sitte'yi esas alarak kendisinden rivayette bulunduğu sahabe ve tabiûn aktarılacaktır. Bunu yaparken sahabe ve tabiûn ayrı başlıklar altında zikredilecek olup, sıralamada isimlerin baş harfi esas alınacak ve Hulefâ-i Râşidîn'e ise öncelik verilecektir.

Hasan el-Basrî'nin rivayet ettiği şahıslar hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra kendilerinden rivayet etmiş olduğu hadislerin kaynakları verilecektir. Çok yer kaplamaması için hadisleri aktarmayı uygun görmedik.

2.1.5.1. Hadis Rivayet Ettiği Sahabiler

1-Ebu Bekir es-Sıddık (12/634): Hasan el-Basrî, Hz. Ömer'in halifeliğinin sondan ikinci yılı olan Hicri 21'de doğmuş[208] olduğunu ifade etmiştik. Bu demek oluyor ki, Hasan el-Basrî, Hz. Ebu Bekir (r.a.)'in vefatından yaklaşık olarak sekiz sene sonra dünyaya gelmiştir. Dolayısıyla ondan rivayet etmiş olduğu hadisler mürsel veya müdellestir. Hasan el-Basrî'nin mürsellerini ayrı bir başlık altında inceleyeceğimiz için bu kadarla iktifa ediyoruz.

Kütüb-i Sitte'de direk Hz. Ebu Bekir (r.a.)'den bir rivayeti bulunmamaktadır. Tahavî'nin Şerhu Meani'l-Âsar'ında[209], Tabarânî'nin Mu'cemü's-Sağır[210] ve Mu'cemü'l-

---

[206] İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûlu'l-Ahkâm*, V, 97.
[207] İbnu'l-Cevzi, *Âdâbu'l-Hasan el-Basri*, s. 120.
[208] İbn Sa'd, *Tabakat*, VII, 114; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 440; İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 69; İbnu'l-Cevzi, *Âdâbu'l-Hasan el-Basri*, s. 23; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzib*, II, 264.
[209] Tahavî, Ebû Ca'fer Ahmed bin Muhammed bin Selâme bin Abdulmelik bin Seleme el-Ezdî, *Şerhu Meani'l-Âsar*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr ve Muhammed Seyyid, Âlemü'l-Kütüb, 1994, I, 330.
[210] et-Tabarânî, Muhammed Cerîr, *Muğcemü's-Sağîr*, thk. Muhammed Şekûr Mahmud el-Hâc el-Emrîr, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1985. II, 81.

Kebir'inde[211], Dârekutnî'nin Süneni[212] ve başka eserlerde Hasan el-Basrî'nin Hz. Ebu Bekir (r.a.)'dan mürsel rivayetlerini görmekteyiz.

2-Ömer el-Hattab (23/644): Hz. Ebu Bekir (r.a.) için söylediklerimiz Hz. Ömer (r.a.) için de geçerlidir. Ondan rivayet etmiş olduğu hadisler mürsel[213] ve müdellestir. Hz. Ömer vefat ettiğinde Hasan el-Basrî iki yaşındaydı ki bunu yukarıda ifade etmiştik.

Hasan el-Basrî'nin Hz. Ömer (r.a.)'dan rivayet ettiği hadisleri Kütüb-i Sitte'de; Ebu Dâvud'un Sünen'inde[214] bulmaktayız. Ayrıca, Abdurrazzak'ın Musannefinde,[215] Beyhakî'nin Sünen'inde,[216] ve başka eserlerde de Hasan el-Basrî'nin Hz. Ömer (r.a.)'den mürsel hadisler yer almaktadır.

3-Osman bin Affan (35/655): Alâî, *Câmiu't-Tahsil* adlı kitabında Hz. Osman (r.a.)'ı, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer (r.anhuma) ile beraber zikrederek bunlardan rivayetlerini kesin olarak mürsel değerlendirmesinde bulunmuştur. Bununla beraber Hz. Osman (r.a.)'ı gördüğünü aktarır.[217] Hz. Osman (r.a.)'ın şehit edildiğinde on dört yaşında olduğu da aktarılmakla beraber[218] kendisi, on beş yaşında Hz. Osman (r.a.)'ı hutbe okurken gördüğünü ifade etmektedir.[219] Yine Hz. Osman (r.a.)'ı ibrikten su dökerken gördüğü tabakat kitaplarında yer aktarılmaktadır.[220] İbn Sa'd Tabakat'ında,[221] İbn Hacer de Tehzib'inde semâ'ı olduğunu ifade eder[222] ki, biz de bu kanaatteyiz.

Hz. Osman (r.a.)'ı görüp ondan naklettiği hadisleri mürsel hadis olarak nitelemek hadis usulü ile ilgili bir meseledir. Malum olduğu üzere, hadis rivayet eden kimsenin buluğ

---

[211] et-Tabarânî, Muhammed Cerîr, *Muğcemü'l-Kebîr*, thk. Hamdi bin Abdulmecid es-Selefî, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1994. XXIII, 48.
[212] Dârekutnî, Ebu'l-Hasan el-Basrî Ali bin Ömer, *Sünenü'd- Dârekutnî*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004, IV, 104.
[213] Buradaki mürselden kasıt, mürselu'l-celî'dir. Mürselu'l-celî, râvinin çağdaşı olmadığı bir hocadan naklettiği hadistir. Bk. Abdullah Aydınlı, Hadis Isltılahları Sözlüğü, s. 214.
[214] Ebu Dâvud, *Sünen*, Vitr, 5; Feâiz, 6.
[215] Abdurrazzâk, Ebu Bekir bin Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zami, Mektebetü'l-İslami, Beyrut, *1403*, VI, 30 (9902).
[216] Beyhakî, Ebû Bekir, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütüb, Beyrut, 2003, III, 573 (6724).
[217] Alâî, Ebu Sa'ıd Salahaddin Halil bin Keykeldi Abdullah, *Câmiu't-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsîl*, Alimü'l-Kütüb, Beyrut, 1986, s. 162.
[218] İbn Sa'd, *Tabakat*, VII, 115.
[219] İbn Sa'd, *A.g.e.*, VII, 115.
[220] İbn Sa'd, *A.g.e.*, VII, 115.
[221] İbn Sa'd, *A.g.e.*, VII, 115.
[222] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 264.

olması veya on beş yaşında olması gerektiği şart koşulmaktadır.[223] Bizim anladığımıza göre Hasan el-Basrî'nin Hz. Osman (r.a.)'dan rivayet ettiği hadisleri mürsel kabul edenler, Hz. Osman (r.a.)'ın Hasan el-Basrî on beş yaşına değmeden şehit edildiği rivayetlerini esas almalarından dolayıdır. İbn Sa'd ve İbn Hacer ise on beş yaşında Hz. Osman (r.a.)'ı hutbe okurken gördüğü rivayetini esas aldığını anlamaktayız. Bunun şart koşulması akli meleke ile alakalıdır.

Hasan el-Basrî, her ne kadar bazı sahabileri gördüğü esnada bâliğ olmasa da temyiz çağında olduğunu düşünebiliriz. Hadisleri rivayet ettiği sırada buluğ problemi yoktur. Zaten yaşadığı dönemde, çocukken duyduğu şeyin doğruluğunu onaylatacağı imkânı vardır. Hadis rivayetlerini de böyle bir süzgeçten geçirdiğini düşünmemizde bir beis olmasa gerek. semâ'ın olabilmesi için beş yaş ve üzerini esas alındığı tarifleri de mevcuttur.[224] Dolayısıyla Hasan el-Basrî'nin Hz. Osman (r.a.)'dan semâ'ı kuvvet kazanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in torunları Hz. Hasan (50/670) ve Hüseyin (61/680) ile amcasının oğlu İbn Abbas (68/687) gibi sahabiler çocukluklarında öğrendikleri hadisleri buluğdan sonra rivayet etmişler ve bunların kabulü konusunda herhangi bir ihtilaf söz konusu olmamıştır.[225]

Kütüb-i Sitte içerisinde, İbnu Mâce'nin Süneni'nde[226] bir tane Hz. Osman (r.a.)'dan rivayet ettiği hadis bulabildik.

4-Ali bin Ebi Talip (40/660): Tirmizî, Hasan el-Basrî'nin, Ali (r.a.) zamanında yaşamasına rağmen, ondan hadis dinlediğini bilmiyoruz demektedir.[227] Alâî de, Hasan el-Basrî'nin, Hz. Ali (r.a.)'yi görmekle beraber ondan rivayet ettiği hadisleri mürsel olarak değerlendirir.[228] İbn Hacer'in, Ebû Zer'a'dan aktardığına göre Hz. Ali (r.a.)'den semâ'ı yoktur der.[229] Ali el-Medini de aynı görüştedir. Hz. Ali (r.a.) biat aldıktan sonra Kûfe'ye geçmiş ve bir daha da Hasan el-Basrî ile karşılaşmamış.[230] Hz. Ali (r.a.)'ye biat edildiğinde

[223] Bkz. Ahmet Yücel, *Hadis Usulü*, İFAV, İstanbul 2014, s. 102.
[224] Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 274.
[225] Ahmet Yücel, *Hadis Usulü*, s. 102.
[226] İbnu Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru İhyau'l-Kütüb, II, 1238 (3766).
[227] Tirmizî, Ebû İsa Muhammed bin İsa bin Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir-Muhammed Fuad Abdulbâkî, Mektebetü'l-İslâmiyye, Matbaatu'l-Mustafa, Mısır, 1975, *Sünenü't-Tirmizî*, Hudûd, 1.
[228] Alâî, *Câmiu't-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsîl*, s. 162.
[229] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 266.
[230] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 266.

on dört yaşında iken gördüğü aktarılır.[231] İbni Hacer ve Suyuti,[232] semâ'ının olduğunu ifade eder[233] ki bu çok uzak ihtimal değildir. Nitekim Nesâî Sünen'inde Hasan el-Basrî فَقَالَ عَلِيٌّ lafzıyla rivayet eder.[234] Hz. Osman (r.a.)'dan rivayetlerinde semâ'ı kabul edildiğinde pekala Hz. Ali (r.a.)'dan semâ'ı vardır.

Hasan el-Basrî'nin Hz. Ali (r.a.)'den Kütüb-i Sitte'de, Buhari'de,[235] Tirmizî'nin Sünen'inde,[236] İbnu Mâce'nin Sünen'inde,[237] Nesâî'nin Sünen'inde[238] rivayetleri vardır.

5-Abbas bin Abdilmuttalib (32/653): Hz. Peygamber (s.a.v.)'in amcasıdır. Direk bir riayetini bulamadık. İbn Hacer de direk rivayetinin olmadığını söyler.[239] Ondan rivayetleri Ahnef bin Kays'tandır.

Biz Kütüb-ü Sitte'de, Hasan el-Basrî'in Abbas bin Abdulmttalib (r.a.)'den, Ahnef bin Kays (r.a.) aracılığı ile rivayet ettiği İbn Mâce'de[240] tek bir hadis bulabildik.

6-Abdullah bin Abbas (68/687): Sahabedendir. İbn Hacer semâ'ının olduğunu söyler.[241] İbn Sa'd da tabakatında semâ'ı olduğunu ifade eder.[242] Behz bin Esed'den, Hasan el-Basrî'nin semâ'ının olmadığını söylediği aktarılır.[243] Rivayet edildiğine göre, İbn Abbas Sıffîn'a çıkınca Hasan el-Basrî Basra'ya geçmiş onun için görüşememişlerdir.[244] Hasan el-Basrî'nin خَطَبَنَا ابْنُ عَبَّاسٍ (İbni Abbas bize hutbe irad etti) gibi ifadelerini خَطَبَ أَهْلُ الْبَصْرَةِ (Ehl-i Basra hutbe irad etti) diye tevil etmişlerdir. Çünkü Cemel günlerinde İbni Abbas (r.a.) Basra'da iken, Hasan el-Basrî Sıffîn savaşından önce Basra'ya geçmiş dolayısıyla görüşememişlerdir.[245]

---

[231] İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman bin Muhammed bin İdrîs bin Münzir et-Temîmî, *Merâsîl*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1397, s. 31.
[232] Abdullah Aydınlı, *Hasan Basrî Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 103
[233] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 264.
[234] Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed bin Şuayb bin Ali el-Horasânî, *el-Mücteba mine's-Sünen-Sünenü's-Suğrâ li'n-Nesâî*, thk. Abdulfettah Ebû Ğedde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Haleb, 1986, Zekât, 40.
[235] Buhârî, Hıyel, 4.
[236] Tirmizî, Hudûd, 1.
[237] İbnu Mâce, Cihad, 4.
[238] Nesâî, Zekât, 40.
[239] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 269.
[240] İbn-i Mâce, Salah, 7
[241] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 264.
[242] İbn Sa'd, *Tabakat*, VII, 115.
[243] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 266.
[244] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 267-69.
[245] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 190.

Hasan el-Basrî'nin, Abdullah bin Abbas (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler; Kütüb-i Sitte'den, Tirmizî[246], Ebu Dâvud[247] ve Nesâî[248]'nin Sünen'lerinde yer almaktadır.

7-Abdullah bin Amr b. Âs (65/684-85): Sahabedendir. Ali İbn Medînî[249] ve Bezzar ondan semâ'ı olmadığını,[250] İbn Hacer semâ'ının olduğunu söyler.[251] Müsnedi Bezzâr'da semâ'ı olduğunu bilmediğini söyler.[252]Ali İbn Medînî, Abdullah bin Amr (r.a.)'dan gelen rivayetlerin Usâme bin Zeyd (r.a.)'dan olduğunu ifade etmekle beraber Usâme bin Zeyd (r.a.)'den semâ'ı olmadığını söyler.[253] Kaynaklarda, Abdullah bin Amr dendiğinde bu sahabi kastedilir. Asıl ismi Abdullah bin Amr b. Âs'tır.

Hasan el-Basrî'nin, Abdullah bin Amr bin Âs (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler; Kütüb-i Sitte'den, İbn Mâce'nin Sünen'inde[254] geçmektedir.

8-Abdullah b. Muğaffel el-Müzenî (59/679): Sahabedendir. Ahmed bin Hanbel'den, semâ'ı olduğu nakledilir.[255] Yahya bin Ma'ın de semâ'ı olduğunu söyler.[256] Müsnedi Bezzâr'da semâ'ı olduğu nakledilir.[257] Kendisi Hz. Muaviye (r.a.)'ın hilafetinin sonlarına doğru Basra'da vefat ettiği için Hasan el-Basrî ile görüşüp semâ' ettiği konusunda şüphe olmasa gerek. Zaten semâ'ının olmadığı rivayetine rastlamadık.

Hasan el-Basrî'nin, Abdullah bin Muğaffel (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler; Kütüb-i Sitte'den Ebû Dâvud,[258] Tirmizî,[259] Nesâî[260] ve İbn Mâce[261]'de geçmektedir. Hasan el-Basrî'nin Abdullah bin Muğaffel (r..a.)'dan عَنْ عَنْ ve قَالَ lafızlarıyla rivayet etmiştir.

---

[246] Tirmizî, Savm, 50.
[247] Ebu Dâvud, Zekât, 21.
[248] Nesâî, Salatu'l-Îdeyn, 23; Zekât, 36-40.
[249] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 268; İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman bin Muhammed bin İdrîs bin Münzir et-Temîmî er-Râzî, *Merâsîl*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1397, s. 41.
[250] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 190.
[251] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 264.
[252] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 90.
[253] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 41.
[254] İbn-i Mâce, Cihad, 4.
[255] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 45; İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 266.
[256] Beğavî, Ebü'l-Kāsım Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzübân, *Mu'cemü's-Sahabe*, thk. Muhammed el-Emin, Mektebetü Dâru'l-Beyan, Kuveyt, 2000, IV, 122.
[257] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 90.
[258] Ebu Dâvud, Tahâre, 15; Sayd, 22; Teraccil, 1; Edeb, 10.
[259] Tirmizî, Tahâret, 17; Ahkâm ve'l-Fevâid, 16; Ahkâm ve'l-Fevâid, 17; Libas, 22.
[260] Nesâî, Tahare, 32; Mesâcid, 41; Sayd, 10-14; Zînet, 7; Cenâiz, 54.
[261] İbn-i Mâce, Taharet, 12; Mescid, 12; İkameti's-Salah ve's-Sünne, 38; Rehin, 22; Sayd, 2.

9-Abdullah bin Ömer (73/693): Sahabedendir. İbn Hacer semâ'ının olduğunu söyler.[262] Ebu Zür'a[263] ve Behz de semâ'ı vardır der.[264] Ahmed bin Hanbel de semâ'ı olduğunu ifade eder.[265]

Hasan el-Basrî'nin, Abdullah bin Ömer (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler; Kütüb-i Sitte'den Sitte'den, Ebu Dâvud,[266] Nesâî[267] ve İbnu Mâce[268]'de yer almaktadır.

10-Abdurrahman bin Semure (50/670): Sahabedendir. Hz. Muaviye (r.a.)'nin Sistan valisidir.[269] Müsnedi Bezzâr'da semâ'ı olduğu nakledilir.[270] Abdullah bin Semure ile Kabil, Endegan ve Zabilistan seferlerinde üç sene kalmıştır.[271] Dolayısıyla ondan semâ'ında ihtilaf yoktur. Abdurrahman bin Semure (r.a.), Hasan el-Basrî'yi, Zerenc şehri fethedilince oraya getirmiş ve Zerenc'de üç yıl ders okutmuştur.[272]

Hasan el-Basrî'nin, Abdurrahman bin Semure (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler; Kütüb-i Sitte'den Sitte'den, Buharî,[273] Müslim,[274] Ebû Dâvud,[275] Tirmizî,[276] Nesâî,[277] İbn Mâce[278]'de hadisleri yer almaktadır.

11-Ahmer bin Cüz': Sahabedendir. Hayatı hakkında fazla bir bilgi yok. Buharî, Basralı olduğunu ifade eder.[279] Semâ'ı olmadığını söyleyen yoktur.

Hasan el-Basrî'nin, Ahmer bin Cüz' (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den; Ebu Dâvud[280] ve İbn Mâce'de[281] yer almaktadır.

---

[262] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 264.
[263] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 46.
[264] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 45.
[265] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 45.
[266] Ebu Dâvud, Talak, 4.
[267] Nesâî, Cihad, 15.
[268] İbn-i Mâce, Cihad, 4; Zühd, 18.
[269] Önkal, Ahmed, Abdurrahman b. Semûre, *DİA*, I, 171-172.
[270] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 90.
[271] Etem Levent, *Hasan el-Basrî el-Basrî'nin Hayatı Öğretim ve Tefsir Yöntemi*, s. 43.
[272] Önkal, Ahmed, Abdurrahman b. Semûre, *DİA*, I, 171-172.
[273] Buhârî, Eyman, 1; Keffarât, 10; Ahkâm, 5-6.
[274] Müslim, Ebû'l-Hüseyin ibnü'l-Haccac, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Beyrut, "Kitâbu'l-Eyman", 6.
[275] Ebû Dâvud, Harac, 1; Eyman, 14.
[276] Tirmizî, Nüzûr ve'l-Eymân, 5.
[277] Nesâî, Eymân, 9; Eymân, 15 (3782-3783-3784); Eymân, 16. (3789-3790-3791); Eymân, 41; Edebi'l-Gaza, 5.
[278] İbn Mâce, Keffarat, 2.
[279] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 186.
[280] Ebû Dâvud, Salah, 159.
[281] İbn Mâce, İkameti's-Salah ve's-Sünne, 19.

12-Ahnef bin Kays (67/686-87): İslamdan önce doğdu. Efendimiz (s.a.v.)'i görme şerefine nail olmadı. Daha sonra Müslüman oldu. Kendisi tabiûndandır.[282] Semâ'ının olmadığına dair bir şeye rastlayamadık. Hilm ve yumuşaklılığı ile tanınan bir şahsiyettir.[283]

Hasan el-Basrî'nin, Ahnef bin Kays (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'de, Buharî,[284] Müslim,[285] Ebu Dâvud,[286] Nesâî,[287] İbn Mâce,[288]'de yer almaktadır. Semâ'ının olmadığına dair bir şeye rastlayamadık.

13-Aişe binti Ebu Bekir (58/677): Hz. Peygamber (s.a.v.)'in eşlerindendir. Hz. Ebu Bekir (r.a.)'ın kızıdır. İbn Ebî Hâtim semâ'ı olduğunu söyler.[289] İbn Hacer de gördüğünü söyler.[290] Onu gördüğü konusunda şu olay delil olarak kabul edilebilir. Hz. Aişe (r.anha) bir gün Hasan el-Basrî'yi konuşurken işitmiş ve "Sıddıklar kelâmı ile konuşan bu adam kimdir?" diye sormuştur.[291] Bu olayın nerede ve ne zaman yaşandığını bilmiyoruz. Hz. Aişe (r.anha)'nin Basraya gitmiş olması düşünülemeyeceğine göre, Hasan el-Basrî'nin Medine'ye gittiği veya Mekke'de karşılaştıkları akla gelmektedir.

Hasan el-Basrî'nin, Hz. Aişe (r.anha)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte içerisinde sadece Ebu Dâvud'un Sünen'inde[292] yer almaktadır. Hasan el-Basrî'nin annesi kanalıyla rivayet etmiş olduğu birçok hadis Kütüb-i Sitte'de mevcuttur. Bununla birlikte, et-Tayalisi'nin Sünen'inde, Ahmed bin Hanbel'in Müsned'inde ve başka hadis kitaplarımızda rivayetlerine rastlamaktayız.

14-Âiz bin Amr (61/680-81): Bey'at-ı rıdvanda bulunan sahabidir.[293] Ali İbni'l-Medînî semâ'ı olmadığını söyler.[294] Müsnedi Bezzâr'da semâ'ı olduğu nakledilir.[295] Âiz bin Amr (r.a.)'dan semâ'ını savunanlar, onun Basralı olmasından yola çıkarak böyle bir sonuca vardıkları kanaatindeyiz.

---

[282] Ahmed Önkal, Ahnef b. Kays, *DİA*, II, 174
[283] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 191.
[284] Buharî, İman, 22; Diyât, 2; Fiten, 10.
[285] Müslim, Fiten, 14-15.
[286] Ebû Dâvud, Fiten, 5.
[287] Nesâî, Tahrîmi'd-Dem, 29.
[288] İbn-i Mâce, Salah, 7.
[289] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. (45).
[290] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 263.
[291] İbnu'l-Cevzi, *Âdâbu'l-Hasan el-Basrîi'l-Basri*, s. 23.
[292] Ebû Dâvud, Sünne, 25.
[293] Ali Yardım, Âiz bin Ali, *DİA*, II, 207.
[294] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 43.
[295] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 90.

Kütüb-i Sitte içerisinde, Müslim[296]'de Hasan el-Basrî, Âiz bin Amr (r.a.)'ın, Ubeydullah bin Ziyad'ın yanına gelerek ona tavsiyelerde bulunduğunu aktarır.[297]

15-Akîl bin Ebî Tâlib (60/680): Hz. Ali (r.a.)'nin büyük kardeşi. Sahabedendir.[298] Elbânî, Ahmed bin Hanbel'in Müsned'inde bu hadisi tahric ederken Hasan el-Basrî'nin, Akîl bin Ebî Tâlib'den semâ'ının olmadığını söyler.[299]

Hasan el-Basrî'nin, Akîl bin Ebî Tâlib (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den Nesâî[300] ve İbn Mâce[301]'nin Sünen'lerinde yer almaktadır.

16-Ammar bin Yasir (37/657): Anne ve babası ilk şehitler olan ilk sahabilerden.[302] Rivayeti vardır ama semâ'ı yoktur.[303] Çocukluğunda karşılaşmaları kuvvetle muhtemeldir. Malum olduğu üzere o Sıffîn'da şehit olmuştur.

Hasan el-Basrî'nin, Ammar bin Yasir (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte içerisinde Ebu Dâvud'un Sünen'inde[304] yer almaktadır. Ahmed bin Hanbel'in Müsned'i ve başka hadis kitaplarımızda rivayetlerini görmekteyiz.

17-Amr bin Hureys (85/704): Kufe'de yerleşen ilk Kureyşli sahabi.[305] Abdulmelik bin Mervan'ın halifeliği zamanında Kufe'de vefat etti.[306] Hicretten iki yıl önce veya Bedir savaşının yapıldığı günlerde doğduğu rivayet edilir.[307]

Hasan el-Basrî'nin, Amr bin Hureys (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte içerisinde sadece Müslim'in Sahih[308]'inde yer almaktadır.

18-Amr bin Tağlib: Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ashabındandır. Kaynaklarda ölüm tarihi ile ilgili bir şey bulamadık. Kendisi Basralı'dır.[309] Hz. Ebu Bekir (r.a.)'in

---

[296] Müslim, Ümera, 23.
[297] Hadis için; Müslim, Ümera", 23.
[298] Ahmet Önkal, Akîl b. Ebû Talib, *DİA*, II, 264.
[299] Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, III, 261 (1739).
[300] Nesâî, Nikâh, 73.
[301] İbn Mâce, Nikâh, 23.
[302] Mustafa Fayda, Ammar b. Yasir, DİA, III, 75-76.
[303] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 264.
[304] Ebû Dâvud, Tereccül, 8.
[305] Mücteba Uğur, Amr b. Hureys, *DİA*, III, 85.
[306] İbn Sa'd, *Tabakat*, VI, 100.
[307] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 510.
[308] Müslim, Eşribe, 159.
[309] Acelî, *Târîhu's-Sigâh*, I, 362 (1251).

mevlasıdır.[310] İbn Ma'ın Yahya'dan, Hasan el-Basrî'nin Amr bin Tağlib'ten semâ''ı olduğunu söyler.[311] Yine Ebu Hâtim de semâ''ı vardır der.[312] İbn Hacer de semâ'ı olduğunu aktarır.[313] Müsnedi Bezzâr'da semâ'ı olduğu nakledilir.[314] Hz. Muaviye (r.a.)'nin halifeliğine kadar yaşadı ve Basra'da hayatını idame ettirdi.[315]

Hasan el-Basrî'nin, Amr bin Tağlib (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte içerisinde, Buhari,[316] Neâî[317] ve İbnu Mâce'de[318] yer almaktadır. İbni Hacer'in aktardığına göre Hasan el-Basrî'den başkası ondan hadis riayet etmemiştir.[319]

19-Câbir b. Abdillah (74/694): Medine'de en son vefat eden sahabidir. İbn Hacer semâ'ı vardır der.[320] Ali ibni'l-Medînî (234/848)semâ'ı olmadığını söyler.[321] Ebu Zür'a da semâ'ı olmadığını ifade eder.[322] Ebu Hâtim ondan rivayetlerinin kitaptan olduğunu söyler.[323] Bezh bin Esed de semâ'ı olmadığını söyler.[324]Bununla beraber birçok kitapta hadisleri mevcuttur.

Hasan el-Basrî'nin, Cabir bin Abdullah (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler; Kütüb-i Sitte'den; Ebu Dâvud,[325] Tirmizî,[326] Nesâî[327] ve İbnu Mâce'nin[328] Sünen'lerinde yer almaktadır.

20-Cevn bin Katade et-Temimî: Basralılardan sayılır.[329] Sahabî olup olmama konusunda farklı rivayetler var. Sahabeden olup olmadığı konusu kesin değildir.[330] Hz. Peygamber (s.a.v.)'den bir şey işitmemiştir[331] diyenler olmakla birlikte, sahabi olduğunu

---

[310] en-Neysabûrî, Müslim bin el-Haccac Ebu'l-Hasan el-Basrî, *el-Münferidât ve'l-Vahdân*, I, 46.
[311] İbn Ma'ın, *Târîhu İbn Ma'ın*, III, 31.
[312] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'lîl*, III, 41; İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 45.
[313] İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 119; İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 265.
[314] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 90.
[315] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 500.
[316] Buhârî, Cuma, 29; Cihad, 95; Humus, 19; Menâkıb, 25; Tevhid, 49.
[317] Nesâî, Buyu', 3.
[318] İbn Mâce, Fiten, 36.
[319] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 8.
[320] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 264
[321] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 35.
[322] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 37.
[323] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 37.
[324] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 267.
[325] Ebû Dâvud, Salah, 140; Cihad, 57; Diyât, 5.
[326] Tirmizî, Salah, 29.
[327] Nesâî, Salatı'l-Havf, 1 (1552-1554).
[328] İbn Mâce, İkameti's-Salah ve's-Sünne, 88; Tıb, 7; Edeb, 47; Taharet, 21; Cihad, 4.
[329] Buharî, *Tarihu'l-Buharî*, II, 252.
[330] Ebû Naîm el-İsbahânî, *Ma'rifetü's-Sahabe*, II, 637.
[331] el-Begavî, *Mu'cemü's-Sahabe*, I, 511.

söyleyenler de vardır.[332] İbn Hıbbân (354/965), tabiundan ve sika olduğunu söyler.[333] Bazıları da; كنّا مع النبيّ صلّى اللّٰه عليه وسلم في بعض أسفاره … hadisinden[334] yola çıkarak sahabi olduğunu söyler.[335]

Hasan el-Basrî'nin, Cevn bin Katade (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler; Kütüb-i Sitte'den; Ebû Dâvud[336] ve Nesâî[337]'nin Sünen'lerinde yer almaktadır.

21-Cündüb bin Abbullah ibn Süfyan el-Beceli (60-70/679-89): Sahabedendir. İbn Hacer semâ'ı vardır der.[338] Müslim'de şöyle bir rivayet vardır: … Hasan el-Basrî'ı şunları söylerken işittim: Sizden Önceki ümmetlerden bir adamda yara çıkmış. Yara kendisini rahatsız etmeye başlayınca terekesinden bir ok çıkararak onu yarmış. Derken kan dinmemiş ve nihayet adam ölmüş. Rabbimiz: 'Ben ona cenneti haram ettim' buyurmuştur. Bundan sonra Hasan el-Basrî elini mescide doğru uzatarak: 'Vallahi bu hadisi bana Cündeb şu mescidde Resulüllâh (s.a.v.)'den rivayet etti dedi.[339] Müslim'de geçen bu rivayet semâ'ının kesin olduğunu gösterir. Ondan bazen doğrudan bazen da Huzeyfe vasıtası ile hadis rivayet etmiştir.[340]

Hasan el-Basrî'nin, Cündeb bin Abdullah (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler, Kütüb-i Sitte'den; Buharî[341] ve Müslim'in Sahih[342]'lerinde, Tirmizî[343] ve İbnu Mâce[344]'nin Sünen'lerinde yer almaktadır.

22-Ebu'd-Derdâ (32/652): Sahabedendir. Semâ'ı yoktur. Kütüb-i Sitte içerisinde İbn Mâce'nin Sünen[345]'inde bir hadis yer almaktadır.

23-Ebu Bekre (51/671): Sahabedendir. İbn Hacer semâ'ı olduğunu aktarır.[346] Behz de semâ'ı olduğunu söyler.[347] Buhari, Sahih'inde Hz. Hasan el-Basrî (r.a.)'ın Hz. Muaviye

---

[332] el-Begavî, *Mu'cemü's-Sahabe*, V, 51.
[333] İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 119; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 122.
[334] El-Begavî, *Mu'cemü's-Sahabe*, I, 511.
[335] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 122.
[336] Ebû Dâvud, Libas, 37.
[337] Nesâî, Fera', 4.
[338] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 264.
[339] Müslim, İman, 180.
[340] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 90.
[341] Buhârî, Cenâiz, 83.
[342] Müslim, İman, 180; -Mesâcid, 262.
[343] Tirmizî, Salah, 51; Hudûd, 27; -523 (2254).
[344] İbn Mâce, Fiten, 21.
[345] İbn Mâce, Cihad, 4.
[346] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 264.
[347] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 45.

(r.a.) ile anlaştığı seferini anlatırken, Hasan el-Basrî'nin سَمِعْتُ أَبَا بَكْرَةَ sözüne binaen semâ'ın sabit olduğunu ifade eder.[348] Müsnedi Bezzâr'da semâ'ı olduğu nakledilir.[349]

Hasan el-Basrî'nin, Ebu Bekre (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den; Buharî,[350] Ebu Dâvud,[351] Tirmizî,[352] Nesâî,[353] İbn Mâce'de[354] yer almaktadır.

24-Ebu Hureyre (57/676): En çok rivayette bulunan sahabilerdendir. Tirmizî, Hasan el-Basrî Ebu Hureyre'den bir şey işitmemiştir demektedir.[355] İbn Hacer de semâ'ı olmadığını söyler.[356] Behz bin Esed'in, Hasan el-Basrî'nin semâ'ının olmadığını söylediği aktarılır. Hatta Behz, Ebu Hureyre (r.a.)'yi görmediğini ifade eder.[357] Ali İbni'l-Medînî de semâ'ının olmadığını söyler.[358] Eyyûb, Ali bin Zeyd de semâ'ı olmadığını söyler.[359] Ebu Zür'a semâ'ını kabul etmemenin yanında, kim Hasan el-Basrî Ebu Hureyre (r.a.)'yi gördü derse hata etmiştir demektedir.[360]

Hasan el-Basrî'nin Nesâî'de Ebû Hureyre (r.a.)'dan rivayet ettiği bir hadiste; لَمْ أَسْمَعْهُ مِنْ غَيْرِ أَبِي هُرَيْرَةَ yani "bu hadisi Ebû Hureyre (r.a.)'dan başkasından işitmedim" demektedir. Nesâî, Abdurrahman'nın, Hasan el-Basrî Ebu Hureyre'den semâ'ının olmadığını söylediğini aktarır.[361] İbn Mâce'deki şu hadis de semâ'î olduğunu göstermektedir: İsmail bin Müslim'in aktardığına göre şöyle der: Hasan el-Basrîı Basrî (Bir ara hasta olduğundan) ziyaretine gittik. Evi ziyaretçilerle dolunca (önceden uzatmış olduğu) ayaklarını kendisine doğru çekti ve Biz (hastalanan) Ebû Hureyre (r.a.)'ın ziyaretine gidip evini doldurduk. Ebû Hüreyre ayaklarını kendisine doğru çekti sonra şöyle buyurdu, dedi:

Biz bir defa Resûlullah (s.a.v.)'in yanına girerek evini ziyaretçilerle doldurduk. Resûlullah, yan üstü yatıyordu. Bizi görünce ayaklarını kendisine doğru çekti.[362]

---

[348] Buhârî, Sulh, 9.
[349] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 90.
[350] Buhârî, Ezan, 114; Kusuf, 1-6-17; Menâkıb, 25; Sahâbe, 22; Meğâzî, 82; Libâs, 2; Fiten, 18.
[351] Ebu Dâvud, Tahâre, 94; Salati's-Sefer, 19; Savm, 42; Sünne, 8-12; Salah, 102.
[352] Tirmizî, Fiten, 75; Rüya, 10; Menâkıb, 30.
[353] Nesâî, İmâme, 41-63; Kusûf, 1-5 (1463-1464); Kusûf, 12 (1491-1492); Kusûf, 24; Salatı'l-Havf, 1 (1551-1555); Sıyâm, 6; Tahrîmi'd-Dem, 29 (4120-4121); Edebi'l-Gaza, 7; Cum'a, 27.
[354] İbn Mâce, Taharet, 1; Diyâd, 25; Zühd, 17.
[355] Tirmizî, Zühd, 2.
[356] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 264.
[357] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 266.
[358] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 35.
[359] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 35.
[360] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 36.
[361] Nesâî, Talak, 34.
[362] İbn Mace, İlim, 22.

Hasan el-Basrî'nin, Ebu Hureyre (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den; Buharî,[363] Tirmizî,[364] Nesâî[365] ve İbn Mâce'de[366] yer almaktadır.

25-Ebu Musa el-Eş'ari (44/655): Hakem olayında Hz. Ali'yi temsil eden fakih sahabi.[367] Tirmizî, Hasan el-Basrî'nin, Ebu Musa el-Eş'arî'den hadis işitmediği söyler.[368] Dârekutnî de aynı görüştedir.[369] İbn Hacer semâ'ı olduğunu söyler.[370] Bununla beraber İbn Hacer Ali ibni'l-Medînî'nin semâ'ı olmadığını dediğini aktarır.[371] Ebu Hâtim de hiçbir şey işitmediğini söyler.[372]

Zevâid'de de şöyle denilmiştir, Hasan el-Basrî, Ebû Musa'dan hadis işitmemiştir.[373] Bezzar şöyle der: Hasan el-Basrî Ebu Musa el-Eş'arî'den hadis rivayet eder ancak Ebu Musa, Hz. Ömer zamanında Basra'daydı. Ondan semâ' ettiğini sanmıyorum.[374]

Hasan el-Basrî'nin, Ebu Musa el-Eş'ari (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den; Ebu Dâvud,[375] Tirmizî,[376] Nesâî[377] İbn Mâce[378]'nin sünenlerinde geçmektedir.

26-Ebu Sa'id el-Hudrî (74/693-94): Sahabedendir. İbni Hacer, Behz'den, semâ'ın olmadığını aktarır.[379] Yine Ebu Hâtim, Behz'den, Hasan el-Basrî'nin Ebu Sa'id el-Hudrî (r.a.)'den gelen rivayetleri Abdullah bin Amr (r.a.)'dan olduğunu söyler.[380] Semâ'ı olduğunu söyleyene rastlamadık.

---

[363] Buhârî, İman, 35; Bedu'l-Hulk, 17; Ehâdîsi'l-Enbiya, 28; Tefsîr, 11.
[364] Tirmizî, Buyû', 76; Zühd, 2-42-55; Kıyamet, 4; İsti'zan ve'l-Âdâb, 14; Fadâilu'l-Kur'an, 8; Tefsir, 22; Tefsir, 53.
[365] Nesâî, Tahare, 129; Talak, 34; Tahrîmi'd-Dem, 14; Buyu', 2; Sayd, 38.
[366] İbn Mâce, İman, 9; İlim, 20-22; Ticarât, 58; Cihad, 4; Et'ıme, 19.
[367] M. Yaşar Kandemir, Ebû Musa el-Eş'arî, *DİA*, X, 190-192.
[368] Tirmizî, Kıyamet, 4.
[369] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 20.
[370] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 264.
[371] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 267-68.
[372] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 37.
[373] İbnu Mâce, Zühd, 33.
[374] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 90.
[375] Ebu Dâvud, , Salati's-Sefer, 16.
[376] Tirmizî, Kıyamet, 4.
[377] Nesâî, Tahrîmi'd-Dem, 29 (4118-4119-4124).
[378] İbnu Mâce, Fiten, 11; Zühd, 33.
[379] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 267.
[380] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 41.

Hasan el-Basrî'nin, Ebu Sa'id el-Hudrî (r.a.)'den rivayeti Kütüb-i Sitte'den sadece Tirmizî'nin Sünen[381]'inde yer almaktadır. Hadis Ebu Sa'id olarak rivayet edilir. Dârimi'nin Sünen'inde Ebu Sa'id el-Hudrî olduğu aktarılır.[382]

27-Ebû Umame el-Bahili (86/705): Sahabedendir. Şam'da yaşamıştır ve orada ölmüştür.[383]

Hasan el-Basrî'nin, Ebû Umame el-Bahili (r.a.)'dan rivayetini Kütüb-i Sitte'den sadece İbn Mâce'nin Sünen[384]'inde bulmaktayız.

28-Enes bin Malik (93/712): İbn Hacer semâ'ı vardır der.[385] Ahmed bin Hanbel de semâ'ı olduğunu ifade eder.[386] Müsnedi Bezzâr'da semâ'ı olduğu nakledilir.[387]

Hasan el-Basrî'nin, Enes bin Malik (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den; Buharî,[388]'nin Sahih'inde, Tirmizî,[389] Ebu Dâvud,[390] Nesâî[391] ve İbn Mâce[392]'nin Sünen'lerinde yer almaktadır.

29-Hasan bin Ali bin Ebî Tâlib (49/669): Hz. Peygamberin torunu, Hz. Fatıma ile Hz. Ali'nin büyük oğlu. Hicretin üçüncü yılında Medine'de doğdu. Hz. Peygamber vefat ettiğinde çocuk yaşta olduğu için çocuk sahabilerdendir.[393]

Kütüb-i Sitte'de Hasan el-Basrî'nin, Hz. Hasan (r.a.)'dan rivayet ettiği herhangi bir hadise rastlayamadık. Bununla birlikte Hasan el-Basrî, Hz. Hasan (r.a.) ile ilgili şu olayı aktarır:

Ebu Musa'dan. Hasan el-Basrî'yi şöyle derken işittim:

Allah'a yemin olsun ki Hasan Ali, dağlar kadar birlikleriyle Hz. Muaviye'nin karşısına çıktı. Amr İbnu'l-As (Muaviye'ye) "Ben öyle birlikler görüyorum ki kendi gibi

[381] Tirmizî, Buyû', 4.
[382] Semerkandî, Ebû Muhammed Abdullah bin Abdurrahman el-Fadl bin Behrâm bin Abdussamed ed-Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî el-Mağrûf,* III, 1653.
[383] İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, VII, 289.
[384] İbnu Mâce, Cihad, 4.
[385] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 264.
[386] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 45
[387] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 90.
[388] Buhârî, Salah, 40; Menâkıb, 25.
[389] Tirmizî, Salah, 149; Zekât, 28; Cenâiz, 9; Zühd, 50; Kıyamet, 6; Menâkıb, 33.
[390] Ebu Dâvud, Menâsik, 21; Buyu', 45.
[391] Nesâî, Hac, 25, 56, 143; Buyu', 17.
[392] İbnu Mâce, Taharet, 10; Sıyam, 12; Et'ıme, 49-51; Libâs, 1; Fiten, 23.
[393] Ethem Ruhi Fığlalı, Hasan el-Basrî, DİA, XVI, 282-285.

büyük birlikleri öldürmeden geriye dönmez" dedi. Bunun üzerine Hz. Muaviye ki, Amr'dan daha hayırlı biridir, dedi ki:

"Amr! Bunlar onlar veya onlar bunları öldürürse ben insanların işlerini kiminle yürüteceğim, kadınlarını ve tarlalarını ne yapacağım." Sonra Hz. Hasan Kureyş'ten Abduşems oğullarından iki kişi –Abdurrahman bin Semure ile Abdullah bin Amir bin Küreyz'i- gönderdi. Onlara dedi ki, "Şu adama gidin ve benim şu teklifimi iletin" dedi. Onlar Hz. Hasan gidip yanına girerek onunla konuştular ve Hz. Muaviye'nin teklifini ilettiler.

Hasan bin Ali onlara "Biz Abdulmuttalib'in çocuklarıyız. Biz böyle çok mal elde etmişizdir. Bu ümmet birbirinin çok kanını döktü" dedi.

Hz. Muaviye'nin elçileri "O, sana şunları teklif ediyor ve senden şunu yapmanı istiyor" dediler.

Hasan bin Ali "Şu konuda kim bana garanti verir?" dedi. Onlar "biz garanti veririz" dediler. Onlardan her ne istediyse hepsine garanti verdiler.

Bunun üzerine Hasan bin Ali, Hz. Muaviye ile anlaştı.

Hasan el-Basrî diyor ki: Ben Ebu Bekre'nin şöyle dediğini işitmiştim: "Allah Rasulü (s.a.v.)'nü minberde gördüm. Hasan bin Ali onun yanındaydı. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir insanlara bakıyor bir de Hasan'a bakıyor ve şöyle diyordu: " Benim bu oğlum efendidir. Allah onun sayesinde iki büyük gurubun arasını bulacaktır."[394]

30-İmran bin el-Husayn (52/672): İbn Hacer semâ'ı vardır der.[395] Behz de aynı şeyi söyler.[396] Müsnedi Bezzâr'da semâ'ı olduğu nakledilir.[397]

Hasan el-Basrî'nin, Imran bin Huseyn (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den; Tirmizî,[398] Ebu Dâvud,[399] Nesâî[400] ve İbn Mâce[401]'nin Sünen'lerinde yer almaktadır.

---

[394] Buhârî, Sulh, 9; Fiten, 18.
[395] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 264.
[396] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 45.
[397] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 90.
[398] Tirmizî, Nikâh, 30; Tıp, 10; Ferâiz, 9; Edeb, 70; Fadâilu'l-Kur'an, 20; Tefsir, 22 (3168-3169); Dua, 53; Menâkıb, 73.
[399] Ebu Dâvud, Salah, 11; Salah, 124; Cihad, 63; Feâiz, 6; Libas, 8.

31-Ma'kil bin Yesar (59/679): Sahabidir. Rivayeti de vardır semâ'ı da vardır.[402] Müsnedi Bezzâr'da semâ'ı olduğu nakledilir.[403] Basra'da yaşamıştır.[404] Bundan olsa gerek Hasan el-Basrî'nin rivayet ettiği birçok hadisi vardır.

Hasan el-Basrî'nin, Ma'kıl bin Yesar (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den; Buharî[405] ve Müslim[406]'in Sahih'lerinde, Tirmizî[407], Ebû Dâvud[408] ve İbn Mâce[409]'nin Sünen'lerinde yer almaktadır.

32-Muğire bin Şube (50/670): Sahabidir. Muğire bin Şu'be, hitabetiyle ünlü kişiler arasında sayılır ve Arapların dört dâhisinden biri kabul edilir. Muğire bin Şu'be Hz. Peygamber (s.a.v.)in kâtipliğini yapmıştır. Yüz otuzun üzerinde hadis nakletmiştir.[410]

Hasan el-Basrî'nin, Muğire bin Şube (r.a.)'den rivayet ettiği tek bir hadisi Kütüb-i Sitte'den; Ebû Dâvud'un Sünen[411]'inde yer almaktadır.

33-Numan bin Beşîr (64/684): Ensar arasında doğan ilk çocuk sahabi.[412] Ali el-Medînî semâ'ı olmadığını, rivayetlerin Makıl bin Yesar (r.a.)'dan olduğunu söyler.[413] Müsnedi Bezzâr'da semâ'ı olmadığı nakledilir ve biz Numan bin Beşîr (r.a.)'in Basra'ya geldiğini bilmiyoruz. O Kufe'de idi demektedir.[414] Bununla birlikte Hatib Bağdâdî'nin aktardığına göre Hasan el-Basrî, tek bir mesele için Basra'dan Kufe'ye yolculuk yapmıştır.[415] Eğer Numan bin Beşîr vefat etmeden önce bu yolculuk yapılmışsa görüşmeleri kuvvetle muhtemeldir. Ama şunu da ifade edelim ki, semâ'ı olduğunu ifade eden bir rivayet göremedik.

---

[400] Nesâî, Eymân, 41 (3847-3848-3849); Cenâiz, 15-65; Nikâh, 52; Hayl, 15-16.
[401] İbnu Mâce, Cihad, 4; Et'ıme, 23-39; Fiten, 3.
[402] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 264.
[403] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 90.
[404] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 147.
[405] Buhârî, Tefsîr, 40; Nikâh, 36; Talak, 44; Ahkâm, 8.
[406] Müslim, İman, 227-228-229; Ümera, 21.
[407] Tirmizî, Tefsir, 3.
[408] Ebu Dâvud, Nikâh, 20.
[409] İbnu Mâce, Diyâd, 31; Feâiz, 3; Et'ıme, 13.
[410] İrfan Ayçan, Mugire b. Şu'be, *DİA*, XXX, 376-377.
[411] Ebu Dâvud, Tahâre, 59.
[412] İbrahim Hatiboğlu, *Numan b. Beşîr*, *DİA*, XXXIII, 233-234
[413] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 45.
[414] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 90.
[415] Bağdâdî, *el-Kifaye fi Ilmi'r-Ravaye*, s. 402.

Hasan el-Basrî'nin, Numan bin Beşîr (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den sadece Nesâî'nin Sünen[416]'inde geçmektedir.

34-Osman bin Ebî'l Âs (51/671): Sahabidir. Ondan rivayeti vardır ama semâ'ı yoktur.[417] Müsnedi Bezzâr'da semâ'ı olduğu nakledilir.[418]

Hasan el-Basrî'nin, Osman bin Ebî'l Âs (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den; Tirmizî[419] ve İbn Mâce'nin[420] Sünen'lerinde yer almaktadır.

35-Sa'd, Mevla Hz. Ebibekir Sıddık (r.a.): Sahabidir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'e hizmet etmiş ve sonra Basra'ya yerleşmiştir.[421] Hasan el-Basrî rivayetinde tek kalmıştır.[422]

Sa'd (r.a.)'den rivayet edilen, Kütüb-i Sitte içerisinde, sadece İbn Mâce'nin Sünen[423]'inde bir hadis vardır ki, o da Hasan el-Basrî'den rivayet edilmektedir.

36-Sa'd bin Ubade (14-15/635-636): Ensar'ın önde gelenlerinden bir sahabi.[424] Rivayeti vardır ama onu görmemiştir.[425] Alâî, ondan rivayetlerinin şüphesiz Mürsel olduğunu ifade eder.[426] İbn Hacer de aynı görüştedir ki,[427] tarihi gerçekler buna şahittir. Hasan el-Basrî hicri 21'de dünyaya gelirken; Sa'd bin Ubade, hicri 14 veya 15'te vefat etmiştir.[428]

Hasan el-Basrî'nin, Sa'd bin Ubade (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den; Ebû Dâvud[429] ve Nesâî[430]'nin Sünen'lerinde yer almaktadır.

37-Sa'sa'a bin Muaviye: Sahabedendir.[431] Kendisi Basralılardan kabul edilir.[432] Semâ'ı vardır.[433] Sahabi olduğu konusunda ihtilaf edilmiş olmakla birlikte ekseri âlim

---

[416] Nesâî, Kusûf, 12.
[417] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 264.
[418] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 90.
[419] Tirmizî, Salah, 41.
[420] İbnu Mâce, Ezan, 3; İkame ve's-Sünne, 49.
[421] İbnü'l-Esîr, *Üstü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, II, 422.
[422] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 485.
[423] İbnu Mâce, Et'ıme, 41.
[424] Mehmet Azimli, Sa'd b. Ubâde, *DİA*, XXXV, 377-378.
[425] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 263-264.
[426] Alâî, *Câmiu't-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsîl*, s. 162
[427] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 263.
[428] Mehmet Azimli, Sa'd bin Ubade, DİA, XXXV, 377-378.
[429] Ebu Dâvud, Zekât, 41.
[430] Nesâî, Vasâyâ, 9.
[431] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 423.
[432] Buharî, *Tarihu'l-Kebir*, IV, 320.
[433] Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, XXXIV, 201. (Dipnot kısmı).

sahabi demiştir. Bizde buna binaen ismini sahabi hocaları kısmında zikretmeyi uygun bulduk. Müsned'in tahkikinde Şuaybi Arnavûd, Hasan el-Basrî'nin, Sa'sa'a bin Muaviye (r.a.)'den rivayet ettiği hadislere sahih hükmünü vermiştir.[434]

Hasan el-Basrî'nin, Sa'sa'a bin Muaviye (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den; Nesâî[435] ve İbn Mâce[436]'de yer almaktadır.

38-Seleme bin Muhabbik: Sahabedendir.[437] Basra'da ikamet etmiştir.[438] Bezzar, Müsned'inde semâ'ı olmadığını söyler.[439] Nasbu'r-Râye'de de semâ'ı olmadığı rivayet edilir.[440]

Hasan el-Basrî'nin, Seleme bin Muhabbik (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den; Ebu Dâvud[441], Nesâî[442] ve İbn Mâce[443]'nin Sünen'lerinde yer almaktadır.

39-Semure bin Cündeb (60/680): Ali el Medînî diyor ki: Hasan el-Basrî'nin, Semure'den hadis işittiği doğrudur. Bazı hadisçiler Hasan el-Basrî'ın, Semure'den rivâyeti hakkında söz etmişler ve "Semure'nin sahifesinden hadis rivâyet ediyor" demişlerdir.[444] İlim adamları yanında Hasan el-Basrî'nin Semure bin Cündeb'den yapılan rivayetleri sahih saymışlardır.[445]

Habib b. Şehîd'den rivâyete göre, Habib der ki, Muhammed b. Sirin bana Hasan el-Basrî'ye sor Akîka hadisini kimden duymuş? Hasan el-Basrî'ye sorduğumda Semure b. Cündüp'den işittiğini söyledi. Dolayısıyla akîka hadisini Hasan el-Basrî'nin Semure b. Cündüp'den semâ'ı olduğuna delil gösterilir.[446] Akika hadisi şöyledir:

Ali bin Hucr – Ali bin Müshir – İsmail bin Müslim – Hasan el-Basrî – Semure bin Cündeb (r.a.)'dan Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

الغُلَامُ مُرْتَهَنٌ بِعَقِيقَتِهِ يُذْبَحُ عَنْهُ يَوْمَ السَّابِعِ، وَيُسَمَّى، وَيُحْلَقُ رَأْسُهُ

[434] Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, XXXIV, 200. (Dipnot kısmı).
[435] Nesâî, Cenâiz, 21; Cihad, 45.
[436] İbnu Mâce, Edeb, 3.
[437] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 157.
[438] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 157.
[439] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 269.
[440] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 91.
[441] Ebu Dâvud, Hudûd, 23, 27.
[442] Nesâî, Nikâh, 70.
[443] İbnu Mâce, Hûdud, 8.
[444] Tirmizî, Buyû', 60.
[445] Tirmizî, Ahkâm, 31.
[446] Tirmizî, Salah, 19.

"Doğan her çocuk kesilecek akika kurbanı karşılığında rehin gibidir. Doğumunun yedinci gününde bu kurban kesilir ismi konur başı tıraş edilir."

Tirmizî bu hadise hasen sahih derken Elbanî sahih demiştir.[447] Dolayısıyla Hasan el-Basrî'nin Semure bin Cündeb (r.a.)'dan semâ'ı olup olmadığı konusunda farklı görüşler serdedilmektedir. Yukarıdaki bilgileri özetlemek gerekirse, bu konuda üç farklı görüş vardır:

1- Buhari, Ali bin el-Medînî'nin şöyle dediğini aktarır: وسماع الْحَسَن من سمرة صحيح *"Hasan el-Basrî'nin Semure (r.a.) semâ'ı sahihtir."* der.[448] Buhari[449] ve Tirmizî gibi âlimler Hasan el-Basrî'nin Semure bin Cündeb (r.a.)'dan semâ'ı olduğunu söylerler.[450]

2- Hasan el-Basrî'nin Semure bin Cündeb'den semâ'ını kabul etmeyenler ki bunlar kitaptan rivayet ettiğini iddia ederler. Yahya bin Sa'd el-Kattan Hasan el-Basrî'nin Semure (r.a.)'dan rivayetleri kitaptandır demektedir.[451] Yahya bin Ma'ın de "لم يسمع الْحسن من سَمُرَة شَيْئا هُوَ كتاب *Hasan el-Basrî Semure (r.a.)'den işitmemiştir. Onun rivayetleri kitaptandır."* görüşündedir.[452]

3- Bir veya üç hadis rivayet ettiği görüşünde olanlar. Dârukutnî, مُخْتَلِفٌ فِي سَمَاعِهِ مِنْ سَمُرَةَ وَقَدْ سَمِعَ مِنْهُ حَدِيثًا وَاحِدًا وَهُوَ حَدِيثُ الْعَقِيقَةِ *"Hasan el-Basrî'ın Semure bin Cündeb (r.a.)'dan rivayetleri konusunda farklı görüşler olmasına rağmen ondan akika hadisinden başka hadis işitmemiştir."* görüşündedir.[453] Beyhakî de akika hadisinden başka semâ'ın olmadığını ifade ederken, ilginç olarak, ekseri âlimlerin görüşleri demektedir; أَنَّ أَكْثَرَ الْحُفَّاظِ لَا يُثْبِتُونَ سَمَاعَ الْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ مِنْ سَمُرَةَ فِي غَيْرِ حَدِيثِ الْعَقِيقَةِ *"Hadis âlimlerinin (huffaz) ekserisine göre akika hadisinden başka Hasan el-Basrî'nin Semure bin Cündeb (r.a.)'dan semâ'ı sabit değildir."*[454] Oysa tercih

[447] Tirmizî, Ahkâm ve'l-Fevâid, 21.
[448] Buharî, *Târihu'l-Kebîr*, II, 290; Alâî, *Câmiu't-Tahsîl*, I, 165.
[449] Tirmizî, *Ilelü't-Tirmizi'l-Kebir*, I, 386.
[450] et-Taberânî, *el-Muğcemü'l-Kebir*, VII, 193; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Salah, 19.
[451] İbn Sa'd, *Tabakat*, VII, 115.
[452] İbn Ma'ın, *Târîhu İbn Ma'ın*, VI, 229 (4094).
[453] Dârekutnî, Ebu'l-Hasan el-Basrî Ali bin Ömer, *Sünenü'd- Dârekutnî*, II, 134 (1275).
[454] Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V/472 (10532).

edilen görüş birinci görüştür ki, o da Hasan el-Basrî'nin Semure bin Cündeb (r.a.)'den semâ'ının sabit olmasıdır. Alâî de aynı görüştedir.[455]

Semâ'ı vardır diyenlere karşı, semâ'ı yoktur bunlar kitaptan yani vicade yoluyla rivayet edilmiş diyenler olsa da bu durum senette ınkıtâ'ı gerektirmez. Çünkü vicade yollu rivayetler makbul sayılmıştır.[456]

Sünenü Erbaa'da yer alan, Hasan el-Basrî'nin Semure bin Cündeb (r.a.)'den rivayet etmiş olduğu otuz üç hadisi içeren bir yüksek lisans tezi çalışması, Malezya Câmiatü'l-Medîneti'l-Âlemiyye Külliyeti Ulumi'l-İslâmiyye'de yapılmıştır.

40-Ukbe bin Âmir (58/678): Suffe ehlinden, Mısır valisi bir sahabi.[457] Ali bin el-Medînî semâ'ı olmadığını söyler.[458] Müsnedi Bezzâr'da semâ'ı olmadığı nakledilir ve Ukbe bin Âmir (r.a.)'dan rivayetlerinde Semure'den mi yoksa Ukbe'den mi olduğunda şüphe vardır, dedikten sonra semâ'ının olduğunu zannetmiyorum der.[459]

Hasan el-Basrî'nin, Ukbe bin Âmir (r.a.)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den sadece Ebû Dâvud[460] ve İbn Mâce[461]'inde yer almaktadır.

41-Usame bin Zeyd (54/674): Sahabedendir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Azatlı kölesi Zeyd b. Harise'nin oğlu. Ali el-Medînî, Usame bin Zeyd (r.a.)'den semâ'ı olmadığını söyler.[462] Ebu Hâtim, babasına Hasan el-Basrî'nin Usame (r.a.)'den semâ'ının olup olmadığını sorar. Babası semâ'ın olmadığını ve rivayetlerin Numan bin Beşir (r.a.)'den olduğunu söyler.[463]

Hasan el-Basrî'nin, Usame bin Zeyd'den rivayeti Kütüb-i Sitte içerisinde yer almamaktadır. Nesâî'nin Sünenü Kübra[464]'sında yer alır.

42-Utbe b. Gazvan (17/638): Sahabedendir. Hasan el-Basrî'nin Utbe b. Gazvan'dan hadis işittiği bilinmemektedir.[465] Utbe (r.a.), Hz. Ömer (r.a.) zamanında Basra'ya vali

---

[455] Alâî, *Câmiu't-Tahsîl*, I/91.
[456] Abdullah Aydınlı, *Hasan el-Basrî el-Basrî Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri*, Atatürk Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 110.
[457] Ahatlı, Erdinç, Ukbe b. Âmir, *DİA*, XXXXII, 62-63.
[458] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 268
[459] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 90.
[460] Ebu Dâvud, *Sünen*, Buyu', 70.
[461] İbnu Mâce, Ticarât, 21-44.
[462] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 41; İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 268.
[463] İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, s. 41.
[464] Nesâî, *Sünenü Kübra*, III, 327 (3153).

olarak gelmiş, gözlerini kaybetmiş ve vefat etmiştir.[466] Basra şehrinin kurucusudur.[467] . Hasan el-Basrî ise Hz. Ömer (r.a.)'in ölümünden iki sene önce, yani hicri 21 yılında dünyaya gelmiştir.

Hasan el-Basrî'nin Utbe bin Gazvan (r.a.)'dan rivayet ettiği hadislere Kütüb-i Sitte içerisinde sadece Tirmizî'de[468] rastlamaktayız. Hasan el-Basrî bu rivayetinde şöyle bir ifade kullanır: قَالَ عُتْبَةُ بْنُ غَزْوَانَ - عَلَى مِنْبَرِنَا هَذَا مِنْبَرِ البَصْرَةِ -، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ Yukarıda İbn Abbas (r.a.) hakkında bilgi verirken, Hasan el-Basrî'nin İbn Abbas (r.a.)'dan semâ'ı olamadığını söyleyenler; Hasan el-Basrî'nin خَطَبَنَا ابْنُ عَبَّاسٍ (İbni Abbas bize hutbe irad etti) gibi ifadelerini خَطَبَ أَهْلُ الْبَصْرَةِ (Ehl-i Basra hutbe irad etti) diye tevil etmiş olduklarını ifade etmiştik. Hasan el-Basrî'nin dünyaya gelmeden önce vefat etmiş olan birinden rivayet ederken قَالَ diye rivayette bulunmasını قَال أَهْلُ الْبَصْرَة şeklinde tevil etmek gerekmektedir. O zamanın Basra'sında hadis rivayetlerinin bu şekilde yapılması bir kültür olmalı kanaatindeyiz.

43-Utey bin Damra es-Se'di (47/658): Hasan el-Basrî'den başka kimse Utey bin Damra es-Se'di'den hadis rivayet etmemiştir.[469] Basralı'dır ve tabiûndendir. Sika bir râvidir ve Hasan el-Basrî, ondan altı tane hadis rivayet etmiştir.[470] Übey bin Kaab'dan, ondan da Hasan el-Basrî rivayet etmiştir.[471] Kendisinin, Medine'ye gittiği ve orada saçları ve sakalı beyazlamış olarak Übey bin Kaab'ı gördüğünü yine Hasan el-Basrî aktarır.[472] Abdullah ibn Mesut'tan da rivayet etmiştir.[473] Hasan el-Basrî'den başka oğlu Abdullah'ın da babasından rivayette bulunduğu söylenmekle beraber Hasan el-Basrî'den başkası ondan rivayette bulunmamıştır. Hicri kırk yedi yılında vefat etmiştir.[474]

Hasan el-Basrî'nin Utey bin Damra es-Se'di (r.aleyh)'den rivayet ettiği hadislere Kütüb-i Sitte içerisinde Tirmizî[475] ve İbn Mâce[476]'nin Sünen'lerinde yer almaktadır.

---

[465] Tirmizî, Cehennem, 2; Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 91.
[466] Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, I, 91.
[467] Ahatlı, Erdinç, Utbe b. Gazvan, *DİA*, XXXXII, 235.
[468] Tirmizî, Cehennem, 2.
[469] Ahmed bin Hanbel, *el-Müsned*, XXXV, 164, 21240 nolu hadisin dipnotu; Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, II, 256.
[470] Acelî, Ebu'l-Hasan el-Basrî Ahmed bin Abdullah bin Salih, *Târîhu's-Sigâh*, I, 326.
[471] İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 286.
[472] İbnu Asâkîr, Ebu'l-Kasım Ali bin Hasan el-Basrî, *Târîhu Dimeşk*, VII, 316.
[473] ez-Zehebi, *el-Kâşif*, I, 697.
[474] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 104.
[475] Tirmizî, Tahâret, 44.
[476] İbnu Mâce, Taharet, 48.

44-Übeyy bin Ka'b (33/654): Hz. Peygamber (s.a.v.)'e kâtiplik yapan ve kur'an'a hizmetleriyle tanınan bir sahabi.[477] Onu görmemiştir ama ondan rivayeti vardır.[478] Onu çocukken görme ihtimali vardır. Übeyy bin Ka'b, farklı rivayetler olmakla birlikte, hicri 33 yıllarında Medine'de vefat ettiği kabul edilir.[479] Yani o öldüğünde Hasan el-Basrî 12-13 yaşlarındaydı.

Hasan el-Basrî'nin Übeyy bin Ka'b (r.a.)'dan rivayet ettiği hadislere Kütüb-i Sitte içerisinde sadece İbn Mâce[480]'nin Sünen'inde rastlamaktayız.

45-Ümmü Seleme (62/681): Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımı. Yukarıda hayatına aktarırken yer verdiğimiz üzere, Hasan el-Basrî'yi emzirmiştir. Hasan el-Basrî'nin Annesi Hayra, Ümmü Seleme'nin hizmetinde bulunmaktadır. Kütüb-i Sitte'de direk rivayeti olmamakla birlikte Hasan el-Basrî için önemli bir isim olduğu için biz buraya aldık.

Hasan el-Basrî'nin Ümmü Seleme (r.aleyh)'den rivayet ettiği hadisler İbn Ebî Şeybe'nin Musannef[481]'inde, Ahmed bin Hanbel'in Müsned[482]'i ve başka hadis kitaplarında yer almaktadır.

46-Esid bin el-Müteşemmis bin Muaviye: Sahabedendir. Kütüb-i Sitte içerisinde tek bir rivayet İbn Mâce'nin Sünen[483]'inde Hasan el-Basrî tarikiyle gelmiştir. İbn Medînî meçhul olarak nitelendirir.[484]

2.1.5.2. Hadis Rivayet Ettiği Tabiîler

1-Abdullah bin Osman es-Sakafî: Tabiûn âlimlerindendir. Ma'ruf bir râvidir.[485] Buharî, Tarihu'l-Kebir'de Hasan el-Basrî'nin ınkıta olarak rivayette bulunduğunu söyler.[486] Ebû Hâtim, arada Züheyr bin Osman ed-Sakafî olduğunu söyler.[487] Hasan el-Basrî bundan rivayette ferd kalmıştır.[488]

---

[477] Bünyamin Erul, Übey b. Ka'b, *DİA*, XXXXII, 272-274.
[478] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 263-264.
[479] Bünyamin Erul, *Übey bin Ka'b*, DİA, XXXXII, 272-274.
[480] İbnu Mâce, Cenâiz, 65.
[481] İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 30 (249).
[482] Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, XXXXIV, 213 (26591).
[483] İbnu Mâce, Fiten, 10.
[484] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 347.
[485] İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 153.
[486] Buharî, *Tarihu'l-Buharî*, V, 146.
[487] Buharî, *Tarihu'l-Buharî*, V, 146. (Dipnot).
[488] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 317.

Hasan el-Basrî'nin Abdullah bin Osman es-Sakafî'den rivayetine, Kütüb-i Sitte'den sadece Ebû Dâvud Sünen[489]'inde yer vermektedir.

2-Dabbe bin Mihsan el-Anezî el-Basrî: Tabiûndandır. Hasan el-Basrî'nin semâ'ı vardır. Sika bir râvidir.[490] Kendisinin az hadis rivayet ettiği ifade edilir.[491]

Hasan el-Basrî'nin, Dabbe bin Mihsan (r.aleyh)'den rivayet ettiği hadisler, Kütüb-i Sitte'den; Müslim'in Sahih[492]'inde, Tirmizî[493] ve Ebû Dâvud[494]'un Sünen'lerinde yer almaktadır.

3-Ebû Râfi', Nefi' bin Râfi' es-Sâiğ: Tabiûnun büyüklerinden ve meşhur âlimlerindendir.[495] Sikadır.[496] İbn Sa'd, Tabakat'ında, erken dönemde Medine'den Basra'ya geldiğini ifade eder.[497] Cahiliye devrine yetişmiştir.[498]

Hasan el-Basrî'nin, Ebû Râfi''den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den; Buharî[499] ve Müslim[500]'min Sahih'lerinde; Ebû Dâvud[501], Nesâî[502] ve İbn Mâce[503]'nin Sünen'lerinde yer almaktadır.

4-Enes bin Hakîm ed-Dabbî: Tabiûndandır. Ali ibni'l-Medînî (234/848) meçhul alarak nitelendirir.[504] İbn Hıbbân (354/965) sika olarak nitelerken[505], İbn Kattân meçhul olarak nitelendirir.[506] Hâkim onun hadisini el-Müstedrek ale's-Sahihayn'ında zikreder.[507]

Hasan el-Basrî'nin, Enes bin Hakîm ed-Dabbî (r.aleyh)'den rivayetine Kütüb-i Sitte'den sadece Ebû Dâvud'un Sünen[508]'inde yer almaktadır.

---

[489] Ebu Dâvud, Et'ıme, 3.
[490] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 443.
[491] İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, VII, 72; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 443.
[492] Müslim, Kitâbu'l-Ümera, 62-63.
[493] Tirmizî, Fiten, 78.
[494] Ebu Dâvud, Sünne, 27, (4760-4761).
[495] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 472.
[496] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 472; el-Acelî, *Ma'rifetü's-Sika*, II, 319.
[497] İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, VII, 88.
[498] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 472.
[499] Buhârî, Ğusl, 28.
[500] Müslim, Tahare, 87.
[501] Ebu Dâvud, Tahâre, 84.
[502] Nesâî, Tahare, 129; Salah, 9; Eşribe, 48.
[503] İbnu Mâce, Taharet, 111.
[504] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 374.
[505] İbn Hibban, es-Sikât, IV, 50.
[506] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 374.
[507] el-Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, I, 394.

5-Gabîsa bin Hurays veya Hurays bin Gabîsa[509] (67/686): Tabiûn âlimlerindendir. Sika bir râvidir.[510] Hurays bin Gabîsa olarak da anılmakla beraber meşhur olan ismi Gabîsa bin Hurays'dır.[511]

Hasan el-Basrî'nin, Gabîsa bin Hurays (r.aleyh)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den; Tirmizî[512], Ebû Dâvud[513], Nesâî[514] ve İbn Mâce[515]'nin Sünen'lerinde yer almaktadır.

6-Hamza bin Muğire bin Şu'be es-Sekafî: Acelî onun tabiî olduğunu ve sika bir râvi olduğunu söyler.[516] Hasan el-Basrî'nin semâ'ı vardır.[517]

Hasan el-Basrî'nin, Hamza bin Muğire bin Şu'be (r.aleyh)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den; Müslim[518]'in Sahih'i ve Ebû Dâvud[519], Tirmizî[520] ve Nesâî[521]'nin Sünen'lerinde yer almaktadır.

7-Hayra, Ümmü Hasan el-Basrî-ı Basrî: Tabiûndandır. Araştırmamızın konusunu teşkil eden Hasan el-Basrî'nin annesidir. O, Ümmü Seleme ve Hz. Aişe (r. Anhuma)'dan rivayette bulunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in eşlerinden Ümmü Seleme (r. Anha)'nin hizmetlisidir.[522] İbn Hıbbân (354/965) sika olarak nitelendirir.[523]

Hasan el-Basrî'nin annesinden rivayetleri, Kütüb-i Sitte'den; Müslim'in Sahih[524]'inde, Ebû Dâvud[525], Tirmizî[526], Nesâî[527] ve İbn Mâce[528]'nin Sünen'lerinde yer almaktadır.

---

[508] Ebu Dâvud, Salah, 150.
[509] Müzeni, *Tehzîbü'l-Kemal*, V, 562.
[510] Acelî, *Ma'rifetü's*-Sika, II, 214; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 346.
[511] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 346.
[512] Tirmizî, Salah, 188.
[513] Ebu Dâvud, Hudûd, 27.
[514] Nesâî, Salah, 9.
[515] İbnu Mâce, Hûdud, 34.
[516] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 33.
[517] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 33.
[518] Müslim, İman, 227.
[519] Ebu Dâvud, Tahâre, 59.
[520] Tirmizî, Tahâre, 75.
[521] Nesâî, Tahare, 87.
[522] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XII, 416.
[523] İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 216.
[524] Müslim, Eşribe, 85; Fiten, 73.
[525] Ebu Dâvud, Tahâre, 137; Eşribe, 10.
[526] Tirmizî, Vitir, 13; Eşribe, 7.
[527] Nesâî, Hayz, 1.

8-Heyyâc bin İmrân bin el-Fâsıl et-Temîmî: Hayatı hakkında fazla bir bilgi yok. Kendisi Tabiundan olup[529] Sika bir râvidir.[530] Ali ibnü'l-Medînî meçhul bir râvi derken[531], İbn Sa'd[532] ve İbn Hıbbân (354/965) sika demektedir.[533] Kütüb-i Sitte içerisinde tek bir hadisini bulduk oda Hasan el-Basrî'dendir. Ebû Dâvud'un Sünen[534]'inde geçmektedir.

9-Hıttan bin Abdullah er-Ragâşî el-Basrî: Tabiûndandır. Sika bir ravîdir. Abdulmelik bin Mervan'ın hilafeti zamanında vefat etmiştir. Az hadisi vardır.[535] Kendisi kurrâdan olup Hasan el-Basrî'nin kıraat hocalarındandır.[536]

Hasan el-Basrî'nin, Hıttan bin Abdullah (r.aleyh)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den; Müslim'in Sahih[537]'inde, Tirmizî[538] ve Ebû Dâvud[539]'un Sünen'lerinde yer almaktadır.

10-Hudayn bin Münzir Ebî Sâsân (100/718): Tabiûnunun önde gelenlerinden, şair bir âlimdir.[540] Sika bir râvidir.[541]

Hasan el-Basrî'nin, Hudayn bin Münzir (r.leyh)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den; Ebû Dâvud[542],Nesâî[543] ve İbn Mâce[544]'nin Sünen'lerinede yer almaktadır.

11-Humran bin Ebân (71-75-76[545]): Tabiûndandır.[546] Hz. Osman (r.a.)'ın mevlasıdır.[547] Sika bir râvidir.[548] Hz. Osman (r.a.)'ın bazı sırlarını ifşa ettiği için Medine'den Basra'ya gönderildi.[549]

---

[528] İbnu Mâce, İkame ve's-Sünne, 125.
[529] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 588.
[530] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 89.
[531] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 89.
[532] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 89.
[533] İbn Hibbân, es-Sikât, V, 512.
[534] Ebu Dâvud, Cihad, 110.
[535] İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, VII, 92.
[536] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 396.
[537] Müslim, Hudûd, 12; Fadâil, 88-89.
[538] Tirmizî, Hudûd, 8.
[539] Ebu Dâvud, Salati's-Sefer, 12; Hudûd, 23.
[540] Musa Öz, Hudayn b. Münzir, *DİA*, XVIII, 297.
[541] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 395.
[542] Ebu Dâvud, Tahâret, 8.
[543] Nesâî, Tahare, 34.
[544] İbnu Mâce, Taharet, 27.
[545] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 25.
[546] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 24.
[547] İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, VII, 108.
[548] Zehebî, *el-Mağnî fi'Duafâ*, I, 191.
[549] İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, VII, 109.

Hasan el-Basrî'nin, Humran bin Ebân (r.aleyh)'den, Kütüb-i Sitte'de sadece Tirmizî[550]'de bir hadis yer almaktadır.

12-Kays bin Ubâd el-Kaysî: Hz. Ömer (r.a.) zamanında Medine'ye gelmiş,[551] Tabiûnun büyüklerindendir ve sika bir râvidir.[552]

Hasan el-Basrî'nin, Kays bin Ubâd el-Kaysî (r.aleyh)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den; Ebû Dâvud[553] ve Nesâî[554]'nin Sünen'lerinde yer almaktadır.

13-Mücahid bin Cebr el-Mekkî (103/721): Tabiûn neslinin önde gelen müfessirlerindendir.[555] Kur'anı otuz kere İbn Abbas (r.a.)'a arzettiğini söyler.[556] Yüz üç veya yüz dört yılında Mekke'de vefat etmiştir.[557] Çok hadis bilen, fakih, âlim ve sika bir râvidir.[558]

Hasan el-Basrî'nin, Mücahid (r.aleyh)'den rivayetine Kütüb-i Sitte'den sadece Buharî[559]'de rastlamaktayız.

14-Mudarrif bin Abdullah bin eş-Şıhhîr (87-95/706-714): Tabiûnun büyüklerindendir ve Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken dünyaya geldi.[560] Sika bir râvidir.[561] Takvası ve dindarlığıyla tanınmaktadır. Ğaylan bin Cerir'den rivayet edildiğine göre, Mudarrif bin Abdullah ile bir adam arasında bir anlaşmazlık vardı. Adam, Mudarrif bin Abdullah'ı yalanladı. Bunun üzerine "Allah'ım eğer bu adam yalancı ise onu öldür diye dua etti ve adam bulunduğu mekândan çıkmadan yüz üstü kapanarak öldü.[562]

Hasan el-Basrî'nin, Mudarrif bin Abdullah (r.aleyh)'den rivayeti Kütüb-i Sitte'den sadece İbn Mâce'nin Sünen[563]'inde yer almaktadır.

---

[550] Tirmizî, Zühd, 30.
[551] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 400.
[552] El-Acelî, *Târihu's-Sikât*, I, 394.
[553] Ebu Dâvud, Cihad, 102; Diyât, 11; Sünne, 12.
[554] Nesâî, Kasem, 9.
[555] Muhammet Fatih Kesler, Mücâhid b. Cebr, *DİA*, XXXI, 442-443.
[556] İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, VI, 19.
[557] İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, VI, 20.
[558] İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, VI, 20.
[559] Buhârî, Diyât, 30.
[560] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 174.
[561] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 173.
[562] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 173.
[563] İbnu Mâce, Lukâta, 1.

15-Sa'd bin Hişam İbn Âmr el-Ensarî: Tabiûndandır. Enes bin Mâlik'in amcasının oğludur. Sika bir râvidir. Hindistan'da Mükran beldesinde şehit düşmüştür.[564] Hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur.

Hasan el-Basrî'nin, Sa'd bin Hişam (r.aleyh)'den rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'den; Müslim[565]'in Sahih'inde, Tirmizî[566], Ebû Dâvud[567] ve Nesâî[568]'nin Sünen'lerinde yer almaktadır.

16-Tavus bin Keysân (106/725): Muhaddis ve fakih bir tabiîn âlimidir.[569] Sika bir râvidir.[570] Hasan el-Basrî, ismi hakkında, ailesi, başka bir isim veya daha iyi bir isim koysaydı[571] demek suretiyle Tavus hakkında fikir beyan etmiştir. Yemen'de yaşamasına rağmen zaman zaman Mekke ve Medine'ye hocalarını görmek için gelmiştir.[572] Kaynaklarda semâ'ı olup olmadığı konusunda bir ibareye rastlayamadık. Buharî'nin Sahih'inde geçmesi bizlere semâ'ının olduğunu göstermektedir.

Hasan el-Basrî'nin, Tavus bin Keysân (r.aleyh)'den rivayet ettiği tek bir hadisi Buharî[573]'de bulmaktayız.

17-Yesâr, Ebû'l-Hasan el-Basrî: Hasan el-Basrî'nin babasıdır. Kütüb-i Sitte'de sadece Ebû Dâvud'un Sünen[574]'inde tek bir hadis yer almaktadır.

18-Ziyad bin Riyah, Ebu'l-Gays el-Basrî (95/714[575]): Tabiûn âlimlerinden ve sika bir râvidir.[576] Ebu Hureyre (r.a.)'dan rivayetleri vardır.[577] İsmi, Rebah bin Rebah olarakta anılmaktadır.[578]

Hasan el-Basrî'nin Ziyad bin Riyah (r.aleyh)'dan rivayet ettiği tek bir hadisi, Kütüb-i Sitte içerisinde Müslim'in Sahih[579]'inde yer almaktadır.

---

[564] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 483.
[565] Müslim, Mesâcid, 262.
[566] Tirmizî, Nikâh, 2.
[567] Ebu Dâvud, Tatavvu, 26.
[568] Nesâî, Tatavvu, 18, 43 (1722-1723-1724); Nikâh, 4.
[569] Hayrettin Karaman, Tavus b. Keysân, *DİA*, XXXX, 185-186.
[570] İbn Sa'd, *Tabakat*, Dâsu's-Sâdır, V, 542.
[571] İbn Sa'd, *A.g.e.*, Dâsu's-Sâdır, V, 539.
[572] Hayrettin Karaman, Tavus b. Keysân, *DİA*, XXXX, 185-186.
[573] Buhârî, Libâs, 9.
[574] Ebu Dâvud, Menâsik, 2.
[575] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 366.
[576] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 366.
[577] el-Müzenî, *Tehzîbu'l-Kemal*, IX, 462.
[578] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 366.

19-Züheyr, İbn Muaviye el-Cağfî (72-73-74/692-693-694): Tabiûn âlimlerinden ve sika bir râvidir.[580] Hasan el-Basrî'nin Züheyr (r.aleyh)'dan rivayet ettiği hadisler, Kütüb-i Sitte içerisinde sadece Nesâî'nin Sünen[581]'inde yer almaktadır.

2.1.6. Hadis Rivayetinde *Mütesâhil* Olduğu İddiası

Tesahül; hadisi veya râviyi değerlendirirken gevşeklik gösterme ve işi sıkı tutmamak demektir.[582] Bunu yapana *mütesâhil* denir. Kaynaklarda Hasan el-Basrî için *mütesâhil* ithamları yer almaktadır.[583] Yani o önüne gelen kişi veya kişilerden hadis rivayet etmekle itham edilmektedir. Aslında tesahül meselesi izafi yani kişiden kişiye değişkenlik gösteren bir durumdur. Bu kavramların sonradan hadis ilminde bir anlam karşılığının olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Biz, bidayette yaşamış olan bir muhaddisi hicri üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda yaşamış birisi ile aynı kategoride değerlendirmenin yanlış olacağı kanaatindeyiz.

Hasan el-Basrî penceresinden baktığımızda; yanınızda rivayet edilen bir hadis var ve bu hadisi rivayet eden kişi *sika* bir kimse. Bu durumda kişi, o hadisi güven duyduğu kişiden almış olması eleştiri konusu olmasa gerek. Hasan el-Basrî de aslında bunu yapmaktadır. Sika olarak gördüğü kimse/kimselerden hadis alma konusunda hiç tereddüt etmemiştir ki, hadis ilmi açısından etmemekde gerekir.

Yukarıda Hasan el-Basrî'nin rivayet usulünü aktarırken değindiğimiz üzere Hasan el-Basrî, hadis rivayetini bir mesuliyet olarak görmektedir. "*Eğer Allah, ehl-i ilimden misak almasaydı sorduklarınıza karşılık çok hadis rivayet etmezdim*"[584] sözleri onun hadis rivayetine bakışını bizlere ifade etmektedir.

Bir de şu gerçeği gözardı etmemek gerekir. Fitnenin ilk yaşandığı dönemlerde hadis uydurmacılığı olmakla beraber fazla bir yekün tutmamaktaydı. Yalanın İslam toplumunda bir tehlike olarak görülmeye başlandığı devir, sahabî devrinin sonlarına doğrudur.[585] Dolayısıyla Hasan el-Basrî'nin yaşadığı dönem sahabenin yoğun olarak var olduğu dönemdir ve insanlar arasında yalan yaygın değildir.

---

[579] Müslim, Fiten, 129.
[580] İbn Hacer, *Tagribu't-Tehzib*, 218.
[581] Nesâî, Zekât, 45.
[582] Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 318.
[583] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 270.
[584] İbn Sa'd, *Tabakat*, VII, 115.
[585] Talat Koçyiğit, *İslâm Hadisinde İsnad Ve Hadis Râvilerinin Cerhi*, 1961, AÜİFD, Ankara, IX, 49-51.

Eğer şöyle denmiş olsaydı; '*Hasan el-Basrî cerhe tabi tutulmuş kimselerden hadis rivayet ediyor*' denseydi bu mütesahil ithamı kabul edilebilir bir itham olurdu. Bununla beraber cerh meselesinde de mutlak olarak tek bir hüküm yoktur. Yani cerh sebebi, kişiden kişiye farklılık arzetmektedir. Yani birinin tezkiye ettiği bir şahsı bir başkası cerh edebilmektedir. Hadis kitaplarımızda bu konuda çok örnek verilebilir. Mesela, Buhari'nin kendisinden rivayette bulunduğu bir râvinin rivayetlerine Müslim, kitabında yer vermemiştir.

2.1.6.1. Mütesâhil İthamlarına Sebep Olan Râvilerin Değerlendirilmesi

Hasan el-Basrî'nin *mütesahil* olmakla itham edilmesi kendilerinden rivayet etmiş olduğu râvîlerle alakalı bir konudur. Örnek olarak Hasan el-Basrî'nin kendisinden hadis rivayet etmiş olduğu bir tabiûn âlimi Enes bin Hakîm ed-Dabbî'yi ele alalım. Ali ibni'l-Medînî (234/848) bu tabiûn âlimini meçhul alarak nitelendirir.[586] İbn Hibbân (354/965)'a baktığımızda aynı râviyi sika olarak nitelendirdiğini görmekteyiz.[587] İbn Kattân (198/813) ise meçhul olarak nitelendirir.[588] Hâkim onun hadisini Müstedrek'inde zikreder ve hadis hakkında sahih hükmünü verir.[589]

Görüldüğü gibi bir şahıs hakkında kanaate varmak için hadis ilminin uzmanlarından olan dört kişinin kanaatine başvurduk. Ali ibni'l-Medînî (234/848) ve İbn Kattan (198/813) meçhul olarak değerlendirirken, İbn Hıbbân (354/965) ve Hâkim sika olarak değerlendirmektedir. Meçhul olması Hasan el-Basrî'ye göre değildir. Meçhul olması onu tanımayan kimseler için geçerlidir. Hasan el-Basrî ondan hadis rivayet etmekle onu sika bir râvî olarak görmektedir. Bir de, muhaddisimiz eğer bir kişiden, ismini vererek rivayette bulunmuşsa, o hadisin râvisi sikadır ve hadisi ile ihticac olunur. Nitekim İbn Ma'în şöyle der:

"إذا روى الحسن البصري عن رجل فسماه فهو ثقة يحتج بحديثه"

Yani; "*Hasan el-Basrî bir kişiden hadis rivayet eder ve onun adını da zikrederse o kişi artık hadisi ile ihticac olunan, sika (güvenilir) bir râvidir.* "[590]

[586] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 374.
[587] İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 50.
[588] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 374.
[589] Hâkim, *Müstedrek*, I, 394.
[590] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 347.

Ortada sika/güvenilir bir râvî var. O râviyi de Hasan el-Basrî tanıyor ve ondan hadis rivayet ediyor. Başkaları tarafından tanınmamış olması Hasan el-Basrî'nin problemi olmasa gerek. Zaten söz konusu ettiğimiz râvî Basralı bir âlimdir. Aynı şey başka memleketlerdeki kişiler için de geçerli olmaktadır. Yemen, Kufe, Mekke, Medine vb. yerlerde yaşamış bir âlimden, Basra'da yaşayan Hasan el-Basrî'nin hadis rivayet etmemesi veya onu meçhul olarak değerlendirmesi o yerlerde yaşayan kişilerin problemi değildir.

Yine; Heyyâc bin İmrân bin el-Fâsıl et-Temîmî'yi örnek verelim. Kendisi Tabiundan bir râvidir. Ali ibni'l-Medînî (234/848) bu râviyi meçhul[591] olarak nitelendirmektedir. İbn Sa'd[592] ve İbn Hıbbân (354/965) ise aynı râviyi sika olarak nitelendirmektedir.[593] Ebû Dâvud Sünen[594]'inde Hasan el-Basrî tarikiyle hadis rivayet edilmektedir. Hasan el-Basrî bu râviden rivayette bulunarak o kişiyi sika olarak nitelendirmektedir.

Örnek olarak zikrettiğimiz Enes bin Hakîm ed-Dabbî ve Heyyâc bin İmrân bin el-Fâsıl et-Temîmî meçhul olmakla itham edilmişlerdir. Meçhul, âlimler arasında tanınmamış ve kendisinden bir kişinin rivayette bulunduğu kimsedir. Yani *meçhulü'l-ayn*'dır. Böyle bir râviyi cerh tadil âlimlerinden birinin sika olarak nitelendirmeleri durumunda meçhullükten çıkıp *ma'ruf* hale gelir.[595] Bu iki râvi de böyledir ve bunlar hakkında herhangi bir cerh söz konusu değildir.

Her ne kadar İbn Hibbân ve Hâkim cerh konusunda mütesâhil ithamlarına maruz kalmış olsalar da, biz burada cerh değerlendirmelerinin izafî olduğunu ve bu ravilerin cerhi gerektirecek bir durumda olmadıklarını ifade etmeye çalışıyoruz.

Şimdi kendisinden rivayette bulunmuş olduğu râvîlerin genel bir değerlendirmesini yaptıktan sonra Hasan el-Basrî'nin mütesâhil ithamlarının doğru olup olmadığına bakalım.

Hasan el-Basrî Kütüb-i Sitte'de (bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla) 46 sahabî/sahabî olma ihtimali olan ve 19 tabiûn olmak üzere toplam 65 râvîden hadis rivayet etmiştir. Sahabilerin hepsi adalet sahibi olarak nitelendirildikleri için sahabeden olan rivayetleri için menfi bir söz edilemez.

---

[591] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 89.
[592] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 89.
[593] İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 512.
[594] Ebu Dâvud, Cihad, 110.
[595] Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 172.

Sahabîlerden rivayetlerinde eleştiri konusu, râvinin kendisi değil, rivayette bulunduğu râvi ile semâ' yolu ile hadis alıp almadığıdır. Yukarıda râvîler hakkında bilgi verirken semâ' yolu ile olup olmadığı bilgisini aktarılmıştır. Şunu da ifade etmek gerekir ki, semâ' konusu da ihtilaflı bir konu. Bir kişi hakkında semâ' olup olmadığı değerlendirilirken iki zıt görüşü görmek mümkündür.

Mesela, üçüncü halife Hz. Osman (r.a.) ve muksirûndan olan Hz. Ebû Hureyre ve başka râvîler hakkında kimi âlimler semâ'ı var derken kimisi de yok demektedir. Bu, âlimlerin olaylara bakış açılarıyla ilgili bir meseledir. Burada, Hz. Osman ve Ebû Hureyre örnekliğinde konuşacak olursak;

Alâî, *Câmiu't-Tahsil* adlı kitabında Hz. Osman'dan olan rivayetlerini kesin olarak mürsel değerlendirmesinde bulunmuştur. Bununla beraber Hz. Osman'ı gördüğünü aktarır.[596] İbn Sa'd Tabakat'ında,[597] İbn Hacer de Tehzib'inde semâ'ı olduğunu ifade eder.[598] Hz. Ebû Hureyre hakkında da böyledir. Tirmizî, "*Hasan el-Basrî Ebu Hureyre'den bir şey işitmemiştir*" derken[599], Buharî Sahih[600]'inde dört hadis rivayet etmiştir. Buhari'nin bir kişiden hadis rivayet etmesi demek ondan semâ'ı olduğunu söylemesi demektir. Çünkü Buharî Sahih'inde hadis toplarken likayı şart koşar.

Görüldüğü gibi semâ' konusu ihtilaflı bir konu. Abdullah Aydınlı'nın *Hadis Istılahları Sözlüğün*'de semâ' maddesinde dört çeşit tarifte bulunmuştur. Biz bunları aynen aktarıyoruz.

1- Bizzat hocanın ağzından hadis işitme, hadis alma.

2- Semâ' kırâ'at, icâzet, munavele, mukâtebe gibi muteber bir yolla hadis öğrenme, hadis alma.

3- Muteber bir yolla alınan hadisler veya bunları ihtiva eden hadis kitabı.

---

[596] Alâî, *Câmiu't-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsîl*, s. 162.
[597] İbn Sa'd, *Tabakat*, VII/115.
[598] İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, VII/264.
[599] Tirmizî, Zühd, 2.
[600] Buhârî, İman, 35; Bedu'l-Hulk, 17; Ehâdîsi'l-Enbiya, 28; Tefsîr, 11.

4- Beş veya daha yukarı yaşlarda hadis meclisinde bulunarak hadis öğrenme, hadis alma.[601]

Tariflerden dördüncü maddeyi yani beş yaş sınırını kıstas olarak alan kişilerin değerlendirmesini kabul edersek ki, bu temyiz yaşıdır (temyiz yaşını yedi olarak kabul edenler ekseriyettedir), Hasan el-Basrî'nin on dört veya on beş (on yedi diyen de vardır) yaşında Medine'yi terkettiği üzerinden yola çıkarak, kendisinden rivayette bulunupta semâ'ı olma ihtimali olamayan, başka bir ifadeyle lika (karşılaşma ihtimali olamayan) sahabilerin şunlar olduğunu görmekteyiz:

Hz. Ebu Bekir (r.a.): Hasan el-Basrî doğmadan vefat etmiştir. Kütüb-i Sitte içerisinde rivayeti yoktur. Başka kitaplarda var.

Hz. Ömer (r.a.): Vefat ettiğinde Hasan el-Basrî iki yaşındaydı. Kendisinden rivayet edilen hadis Kütüb-i Sitte içerisinde Ebu Dâvud'un Sünen'inde[602] yer almakta. Bu hadislerin metnine baktığımızda birinci hadiste terâvih namazı ile ilgili tarihi bir olayı aktarmaktadır. Hadis şöydir:

"Ömer bin Hattaab (r.a.) insanları, Übeyy bin Ka'b'ın arkasında topladı. Übeyy onlara (ramazandan) yirmi gece terâvih kıldırdı. Sonraki yarısında kunut yaptırırdı. Ramazanın son on günü olunca mescidden ayrılıp namazını evinde kılardı. Bunun üzerine insanlar 'Übeyy kaçtı' derlerdi."[603]

İkinci hadiste de dedeye miras hakkında Hz. Ömer (r.a.)'in sahabe ile istişaresini konu alan bir olayın aktarıldığını görmekteyiz. Hadis şöyledir:

Ömer bin Hattab (r.a.) bir gün ashab-ı kirama hitaben:

"Rasulullah (s.a.v.)'ın dedeye mirastan ne kadar pay verdiğini içinizden kim biliyor?" der.

Bunun üzerine Ma'kıl bin Yesar: "Ben biliyorum. Rasulullah (s.a.v.) dedeye altıda bir pay verdi" cevabını verince Ömer bin Hattab:

"Kiminle beraberken Hz. Peygamber bu payı verdi?" der. Ma'kıl bin Yesar da:

---

[601] Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 274.
[602] Ebu Dâvud, Vitr, 5; Feâiz, 6.
[603] Ebu Dâvud, Vitr, 5.

"Bilmiyorum" cevabını verir. Bu cevabı alan Hz. Ömer (r.a.):

"Öyleyse senin cevabın bizim meselemize bir çözüm olmaz" karşılığını verir.[604]

Hasan el-Basrî bu iki hadiste de tarihi iki olayı rivayet etmekte ki, ikinci hadisin kahramanı olan Ma'kıl bin Yesar (r.a.) ile görüştüğü kesindir. Aslında bu olayı Ma'kıl bin Yesar (r.a.)'dan aktardığını söyleyebiliriz.

Sa'd bin Ubade (r.a.): Kütüb-i Sitte'den; Ebû Dâvud[605] ve Nesâî[606]'nin Sünen'lerinde hadisleri vardır. Tarihen görüşmeleri imkân dâhilinde değil. Hasan el-Basrî doğmadan altı-yedi yıl önce vefat etmiştir.

Sa'd bin Ubade (r.a.)'den tek manaya gelen iki hadis rivayet etmiştir. Annesinin ölümünden sonra sadaka olarak ne yapması gerektiği sorusuna Hz. Peygamber (s.a.v.) "*su*" cevabını vermiştir. Hadisler, Ebû Dâvud[607] ve Nesâî[608]'nin Sünen'lerinde geçer.

Nesâî'deki rivayet şöyledir: Sa'd b. Ubâde (r.a)'den rivâyete göre, şöyle demiştir:

Rasûlullah (s.a.v)'e: "Ey Allah'ın Rasûlü! Annem öldü onun için sadaka verebilir miyim?" dedim. O da: "Evet" buyurdu. Ben de: "Hangi sadaka daha hayırlı ve değerlidir" dedim. Rasûlullah (s.a.v)'de: "Su hayrı" buyurdu.[609]

Hadisi şerif farklı lafızlarla İbn Abbas (r.a.)'dan da rivayet edilmiştir. Muhtemelen Hasan el-Basrî bu hadisi İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet etmiştir ki, tesahülü gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

Utbe b. Gazvan (17/638): Hasan el-Basrî doğmadan vefat etmiştir. Yukarıda İbn Abbas (r.a.) hakkında bilgi verirken, Hasan el-Basrî'nin İbn Abbas (r.a.)'dan semâ'ı olamadığını söyleyenler; Hasan el-Basrî'nin خَطَبَنَا ابْنُ عَبَّاسٍ (İbni Abbas bize hutbe irad etti) gibi ifadelerini خَطَبَ أَهْلُ الْبَصْرَةِ (Ehl-i Basra hutbe irad etti) diye tevil etmiş olduklarını ifade etmiştik. Hasan el-Basrî'nin dünyaya gelmeden önce vefat etmiş olan birinden rivayet ederken قَالَ diye rivayette bulunmasını قَال أَهْلُ الْبَصْرَة şeklinde tevil etmek gerekmektedir. Yani Hasan el-Basrî'nin Utbe b. Gazvan (r.a.)'dan rivayetleri Basralılar tarafından malum

[604] Ebu Dâvud, Feâiz, 6.
[605] Ebu Dâvud, Zekât, 41.
[606] Nesâî, Vasâyâ, 9.
[607] Ebu Dâvud, Zekât, 41.
[608] Nesâî, Vasâyâ, 9.
[609] Nesâî, Vasâyâ, 9.

olan rivayetlerdir. Rivayet etmiş olduğu hadise baktığımızda bu açıkça gözükmektedir. "Utbe b. Gazvan şu minberimizin Basra minberinin üzerinde Rasûlullah (s.a.v.)'den şöyle buyurduğunu anlattı…"[610]

Görüldüğü gibi sahabeden rivayetlerinde tesahül ithamını gerektirecek bir durum söz konusu olmamaktadır.

Şimdi de tabiûn âlimlerinden rivayetlerine bakıp, tesâhül ithamlarının doğruluğunu gerektirecek bir râvî var mı ona bakalım.

Abdullah bin Osman es-Sakafî: Tabiûn âlimlerindendir. *Ma'ruf* bir râvidir.[611] Buharî, Tarihu'l-Kebir'de Hasan el-Basrî'nin ınkıta olarak rivayette bulunduğunu söyler.[612] Ebû Hâtim, arada Züheyr bin Osman ed-Sakafî olduğunu söyler.[613] Züheyr bin Osman ed-Sakafî ise Basralı bir kişidir.[614] Abdullah bin Osman es-Sakafî'den tek bir hadis rivayet edilir ki o da Hasan el-Basrî'dendir.

Hadis şöyledir: "Hasan el-Basrî, Abdullah bin Osman es-Sakîfî'den, o da devamlı iyilikle anılan, yani hayırlı işlerinden dolayı devamlı övülen tek gözlü bir adamdan rivayet olunduğuna göre (ki, râvi Hasan el-Basrî bu adam hakkında şöyle diyor): "Eğer onun ismi Züheyr bin Osman değilse, isminin ne olduğunu bilmiyorum." Hz. Peygamber (s.a.v.):

"Birinci gün düğün yemeği (vermek) bir görevdir. İkinci gün ise bir iyiliktir. Üçüncü gün (vermek ise) bir süm'a[615] ve riyadır" buyurmuştur.[616]

Züheyr b. Osman da Basralıdır.[617] Sahabi değildir. Dolayısıyla hadisleri munkatıdır.[618] Abdullah bin Osman es-Sakafî rivayetinde tek kalmıştır.[619] Cerhine dair bir şey bulamadık.

Hasan el-Basrî'nin tek kalmış olduğu hadisin anlamıyla Saîd bin el-Müseyyeb'in amel ettiğini de görmekteyiz.

---

[610] Tirmizî, Cehennem, 2.
[611] İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 153.
[612] Buharî, *Tarihu'l-Buharî*, V, 146.
[613] Buharî, *Tarihu'l-Buharî*, V, 146. (Dipnot).
[614] İbnü'l-Esîr, *Üstü'l-Ğâbe*, II, 326.
[615] İhlâssızlıktan çıkan, işitilsin ve bilinsin için yapılan iş, gizli riyakârlık.
[616] Ebu Dâvud, Et'ıme, 3.
[617] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 475.
[618] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 475.
[619] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 475.

Katâde (118/736) dedi ki: Bir adam bana, Saîd bin el-Müseyyeb'in birinci günü (verilen bir düğün yemeğine) çağrılıp gittiğini, ikinci gün yine çağrılıp gittiğini, üçüncü gün de çağrıldığını (fakat) gitmediğini ve: Bu yemeği üçüncü gün de verenler süm'a ve riya sahibi kimselerdir, dediğini haber verdi.[620]

Dolayısıyla, Hasan el-Basrî'nin, Abdullah bin Osman es-Sakafî'den rivayetlerinde tek kalmış olsa da, râvilerinde bir problem gözükmemektedir. Teknik olarak tesahül ithamı doğru olsa da detaylı olarak incelendiğinde bu râvi için böyle bir ithamın doğru olmadığını görmekteyiz.

Enes bin Hakîm ed-Dabbî: Ali ibni'l-Medînî (234/848) tarafından meçhul olarak nitelendirilen ed-Dabbî,[621] İbn Hıbbân (354/965) tarafından sika kabul edilir.[622] İbn Kattân (198/813) ise aynı râviyi meçhul olarak nitelendirmektedir.[623] Kütüb-i Sitte dışındaki kaynaklarda da tek bir hadisini bulabildik. Ali bin Zeyd de kendisinden rivayette bulunmuştur.[624] Arnavûdi, Hasan el-Basrî'nin, Enes bin Hakîm ed-Dabbî'den rivayet ettiği hadisin sahih olduğunu, isnadının; Enes bin Hakîm ed-Dabbî'nin meçhul olarak değerlendirilmesinden dolayı zayıf olduğunu ifade eder.[625]

Dolayısıyla, Enes bin Hakîm ed-Dabbî hakkında olumsuz bir şeye rastlayamadık. Teknik olarak tesahül ithamı doğru olsa da detaylı olarak incelendiğinde bu râvi için böyle bir ithamın doğru olmadığı gözükmektedir.

Kendisinden rivayet edilen hadis şöyledir:

"*Halkın kıyamet gününde ilk hesaba çekileceği amel, namazdır. Aziz ve celil olan Rabbimiz bildiği halde meleklerine şöyle der; Kulumun (Farz) namazına bakınız, onu tam mı, yoksa eksik mi kılmış? Eğer (O kimsenin farz namazı) tam ise, onun için (namaz sevabı) tam olarak yazılır. Eğer (Farz) namazından biraz eksik olursa, Allahü Teâlâ (şöyle) emreder: (Bu) kulum için nafile (namaz) var mı, bir bakınız! Şayet o kimse için nafile*

[620] Ebu Dâvud, Et'ıme, 3.
[621] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 374.
[622] İbn Hibban, es-Sikât, IV, 50
[623] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 374.
[624] İbnu Mâce, İkameti's-Salah ve's-Sünne, 202.
[625] Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, XV, 300 (9494).

(namaz) var ise, (şöyle) buyurur: Kulumun (eksik olan) farzını nafilesinden tamamlayınız. Sonra (farz olan diğer) ameller de bu şekilde (ele) alınır."[626]

Heyyâc bin İmrân bin el-Fâsıl et-Temîmî: Ali ibnü'l-Medînî meçhul bir râvi derken[627], İbn Sa'd ve İbn Hıbbân (354/965) sika demektedir.[628] Ali ibnü'l-Medînî (234/848)'nin meçhul olarak nitelemesi, Hasan el-Basrî'den başkasının ondan rivayette bulunmamasıdır. Meçhul olması sika olmasına engel olmadığı için râvimiz sikadır. Kütüb-i Sitte içerisinde tek bir hadisini bulduk oda Hasan el-Basrî'dendir. Ebû Dâvud'un Sünen[629]'inde geçmektedir. Elbânî bu hadise Sahih hükmünü verirken[630], Arnavûdî, Hasen[631] der. Hadis şöyledir:

Heyyac bin İmran'dan dedi ki: (Babası) İmrân'ın bir kölesi kaçmıştı. Köleyi ele geçirdiği zaman onun elini keseceğine dair Allah için nezretti. Bunun üzerine, beni bu meseleyi kendi adına sonmam için Hz. Peygamverin sahabelerine gönderdi. Ben de Semûre bin Cündüb'e gelip meseleyi ona sordu. O da:

"*Rasulullah (s.a.v.) bizi sadaka vermeye teşvik ederdi. Canlıların organlarını keserek onlara işkence yapmaktan da nehyederdi*." diye cevap verdi. Sonra İmran bin Husayn'a verıp bir de ona sonrdum. O da:

"Rasulullah (s.a.v.) bizi sadaka vermeye teşvik ederdi. Yaratıkların organlarını keserek onlara işkence yapmaktan nehyederdi cevabını verdi."[632]

Dolayısıyla, Hasan el-Basrî'nin, Heyyâc bin İmrân bin el-Fâsıl et-Temîmî'den rivayetlerinde tek kalmıştır. Teknik olarak tesahül ithamı doğru olsa da detaylı olarak incelendiğinde bu râvi için de böyle bir ithamın doğru olmadığı görülmektedir.

Kendilerinden rivayette bulunmuş olduğu; Dabbe bin Mihsan el-Anezî, Ebû Râfî', Gabîsa bin Hurays veya Hurays bin Gabîsa, Hamza bin Muğire bin Şu'be, Hayra, Hıttan bin Abdullah er-Ragâşî, Hudayn bin Münzir Ebî Sâsân, Humran bin Ebân, Kays bin Ubâd el-Kaysî, Mücahid bin Cebr el-Mekkî, Mudarrif bin Abdullah bin eş-Şıhhîr, Sa'd bin

[626] Ebu Dâvud, Salah, 150.
[627] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 89.
[628] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 89.
[629] Ebu Dâvud, Cihad, 110.
[630] Ebu Dâvud, Cihad, 110.
[631] Ebu Dâvud, *Sünen*, thk. Şuayb Arnavûdî, IV, 301, dipnot.
[632] Ebu Dâvud, Cihad, 110.

Hişam İbn Âmr el-Ensarî, Tavus bin Keysân, Yesâr, Ziyad bin Riyah'ı âlimler sika olarak nitelendirmişler. Başka bir ifade ile problemsiz râvilerdir. Yukarıda bunlar hakkında gerekli bilgiyi aktardık.

2.1.6.2. Mütesâhil İthamlarının Farklı Sebepleri

Hasan el-Basrî'nin *mütesahil* ithamlarına sebep olmasının, yukarıda ifade etmiş olduğumuz sebep dışında farklı sebepleri de vardır. Onlardan en önemlisi çağdaşları tarafından hadis rivayet şeklinin eleştirilmesidir. Tabiki biz bu eleştirilerin bize doğru olarak ulaştığı konusuda da tereddüt etmekteyiz. Mesela, Hasan el-Basrî ile muasır olan eş-Şa'bi (103/721)'den şöyle dediği rivayet edilir:

"Şu Hasan'a rastlasaydım onu; Kâle Rasulullah (s.a.v.) demekten mutlaka menederdim. Ben İbn Ömer (r.a.) ile altı ay arkadaşlık ettim de bir hadis hariç "*Kâle Rasulullah (s.a.v.)*" dediğini duymadım."[633]

İbn Ömer (r.a.)'in rivayetlerine baktığımızda, hemen hemen bütün hadislerini قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ diye rivayet ettiğini görmekteyiz. eş-Şa'bi (103/721) eğer yukarıda kendisinden aktarmış olduğumuz sözü ile başka bir şeyi kastediyorsa onu bilmiyoruz. Bu cümlesinden Hasan el-Basrî'nin mürsellerini kastetmiş olması da düşünülemez çünkü İbn Ömer (r.a.) sahabi olan bir zattır. Burada sahabi olan bir kişi değilde tabiûndan olan bir kişiyi kıyas yapsaydı bu anlaşılabilirdi.

Bir de 'Hasan el-Basrî ile karşılaşırsam' kaydını görmekteyizki, eş-Şa'bî (103/721) ile Hasan el-Basrî'nin görüştüklerine dair rivayetler vardır. Ömer İbn Hübeyre, vali olarak Irak'a gelince Hasan el-Basrî ile Şa'bi (103/721)'yi huzuruna çağırıp onlarla konuştuğu kaynaklarda aktarılır.[634]

Eğer eş-Şa'bi (103/721)'nin gerçekten böyle bir eleştirisi olmuşsa bu, ikisinin hadislere bakışıyla alakalı bir durumdur. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Hasan el-Basrî klasik anlamda sadece hadis rivayet eden bir kişi değildir. Ama eş-Şa'bi (103/721) kendi ifadesiyle; "*Bizler fakih değiliz, sadece hadis râvîleriyiz*"[635] demektedir.

---

[633] İbn Receb el-Hanbeli, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 538.
[634] Bk. İbnu'l-Cevzi, *Âdâbu'l-Hasan el-Basri*, s. 107-108.
[635] Dârimî, Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Halîd (280/893), *Reddü'l-İmâm Osmân b. Saîd Alâ Bişri'l-Merîsî'l-A'nîd*,(er-Redd ale'l-Merîsî)thk. M. Hâmid el-Feykî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty. , 142.

Hasan el-Basrî'nin mütesâhil ithamlarına sebep olan şeylerden bir tanesi de çevresinde bulunan hadisle meşgul olan âlimlerin rivayetteki hassasiyeti ile alakalıdır. Bu aslında sadece o dönemi ilgilendiren bir meseledir.

Sahabiler arasında da Ebû Hureyre (r.a.) fazla hadis rivayet ediyor diye eleştirilmiş bir sahabîdir. Oysa muksirûndan olan Hz. Ebû Hureyre, İbn Ömer ve Ebû Saîd el-Hudrî gibi sahabilerin mecbur kalmadıkları müddetçe hadis rivayet etmedikleri bilinen bir gerçektir.[636] Onların çok rivayet etmeleri aslında eleştirilecek bir konu değildir. Mesela, Ebû Hureyre (r.a.), "*İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lânet eder, hem de bütün lânet etme konumunda olanlar lânet eder*."[637] ayeti olmasaydı kesinlikle hadis rivayet etmezdim[638] demek suretiyle hadis rivayetini dini bir sorumluluk olduğu için yaptığını söylemektedir. Hasan el-Basrî de buna benzer bir gerekçeyi ileri sürerek hadis rivayet ettiğini ifade etmiştik. O şöyle der: "*Eğer Allah, ehl-i ilimden misak almasaydı sorduklarınıza karşılık çok hadis rivayet etmezdim*"[639]

Tabiûn ve ondan sonraki dönemlerde bu iki farklı bakış hep devam etmiştir. Günümüzde de her ne kadar hadis rivayeti meselesi olmasa da hadisleri kullanma anlamında bu anlayış devam etmektedir. Kimileri sahih hadislere dahi metin tenkidi yaparak yaklaşırken, kimileri de bir hadis kitabında bir hadisi görmeye dursun onu kendisi için yeterli görmektedir.

Onun tesahül ithamına sebep olan şeylerden bir tanesi de, Ali b. Zeyd b. Cüd'an'dan rivayet edilen şu olaydır:

Hasan el-Basrî'ye bazan bir hadis rivayet eder, sonra onu rivayet ederken kendisinden duyduğumda; "bu hadisi sana kim rivayet etti?" derdim. "Bilmiyorum, şu kadar var ki sika birinden işittim." derdi. Ben de; 'Onu sana ben rivayet ettim' derdim.[640] El-Alâî (761/1360), *Câmiu'-Tahsîl fî Ahkami'l-Merâsîl*'de Hasan el-Basrî için, 'hakkında çok söz edilen Ali b. Zeyd'den rivayetlerde bulunması eleştiri konusu olmuştur' der.[641]

---

[636] Selahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, s. 27.
[637] Bakara: 2/159.
[638] er-Râmehürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*, 551.
[639] İbn Sa'd, *Tabakat*, VII, 115.
[640] İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, VII, 122; El-Alâî, *Câmiu'-Tahsîl fî Ahkami'l-Merâsîl*, 78.
[641] el-Alâî, *Câmiu'-Tahsîl fî Ahkami'l-Merâsîl*, 78.

Ali bin Zeyd bin Cüd'an, âmâ olarak doğmuş, çok hadis rivayet eden ve hadisleri zayıf kabul edilen bir kişidir.[642] Hasan el-Basrî'nin Kütüb-i Sitte içerisinde, Ali bin Zeyd'den hadis rivayetine rastlamadık. Çalışma konumuzun dışında olmasına rağmen Kütüb-i Sitte dışında da bir rivayetine rastlayamadık. Ama Ali bin Zeyd, Hasan el-Basrî'den birçok hadis rivayetinde bulunmuştur. Kütüb-i Sitte içerisinde de dört sünende bunları görmekteyiz.[643]

el-Alâî (761/1360), *Câmiu't-Tahsil*'de; الحسن يرسل عن علي بن زيد "*Hasan el-Basrî, Ali bin Zeyd'den irsal ediyordu*"[644] demektedir. Şunu tekrar ifade edelim ki, mürsel kavramı mütekaddimûn ile müteahhirûn zamanlarında farklı anlamlarda kullanılıyordu. Müteahhirûn zamanında; tabiûn neslinden bir kişinin,[645] Hz. Peygamber (s.a.v.)'den doğrudan rivayet ettiği hadislere mürsel hadis denir. Buradan anlaşılan aradaki sahabinin atlanmasıdır. Eğer Hasan el-Basrî hadislerinde Ali bin Zeyd'i gizliyorsa buna tedlis denir. Hasan el-Basrî'nin mürsellerini ayrı bir başlık olarak ele alacağımız için bu konudan sarf-ı nazar ediyoruz.

Ali bin Zeyd'den rivayet edilen hadisler, Kütüb-i Sitte içerisinde, Sahih-i Buharî haricindeki kitapların hepsinde yer almaktadır. el-Alâî (761/1360)'nin; "Hasan el-Basrî için, hakkında çok söz edilen Ali b. Zeyd'den rivayetlerde bulunması eleştiri konusu olmuştur"[646] sözünden neyi kastettiğini anlamış değiliz. Bir kez daha ifade etmek gerekirse Hasan el-Basrî'nin, Ali bin Zeyd'den hadis rivayeti yoktur. Ali bin Zeyd, Hasan el-Basrî'den rivayette bulunmuştur. Eğer problem Ali bin Zeyd ise; Hasan el-Basrî ile birlikte Ali bin Zeyd'in rivayetlerini kitaplarına alan muhaddisler de tesahülle itham edilmeliler.

Bütün bu ithamlar ve değerlendirmeler neticesinde Hasan el-Basrî hakkındaki mütesâhil ithamlarının, Kütüb-i Sitte bağlamında değerlendirildiğinde, doğru olmadığı sonucunu elde etmekteyiz.

Bizim kanaatimiz; ilmi, takvası, zühdü herkes tarafından bilinen ve takdir edilen Hasan el-Basrî'nin, dini bir görev olarak gördüğü hadis rivayetinde nasıl davranacağını pekâlâ daha iyi bilmektedir. Ebu'l-Âliye "*Biz Basra'da, Rasulullah (s.a.v.)'ın ashabından nakledilen bir takım rivayetler işitirdik de, onların yanına gidip bizzat ağızlarından*

[642] İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, VII, 187.
[643] Tirmizî, Libas, 9; Tefsir, 22; Ebû Dâvud, Sünne, 12; Nesâî, Eymân, 41; İbn Mâce, l-Fiten, 21.
[644] el-Alâî, *Câmiu'-Tahsîl fî Ahkami'l-Merâsîl*, 78.
[645] Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 213.
[646] el-Alâî, *Câmiut-Tahsîl fî Ahkami'l-Merâsîl*, 78.

duymadıkça gönlümüz rahat etmezdi"[647] demek suretiyle o dönemdeki hassasiyetin boyutunu ifade etmektedir. Yine, Sünenü Ebî Dâvud'un *Sünen*'inin mukaddimesinde İbrahim bin Yezid en-Nehâî'den şöyle aktarılır: "*Selef, tek kişiden rivayet edilen garip hadisleri sevmezdi*."[648]

Biz şuna inanıyoruz ki, Hasan el-Basrî, bir hadisi kullanmışsa o hadis kendi döneminde bilinen ve kullanılan bir hadistir. Yoksa Hasan el-Basrî'nin önüne gelen kişi veya kişilerden rivayette bulunduğunu söylemek için elimizde bir materyal bulunmamaktadır. Allah en iyisini bilendir.

2.1.7. Hasan el-Basrî'nin *Mürsel* Rivayetleri

Mürsel hadislerin delil olup olmaması meselesi İslam âlimleri arasında tartışılagelmiş bir meseledir. Hadis kitaplarımızda gerek Hasan el-Basrî gerekse başka muhaddislerin mürsel rivayetleri fazlasıyla yer almaktadır. Mürsel hadisleri derleyen müstakil eserler de kaleme alınmıştır.

Biz burada mürsel kavramı hakkında fazlaca bilgi verecek değiliz. Ama şunu ifade edelim ki, mürsel hadis, muhaddislere göre zayıf hadis kategorisindedir. Çünkü senedinde inkıta vardır.

Genel kabul görüşe göre *mürsel*; tabiûn neslinden bir kişinin, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den doğrudan rivayet ettiği hadislerdir.[649] Bu tanıma ilave olarak; Buhârî ve Ebû Dâvud gibi hadis ilminde söz sahibi âlimler, tabiûndan olan birinin kendisine yetişmediği bir sahabiden rivayette bulunmasının da mürsel olarak değerlendirmişlerdir.[650] Yukarıda ifade edilmiş olduğu üzere; Hz. Ebûbekir, Ömer, Sa'd bin Ubade, Utbe b. Gazvan (r. anhum) gibi sahabilerden rivayetleri mürsel kapsamındadır.

Sahabi mürseli ise, bir sahabinin başka bir sahabiden öğrenmiş olduğu halde, öğrendiği sahabinin ismini vermeden doğrudan Rasulullah (s.a.v.)'dan rivayet ettiği hadislere[651] denir. Genel olarak sahabinin mürseli delil olarak kullanılırken tabiûnun mürseli konusunda farklı yaklaşımlar görmekteyiz.

---

[647] Bağdâdî, *Kifâye*, 402-403.
[648] Ahmed Naim, *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sârih Tercemesi*, I, 57.
[649] Hâkim, *Ma'rifetü Ulumi'l-Hadis*, 25.
[650] Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, I, 142.
[651] Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 215.

1- Muhaddislerin, fakihlerin ve usulcülerin çoğuna göre; mürsel hadis zayıftır ve delil olmaz.

2- Ebû Hanife, İmam Mâlik ve taraftarlarınca *sika*'nın mürseli sahihtir ve delil olarak kullanılır.

3- İmam Şâfiî'ye göre, büyük tabiîlerin mürselleri ile amel edilebilir.[652]

el-Alâî (761/1360) ise özet olarak şu sonuca varır: "*Tercih edilen görüş; eğer mürsil, adet olarak; âdil, sika ve meşhur birinden rivayette bulunuyorsa onun mürseli makbuldür. Yok, eğer âdeti böyle değilse onun mürselleri makbul değidir.*"[653] el-Alâî (761/1360)'nin varmış olduğu bu neticeden şunu anlıyoruz. Adeten, âdil, sika ve meşhur bir râviden rivayet eden kişi, mürsel olarak rivayet ettiği hadislerini de, zann-ı galip olarak, âdil, sika ve meşhur birinden rivayet etmektedir.

Yine el-Alâî (761/1360), varmış olduğu bu neticenin, mürselleri kabul ve ret açısından değerlendiren mezheplerin görüşlerinin en adili olduğunu ifade etmektedir.[654]

Hasan el-Basrî'nin mürselleri hakkındaki görüşlere gelince, Darekutnî, Hasan el-Basrî'nin mürsellerinin zayıf olduğunu söyler.[655] Mürsellerinin zayıf olmasının sebebi herkesten hadis alması olarak değerlendirilir.[656] Mürsellerinin hüccet olmadığı iddiaları vardır.[657] Bunun yanında mürsellerinin kabul edilmesini savunanlar da vardır. Ebû Zür'a bunlardandır.[658] Özetle Hasan el-Basrî'nin mürsellerini sahih kabul edenlerin yanında zayıf kabul edenler de vardır.[659] Ebû Zür'a, dört hadis müstesna Hasan el-Basrî'nin mürsellerinin aslını buldum derken,[660] Yahya bin Sa'îd de bir veya iki hadis haricince Hasan el-Basrî'nin mürsellerinin aslını bulduğunu söyler.[661]

Biz araştırmalarımız neticesinde, el-Alâî (761/1360)'nin varmış olduğu sonuca ve Ebû Hanife, İmam Mâlik ve taraftarlarının mürsel hakkındaki kanaatlerinin içine Hasan el-Basrî'nin mürsellerini de dâhil etmemizde hiçbir sakınca görmemekteyiz.

---

[652] İsmail Lütfü Çakan, *Hadis Usûlü*, 115.
[653] Alâî, *Câmiu't-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsîl*, I, s. 85.
[654] Alâî, *Câmiu't-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsîl*, I, s. 85.
[655] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 270.
[656] İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 192.
[657] İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, VII, 115.
[658] Abdullah Aydınlı, *Hasan Basrî Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 101.
[659] Selahattin Polat, Mürsel, *DİA*, XXXII, 53.
[660] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 266.
[661] Abdullah Aydınlı, *Hasan Basrî Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 101.

Hasan el-Basrî'nin mürsellerinin sebebi olarak onun Haccac bin Yusuf'tan korkmasını sebep gösterirler. Yunus bin Ubeyd şöyle der, ben Hasan el-Basrî'ye "Ya Ebâ Sa'îd! Sen Rasulullah (s.a.v.)'a yetişmediğin halde قَالَ رَسُول الله diye rivayette bulunuyorsun." (bunun sebebini sorduğumda o) "Senden önce kimsenin bana sormadığı bir şeyi soruyorsun. Senin bana yakınlığın olmasaydı sana cevap vermezdim. Bizim nasıl bir zamanda yaşadığımızı görüyorsun. Haccac zamanında قَالَ رَسُول الله (Rasulullah buyurdu ki) diye rivayet ettiğim bütün hadisler Ali bin Ebî Tâlib (r.a.)'dendir. Ben o zaman Ali (r.a.)'yi zikretmeye güç yetiremiyordum.[662]

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere, biz bu çalışmamızı Kütüb-i Sitte'yi esas alarak yapmaktayız. Biz de Hasan el-Basrî'nin Kütüb-i Sitte içerisinde yer alan mürsel hadislerini çıkarıp onların aslını bulmaya çalışacağız. Bunu yaparken de Hz. Ali (r.a.)'den başka tarikle gelmiş mi onun da araştırmasını yapıp Hasan el-Basrî'nin mürselleri hakkında bir neticeye ulaşmaya çalışacağız. Eğer Hasan el-Basrî'nin mürselleri başka tariklerle Hz. Ali (r.a.) tarafından rivayet edilmişse yukarıdaki iddianın doğru olduğu ortaya çıkacaktır.

Mürsel hadislere geçmeden önce Hasan el-Basrî'nin, Hz. Ali (r.a.) ve Haccac bin Yusuf hakkındaki görüşlerini aktarmayı uygun gördük. Bilinen bir hakikattir ki, Hasan el-Basrî ile Haccac arasında bir anlaşmazlık mevcuttu. Bunun yanında Hz. Ali (r.a.)'ye karşı da bir muhabbetinin olduğunu görmekteyiz.

2.1.7.1. Hz. Ali Hakkındaki Görüşleri

Hasan el-Basrî, Hz. Ali (r.a.) ile Hz. Muaviye (r.a.) arasında yaşanan Sıffîn savaşında herhangi bir tarafta yer almamakla beraber, Hz. Ali (r.a.) tarafına meylettiği, hatta savaşmak için yola çıktığını kendisi ifade eder. Buharî'de anlatılan olay şöyledir:

"Fitne gecelerinde silahımla çıkmıştım. Derken Ebu Bekre karşıma çıktı ve bana: "Nereye gitmek istiyorsun" diye sordu. Ben de "Rasulullah (s.a.v.)'in amcasının oğluna yardım etmek istiyorum" dedim. Ebu Bekre şöyle dedi:

"İki Müslüman kılıçlarıyla karşılaştıkları zaman ölen de öldüren de ateştedir" buyuruyordu. Ben:

"Ya Rasulallah! Öldüren böyledir ama ölene ne oluyor?" diye sordum. O:

---

[662] Müzeni, *Tehzîbü'l-Kemal fî Esmâi'r-Rical*, VI, 124; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 266.

"Ölen de, arkadaşını öldürmeyi istemiştir" buyurdu.[663]

İşte bu olay, Hasan el-Basrî'nin, yaşanan olaylarda Hz. Ali (r.a.)'nin haklı olduğuna inandığını göstermektedir.

Bununla beraber Cemel vakıasında ise Hz. Aişe (r.anha) tarafına meylettiğini görmekteyiz. Yine aynı şekilde bu kararından kısa zamanda dönmektedir. Beyhakî Hasan el-Basrî'den şöyle aktarır:

"Kılıcımı kuşanıp Mü'minlerin annesine (Hz. Aişe) yardım etmek için yola çıktım. Yolda Ahnef bin Kays ile karşılaştım ve bana: Böyle nereye gidiyorsun dedi. Ben de: Mü'minlerin annesine yardım etmeye gidiyorum deyinde Ahnef bin Kays bana: Vallahi sen Rasulullah (s.a.v.) ile beraber müşriklere karşı bile savaşmamışken Müslümanlara karşı nasıl savaşırsın dedi. Bunun izerine geri döndüm ve kılıcımı astım.[664]

Yaşanan bu iki olaydan birinde Hz. Ali (r.a.)'ye karşı koymayı düşündüyse de diğerinde onun yanında olmayı tercih etmiştir. Buradan şu sonucu da çıkarabiliriz. Hasan el-Basrî haklı kimse onun yanında olmayı tercih eden bir şahsiyete sahiptir. Yoksa mutlak bir bağnazlık içerisinde değildir.

Kendisine Hz. Ali (r.a.)'den sual edildiğinde Hasan el-Basrî onun büyüklüğünü, değerinin yüceliğini anlatan şu sözleri sarfetmektedir:

"Yemin ederim ki, Hz. Ali (r.a.) gerek fazilet, gerekse şeref yönünden ümmetin en hayırlı ve Allah'ın en seçkim kuluydu. Hem Rasulullah (s.a.v.)'ın en yakını, hem de Hasan ve Hüseyin'in babası, Fatımatü'z-Zehra (r.anha)'nın kocasıydı."[665]

"Hz. Ali (r.a.), ilahi emirleri usanmadan yerine getirmiştir. O Kur'an'ın ruhsat nevinden olan ayetlerinin yanında azimet içeren emirlerine de sarılırdı. Kur'an hükümlerini çok iyi bilir, bu sebeple, lehinde olacak işleri yapar, aleyhine olacak şeyleri terk ederdi. Allah kendisinden razı olsun."[666]

Sıffîn savaşından sonra ümmet içinde meydana gelen ayrılıklar neticesinde Hz. Ali (r.a.)'a karşı olumsuz ifadelerin kullanıldığı kaynaklarımızda yer almaktadır. Bunlar halkın cahil kesimleri nezdinde meydana gelen şeylerdir. Onların birisine de Hasan el-Basrî şahit

[663] Buharî, Fiten, 10.
[664] Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-Mesâvî*, Kahire, 1380, I, 22.
[665] İbnu'l-Cevzi, *Âdâbu'l-Hasan el-Basrîi'l-Basri*, s. 64.
[666] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 64.

olmuştur. Haccac'ın adamlarından birinin Hz. Ali (r.a.) hakkında kötü şeyler söylediğini duyunca, kötü sözleri söyleyeni kastederek; "Şimdi onu haketti" der. Bunun üzerine, "Neyi hakettim. Cehennemi mi?" deyince Hasan el-Basrî, "Evet orayı hakettin. Hem cehennem ne kötü bir varış yeridir" cevabını verir.[667]

Aslında Hasan el-Basrî, hiç kimse için kötü söz söylenmesini istemezdi. Kendisiyle her zaman uyuşmazlık içerisinde olduğu Haccac için dahi kötü söz söylenmesine razı olmamış, birisi kötü söz içerisinde olduğunda hemen müdahele ederek engel olmaya çalışmıştır. Bir keresinde yanında Haccac'a beddua eden bir adam görür ve ona şu nasihatte bulunur:

"Allah sana rahmet etsin! Böyle söyleme. Onu başa geçiren sizler değil misiniz? Korkarım ki, Haccac bir gün ölür veya azledilir de, başınıza ondan daha beter, maymun ve domuz tipli kişiler geçer"[668] diyerek adamın bu davranışının yanlışlığını ifade eder.

Şimdi Haccac bin Yusuf hakkındaki görüşlerine yer verelim.

2.1.7.2. Haccac Hakkındaki Görüşleri

Haccac bin Yusuf es-Sakâfî, 41/661-/95/714 yıllarında yaşamış bir Emevî valisidir. Yirmi yıl Irak ve doğu illeri valiliği yapmıştır.[669]

Biz burada Haccac bin Yusuf hakkında bir araştırma yapmayı hedeflemiyoruz. Onun hakkındaki ithamların doğruluğu ve yanlışlığını da araştırma içerisinde değiliz. Biz burada Hasan el-Basrî'nin, mürsel hadis rivayetine etkisinin doğruluğunu veya yanlışlığını tespite çalışıyoruz. Mürsel hadis rivayet etmesine sebep olduğu iddia edilen Haccac bir gün Basra minberinde şu hutbeyi okur:

"Şüphesiz Allah Teâlâ, dünyaya yokluk damgasını basmış, ahirete ise ebedilik mührünü vurmuştur. İçerisinde yaşamış olduğunuz fani dünya, görmediğiniz o ebedi olan ahiret hayatı hakkında sizi aldatmasın. O halde, ömrünüzün kısalığını düşünerek uzun emelleri terkedin."

Hasan el-Basrî, Haccac'ın bu nasihatlerini dinledikten sonra şöyle dedi:

---

[667] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 109.
[668] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 116-117.
[669] Bk. İrfan Ayçan, *DİA*, XIV, 427-428.

"Doğrusu çok tuhaf! İşte Haccac böyle bilgili bir kimsedir. Ama o haktan saparak yapacağını yaptı."[670]

Hasan el-Basrî'nin Haccac'tan kaçtığı ve ondan saklandığı bilinen bir gerçektir. Bu sadece tarih kitaplarında değil, hadis kitaplarımızda da yer alan bir şeydir. Müslim'de geçen şefaat hadisinde şöyle bir ilave vardır:

"(…) Basralı bir gurup cemaat şefaat hadisini dinlemek maksadıyla Enes bin Malik (r.a.)'in yanına gitmişler. Hz. Enes kendilerini tanımadığı için onları tanıştırmak ve ricalarını kendisine bildirmek maksadıyla yanlarına Enes (r.a.)'in dostu olan Sabir-i Bünâni'yi de almışlar. Enes (r.a.)'in evi Basra'ya iki fersah mesafede bulunan ez-Zaviye denilen yerde imiş. Basralılar şefaat hadisini orada dinlemişler. Dönüşte Hasan el-Basrî'nin yanına uğramak akıllarına gelmiş. Hasan el-Basrî Hacca'ın zulmünden korkarak Basralı Ebû Halife'nin evinde gizleniyormuş. Hasan el-Basrî bu eve girince Allah'a dua etmiş, düşmanları kendisini burada altı defa aradıkları halde bulamamışlar. Hadisin sonunu da ondan dinlemişler (…)."[671]

Bu hadiste de görüldüğü üzere Hasan el-Basrî Haccac'tan kaçmaktadır. Bunun sebebini tam olarak bilememekteyiz. Yine bir gün Haccac, Hasan el-Basrî'yi tehdit ederek korkutur ve onu yanına çağırtır. Bunun üzerine Hasan el-Basrî şöyle dua eder:

"Ey benim yakarışlarımı işitip felaket anlarında sığınağım olan Allah'ım! Ey benim şiddet ve sıkıntılarımı gidermeye gücü yeten, bunca nimetlerimin sahibi olan Allah'ım! Ey benim, İbrahim'in, İsmail'in, İshak'ın, Yakup ve torunlarının, Musa, İsa ve Muhammed salavâtullahi aleyhim ecmaîn hazretlerinin ilâhı ve bütün insanların Rabbi olan Allah'ım! 'Kâf-Hâ-Yâ-Ayn-Sâd', 'Tâ-Hâ', 'Yâ-Sîn ve'l-Kurân'il-Hakîm' hakkı için; Hz. Muhammed (s.a.v.)'e, O'nun pâk ve temiz olan ehline rahmetinle muamele et. Haccac ve tüm şer ehli olan kişilerin şerrinden beni muhafaza eyle. Onun ve etrafındakilerin kötülüklerinden beni koru. Ey Rabbim! Yakalanmamam konusunda bana yardım et. Peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'e rahmet et."[672]

Haccac bin Yusuf'tan korkmasının yanında Hasan el-Basrî hiç çekinmeden Hacca'a karşı düşüncelerini ifade etmiş, eleştirilmesi gereken yerlerde eleştirisini hiç çekinmeden

[670] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 82.
[671] Müslim, İman, 326.
[672] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 84-85.

dile getirmiştir. Haccac, Vasıt şehrinde bir saray inşa ettirir. O sarayı görmesi için Hasan el-Basrî'yi oraya davet eder. Hasan el-Basrî Vasıt'a gelir ve sarayı gördükten sonra şöyle der:

"Elhamdülillah! Krallar kendilerinde üstünlük görürler fakat biz onlardan yeni bir ibret alıyor, yaptıklarından hisseler çıkarıyoruz. İşte onlardan biri, kalkmış saray inşa ettirmiş. Sonra onu çok kıymetli mobilyalarla döşemiş, kendisi için süslü giyecekler, güzel binitler hazırlatmış. Tamah sinekleri, ateş kelebekleri, kötü arkadaşlar etrafını sardığı halde o hala 'buraya gelin, şu eserine bakın' diyerek, insanları oraya çağırmaktan zevk duyuyor.

Ey mağmur olan! Ey fasıklar fasıkı olan kişi! Yaptırdığın sarayı gördük. Gördük te ne oldu? Gök ehli senden nefret etti. Yeryüzündekiler sana lanet okudu. Şu fani dünyaya kapılarak saraylar inşa ettin fakat fani olan yurdu harap ettin."

Bu sözler Haccac'ın kulağına gider ve onu huzuruna çağırtır. Haccac, Hasan el-Basrî'a kendisi hakkında ettiği sözlerden sorar ve Hasan el-Basrî ona:

"Ey vali! Şunu bilmiş ol ki, emniyet gelinceye kadar seni korkutan, korku gelinceye kadar seni emniyette hissettiren daha hayırlıdır. İşte iki şıkta senin elindedir. İster beni cezalandırırsın ister affedersin. Sana yaraşan ne ise onu yap. Yalnız Allah'a dayan zira Allah bize yeter ve o ne güzel vekidir." der ve Hacca yaptığı hatanın farkına vararak Hasan el-Basrî'yi affeder.[673]

Kendisine Haccac hakkında sorulduğunda ise şöyle cevap vermiştir:

"O öyle bir adamdır ki, Kur'an okur, Salihler gibi nasihat eder, insanları doyurur ve her zaman doğruyu tercih ederdi. Fakat nedense zalimler gibi zulmetmekten de çekinmezdi."[674]

Yine bir gün Haccac'a başkaldırmak için fikri sorulduğunda şöyle cevap verir:

"Allah'tan korkun! Günahlarınıza tövbe edin ki, Allah sizi onun şerrinden korusun. Unutmayın ki, Allah katında onun gibi nice Haccac'lar vardır."[675]

---

[673] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 108-109.
[674] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 118.
[675] İbnu'l-Cevzi, *A.g.e.*, s. 118.

Bunun yanında Hasan el-Basrî ile Haccac arasında bilgi alışverişinin de olduğunu görmekteyiz. Bazı kaynaklarda belirtildiğine göre halife Abdülmelik b. Mervan (86/705)'ın emriyle benzer harflerin birbirinden ayırt edilmesi için mushafa nokta koyma faaliyetine ilk girişen kişi Haccac'tır. Haccac bu işi Hasan el-Basrî, Yahya b. Ya'mer (ö. 129/747), Ebu'l-Esved ve Nasr b. Âsım (ö. 89/707)'dan oluşan bir komisyona yaptırmıştır.[676]

Bununla beraber Hasan el-Basrî Haccac'ın ölüm haberini alınca, "*Allah'ım onu öldürdün, sünnetini de bizden uzaklaştır*"[677] demek suretiyle sevincini belirtmiştir.

Biz bu bilgileri Hasan el-Basrî'nin Mürsellerine Haccac'ın etkisi var mı yok mu bunun üzerine vermiştik. Şimdi, Kütüb-i Sitte içerisinde Hasan el-Basrî'den mervî mürsel hadisleri aktarıp bir değerlendirme yapacağız.

2.1.8. Hasan el-Basrî'nin Mürsel Hadisleri

2.1.8.1. Ebû Dâvud'un Sünen'inde Geçen Mürsel Hadis

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ، وَحُمَيْدٌ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِمَعْنَى قَتَادَةَ

"Humeyd, Hasan el-Basrî vasıtasıyla Nebî **(**s.a.)'den önceki Katâde hadisiyle aynı manaya gelen bir hadis nakletmişlerdir."[678]

Katade'den gelen hadis şöyledir:

حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ مَعْرُوفٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ حَازِمٍ، أَنَّهُ سَمِعَ قَتَادَةَ بْنَ دِعَامَةَ، حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، أَنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَدْ تَوَضَّأَ وَتَرَكَ عَلَى قَدَمِهِ مِثْلَ مَوْضِعِ الظُّفْرِ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ارْجِعْ فَأَحْسِنْ وُضُوءَكَ»،

Katade bin Dimâme, Enes bin Mâlik (r.a.)'den, demiştir ki:

"Bir adan abdest almış. Fakat ayağı üzerinde tırnak kadar bir yer kuru kalmış olduğu halde Rasulullah (s.a.v.)'ın huzuruna gelmiş. Rasulullah (s.a.v.) de 'dön! Abdestini güzelce al' buyurdu."[679]

---

[676] Ziya Şen, *Haccac bin Yusuf ve Mushaf Tarihindeki Yeri*, Makale.
[677] İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 398.
[678] Ebû Dâvud, Tahâre, 67.

Bu hadis Cabir vasıtasıyla Hz. Ömer (r.a.)'den de rivayet edilmiştir.[680] Hadisin metni şöyle:

عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ، قَالَ: «ارْجِعْ فَأَحْسِنْ وُضُوءَكَ»

Yine bu hadis benzer bir lafızla Cabir vasıtasıyla Hz. Ömer (r.a.)'den Müslim'de geçmektedir.[681] Hadisin metni şöyledir:

حَدَّثَنِي سَلَمَةُ بْنُ شَبِيبٍ، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَعْيَنَ، حَدَّثَنَا مَعْقِلٌ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَخْبَرَنِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، أَنَّ رَجُلًا تَوَضَّأَ فَتَرَكَ مَوْضِعَ ظُفُرٍ عَلَى قَدَمِهِ فَأَبْصَرَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «ارْجِعْ فَأَحْسِنْ وُضُوءَكَ» فَرَجَعَ، ثُمَّ صَلَّى

İbn Mâce'de Katade vasıtasıyla Enes bin Malik (r.a.)'dan rivayet edilir.[682] Hadisin metni şöyledir:

حَدَّثَنَا حَرْمَلَةُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَدْ تَوَضَّأَ وَتَرَكَ مَوْضِعَ الظُّفْرِ، لَمْ يُصِبْهُ الْمَاءُ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «ارْجِعْ، فَأَحْسِنْ وُضُوءَكَ»

Yine bu hadis, farklı bir lafızla, Cabir vasıtasıyla Hz. Ömer (r.a.)'den İbn Mâce'de geçmektedir.[683] Hadisin metni şöyledir:

حَرْمَلَةُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، ح وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ: رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «رَجُلًا تَوَضَّأَ، فَتَرَكَ مَوْضِعَ الظُّفْرِ عَلَى قَدَمِهِ، فَأَمَرَهُ أَنْ يُعِيدَ الْوُضُوءَ وَالصَّلَاةَ» قَالَ: فَرَجَعَ

Hasan el-Basrî'den rivayet edilen mürsel hadisin, Hz. Ömer ve Hz. Enes bin Malik (r. anhum)'dan rivayet edildiğini görmekteyiz. Bu hadiste Hasan el-Basrî'nin mürsellerine Haccac'ın bir etkisinin olmadığını görmekteyiz. Hasan el-Basrî'nin Hz. Enes bin Malik (r.a.)'dan semâ'ı olduğuna göre Hasan el-Basrî bu hadisi Hz. Enes (r.a.)'den duyma ihtimali kuvvet kazanmaktadır.

---

679 Ebû Dâvud, Tahâret, 67.
680 Ebû Dâvud, Tahâret, 67.
681 Müslim, Tahare, 31.
682 İbn Mâce, Tahâret, 139.
683 İbn Mâce, Tahâret, 139.

2.1.8.2. Tirmizî'nin Sünen'inde Yer Alan Mürsel Hadis 1:

İkinci hadis Hasan el-Basrî'den قَالَ رَسُولُ اللَّهِ lafzıyla mürsel olarak rivayet edilir. Hadis şöyledir:

حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ الرِّفَاعِيُّ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ الْيَمَانِ عَنْ جِسْرٍ أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ الْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَشْفَعُ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِمِثْلِ رَبِيعَةَ وَمُضَرَ

(…) Cisr Ebi Ca'fer, Hasan el-Basrî-ı Basrî (r.a.)'den rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "*Osman bin Afvân; kıyamet günü Rabia ve Mudar kabileleri sayısı kadar insana şefaat edecektir*."[684]

Bu hadisi Kütüb-i Sitte içerisinde, gerek mana gerek senet açısından bulamadık. Kütüb-i Sitte dışında Ahmed bin Hanbel'in, sahabilerin faziletlerini aktaran kitabında farklı bir senetle, yine Hasan el-Basrî'den mürsel olarak rivayet edilmektedir.[685] Hadisi şerif şöyledir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ قثنا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ قَالَ: نا يَحْيَى بْنُ يَمَانٍ قَالَ: حُدِّثْنَا عَنِ الْحَسَنِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَشْفَعُ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي مِثْلِ رَبِيعَةَ وَمُضَرَ»

Bizim araştırmalarımız neticesinde ulaşabildiğimiz sonuç, bu hadisi sadece Hasan el-Basrî rivayet etmiştir. Bu manayı destekleyen bir hadis İbn Abbas (r.a.)'tan rivayet edilerek Hâkim'in Müstedrek'inde geçmektedir. Hadis şöyledir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ كَامِلٍ الْقَاضِي، ثنا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ الْجُعْفِيُّ، ثنا الْفَضْلُ بْنُ جُبَيْرٍ الْوَرَّاقُ، ثنا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الطَّحَّانُ الْمُزَنِيُّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: كُنْتُ قَاعِدًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ أَقْبَلَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَلَمَّا دَنَا مِنْهُ، قَالَ: " يَا عُثْمَانُ، تُقْتَلُ وَأَنْتَ تَقْرَأُ سُورَةَ الْبَقَرَةِ، فَتَقَعُ مِنْ دَمِكَ عَلَى: {فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} [البقرة: 137] ، وَتُبْعَثُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمِيرًا عَلَى كُلِّ مَخْذُولٍ، يَغْبِطُكَ أَهْلُ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ، وَتَشْفَعُ فِي عَدَدِ رَبِيعَةَ وَمُضَرَ "

"… İbn Abbas (r.a.)'tan rivayet edildiğine göre şöyle dedi: "Ben Rasulullah (s.a.v.)'ın yanında iken Osman bin Affan geldi ve ona yaklaşınca Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Ey Osman! Sen Bakara suresini okurken katledileceksin ve kanın فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (Bakara 2/137) "*Onlara karşı sana Allah yetecektir. O, işitir ve bilir*." ayetinin üzerine düşecek. Kıyamet gününde rezil-rüzvay olmuş kavimlere emir olarak

[684] Tirmizî, Kıyamet, 12.
[685] Ahmed bin Hanbel, *Fadâilü's-Sahabe*, I, 523 (866).

gönderileceksin de doğu ve batıda olanlar sana gıpta edecek. Sen, Rabia ve Mudar kabileleri sayısı kadar insana şefaat edecektir."[686]

Anladığımız kadarıyla Hasan el-Basrî, bu hadisin son kısmını anlam olarak rivayet etmiştir. Burada bizim için önemli olan konu hadisin senet olarak Hz. Ali (r.a.) ile bir bağlantısı olmadığıdır. Hasan el-Basrî bu hadisi İbn Abbas (r.a.)'tan işitmiş olmalıdır.

2.1.8.3. Tirmizî'nin Sünen'inde Yer Alan Mürsel Hadis 2:

Hasan el-Basrî mürsel olarak şu hadisi rivayet eder:

الأَشْعَثُ بْنُ عَبْدِ المَلِكِ، عَنِ الحَسَنِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوْضًا وَإِنَّهُمْ يَتَبَاهَوْنَ أَيُّهُمْ أَكْثَرُ وَارِدَةً، وَإِنِّي أَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَكْثَرَهُمْ وَارِدَةً

"Her Peygamberin kıyamet gününde bir havuzu vardır ve Peygamberler su içmeye gelenlerin fazlalığıyla birbirine karşı övünürler. Ben; içmeye geleni, en çok olacak Peygamber olacağımı ümid ediyorum."[687]

Bu hadiste, Hasan el-Basrî, Semure (r.a.)'yi zikretmemiştir. Bu hadis yine Hasan el-Basrî vasıtasıyla Semure (r.a.)'den rivayet edilmiştir.[688] Hadis şöyledir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ نِيْزَكَ البَغْدَادِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكَّارٍ الدِّمَشْقِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ بَشِيرٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ الحَسَنِ، عَنْ سَمُرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوْضًا وَإِنَّهُمْ يَتَبَاهَوْنَ أَيُّهُمْ أَكْثَرُ وَارِدَةً، وَإِنِّي أَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَكْثَرَهُمْ وَارِدَةً»

Hasan el-Basrî'nin rivayet etmiş olduğu mürsel hadiste de Hz. Ali (r.a.) ile bir bağlantı bulamadık. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Hasan el-Basrî bu hadisi Semure (r.a.)'tan rivayet etmektedir. Hasan el-Basrî'den başkası rivayet etmemiştir. Hadis garip bir hadistir.[689]

2.1.8.4. Tirmizî'nin Sünen'inde Yer Alan Mürsel Hadis 3:

Hasan el-Basrî mürsel olarak şu hadisi rivayet eder:

عَنْ حُمَيْدٍ، عَنِ الحَسَنِ البَصْرِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَلِظُّوا بِيَا ذَا الجَلَالِ وَالإِكْرَامِ»

---

[686] Hâkim, Ebû Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, III, 110 (4555).
[687] Tirmizî, Kıyamet, 14.
[688] Tirmizî, Kıyamet, 14.
[689] Tirmizî, Kıyamet, 14.

… “Ya zelcelâli ve’l-ikram” duâsına devam ediniz.”[690]

Bu hadisi Humeyd, Enes bin Mâlik (r.a.)’dan rivayet etmiştir.[691] Hadis şöyledir:

حَدَّثَنَا مَحْمُودُ بْنُ غَيْلَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُؤَمَّلُ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَلِظُّوا بِيَا ذَا الجَلَالِ وَالإِكْرَامِ»

Hasan el-Basrî’nin rivayet etmiş olduğu mürsel hadiste de Hz. Ali (r.a.) ile bir bağlantı bulamadık. Bu hadis garip bir hadistir.[692] Hadisi Enes bin Mâlik (r.a.)’dan rivayet etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

2.1.8.5. Tirmizî’nin Sünen’inde Yer Alan Mürsel Hadis 4:

Hasan el-Basrî mürsel olarak şu hadisi rivayet eder:

أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بِشْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ الْحَسَنِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ»

… Hasan el-Basrî’den rivayet edildiğine göre, şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Dinini değiştireni öldürün.”[693]

Bu hadis bazen farklı lafızlarla bazen de aynı lafızlarla rivayet edilmiştir. Buharî’de iki yerde[694], Ebû Dâvud’da bir yerde[695] Tirmizî’de bir yer[696], Nesâî’de bir yerde[697] bir olaydan bahsedilir ki, senedinde Hasan el-Basrî yer almadan İkrime (r.a.)’den rivayet edilir. Bir yerde de Nesâî’de Enes (r.a.)’dan rivayet edilir.[698] Hadis şöyledir:

حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ مُحَمَّدُ بْنُ الفَضْلِ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: أُتِيَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، بِزَنَادِقَةٍ فَأَحْرَقَهُمْ، فَبَلَغَ ذَلِكَ ابْنَ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: لَوْ كُنْتُ أَنَا لَمْ أُحْرِقْهُمْ، لِنَهْيِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لاَ تُعَذِّبُوا بِعَذَابِ اللَّهِ» وَلَقَتَلْتُهُمْ، لِقَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ»

… İkrime’den rivayet edildiğine göre şöyle dedi: “Hz. Ali (r.a.)’ye zındıklar getirildi de onları yaktı. Bu olay İbn Abbas (r.a.)’a ulaşınca, ben olsaydım Rasulullah (s.a.v.)’in

---

[690] Tirmizî, Dua, 101.
[691] Tirmizî, Dua, 101.
[692] Tirmizî, Dua, 101.
[693] Nesâî, Tahrîmi’d-Dem, 14.
[694] Buharî, Hükmi’l-Mürted, 2; Cihad, 149.
[695] Ebû Dâvud, Hudûd, 1.
[696] Tirmizî, Hudûd, 25.
[697] Nesâî, Tahrîmi’d-Dem, 14.
[698] Nesâî, Tahrîmi’d-Dem, 14.

‘Allah’ın azabıyla azap etmeyin’ emrinden dolayı onları yakmazdım. Lakin ‘kim dinini değiştirirse onu öldürün emri gereği onları öldürürdüm’ dedi.”

Hasan el-Basrî’nin rivayet etmiş olduğu şekilde; Nesâî’de üç yerde[699], İbn Mâce’de bir yerde[700] İkrime (r.a.) kanalıyla İbn Abbas (r.a.)’dan, rivayet edilir. Nesâî’de bir yerde de Enes (r.a.) kanalıyla İbn Abbas (r.a.)’dan rivayet edilir.[701]

Görüldüğü üzere Hasan el-Basrî’nin mürsel olarak rivayet etmiş olduğu hadiste, Hz. Ali (r.a.)’nin içerisinde olduğu bir olay anlatılmaktadır. Hasan el-Basrî bu olayı anlatmadan son kısmı rivayet etmektedir. Zaten Hz. Peygamberden sadır olan da o kısımdır. Bizim asıl ulaşmaya çalıştığımız sonuç, Haccac’ın burada Hz. Ali (r.a.)’yi zikretmeye etkisinin olup olmadığı meselesidir. Burada böyle bir durumun söz konusu olması için bir gerekçe yoktur. Çünkü bu hadisi İbn Abbas (r.a.) rivayet etmektedir.

2.1.8.6. Nesâî’nin Sünen’inde Yer Alan Mürsel Hadis

Hasan el-Basrî mürsel olarak şu hadisi rivayet eder:

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ الْحَسَنِ، «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ التَّرَجُّلِ إِلَّا غِبًّا»

… Hasan el-Basrî Barî’den rivayet edildiğine göre, “Peygamber (s.a.v) saçın sık sık taranmamasını emrederdi.”[702]

Hadis bu metinle Kütüb-i Sitte içerisinde yer almaz. Aynı lafızla, Ahmed bin Hanbel’in Müsned’inde Hasan el-Basrî’nin, Abdullah bin Muğaffel (r.a.)’den rivayet ettiğini görmekteyiz.[703]

Bu hadiste de Hz. Ali (r.a.) ile bir bağlantı bulamadık.

Biz, Kütüb-i Sitte içerisinde altı tane Hasan el-Basrî’nin mürselini bulabildik. Kendisine itham edilen “Bizim nasıl bir zamanda yaşadığımızı görüyorsun. Haccac zamanında قَالَ رَسُول الله (Rasulullah buyurduki) diye rivayet ettiğim bütün hadisler Ali bin

[699] Nesâî, Tahrîmi’d-Dem, 14 (4059-4061-4062).
[700] İbn Mâce, Hudûd, 2.
[701] Nesâî, Tahrîmi’d-Dem, 14.
[702] Nesâî, Zînet, 7.
[703] Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, XXVII, 348 (16793).

Ebî Tâlib (r.a.)'dendir. Ben o zaman Ali (r.a.)'yi zikretmeye güç yetiremiyordum"[704] sözünün, Kütüb-i Sitte bağlamında bakıldığında, geçerli bir söz olmadığını görmekteyiz.

2.1.8.7. Ebû Dâvud'un *Merâsil*'inde Geçen Mürsel Hadisleri

Ebû Dâvud'un *Merâsil*'ine baktığımızda, Hasan el-Basrî'nin kırk sekiz tane mürsel hadisine yer verilir. Bu kırk sekiz hadisin beş tanesi bizim bügünkü mürsel tarifine uymamaktadır. Bu cümleden olarak, mürsel kavramının mütekaddimûn dönemi ile müteehhirûn döneminde farklı kullanıldığına da şahit olmaktayız.

Bu beş hadisten bir tanesi Semûre (r.a.)'den rivayet edilir.[705] Bir tanesi, Hz. Ali (r.a.)'ye sorulan ve almış olduğu cevabı aktaran, قَالَ رَجُلٌ lafzıyla rivayet etmiş olduğu mevkuf bir hadistir[706] ki; aynı hadisi Hz. Peygamber (s.a.v.)'den mürsel olarak rivayet eder.[707] Bir tanesi de Abdulaziz bin Rufay''dan عَنْ رَجُلٍ lafzıyla rivayet edilir.[708] Bir tanesi de 'Nüşra' hakkındaki soruya ذُكِرَ لِي عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ lafzıyla rivayetidir.[709] Bu beş hadisin sonuncusu ise Hasan el-Basrî'nin, Hz. Osman (r.a.) zamanında, Nebi (s.a.v.)'in zevcelerinin evlerine girdiğini ifade eden bir olayı aktaran hadistir.[710]

Geriye kalan kırk üç hadise gelince:

Birinci hadis: Hz. Peygamberin (s.a.v.)'in helaya girdiğinde okuduğu duanın rivayet edildiği hadistir.[711] Farklı tariklerle farklı lafızlarla rivayet edilmiştir. Hz. Ali (r.a.) ile bir bağlantı bulamadık.

İkinci hadis: Hasan el-Basrî, İbrahim ve Zührî'nin Nebi (a.s.)'dan rivayet etmiş oldukları, "Kim namazda gülerse abdestini ve namazını iade etsin" anlamındaki hadistir.[712] Farklı lafızlarla Ebû Âliye'den de rivayet edilir. Bu hadisin de Hz. Ali (r.a.) ile bir bağlantısını bulamadık.

---

[704] Müzeni, *Tehzîbü'l-Kemal fî Esmâi'r-Rical*, VI, 124; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 266.
[705] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 175 (193).
[706] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 183 (210).
[707] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 183 (209).
[708] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 183 (209).
[709] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 319 (453).
[710] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 341 (497).
[711] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 72 (2).
[712] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 75 (8).

Üçüncü hadis: Namaz vakitlerinin ve rekâtlarının ifade edildiği hadistir. Mevzu bahis olan bu hadis[713] farklı lafızlarla rivayet edilmekle beraber, yine Katade'nin Hasan el-Basrî'den rivayet ettiği şekilde en yakın olarak, Beyhakî'nin Sünenü Kübrâ'sında[714] bulmaktayız. Bu hadisin de Hz. Ali (r.a.) ile bir bağlantısını bulamadık.

Dördüncü hadis: Sakif kabilesinden bir heyetin Medine'ye geldiğini ifade eden bir hadistir.[715] Bu olayla ilgili, farklı râvilerden rivayet edilen birçok rivayet vardır. Bunlar Sakif kabilesinin ziyareti esnasında yaşanan farklı olaylara işaret etmektedir.

Beşinci hadis: Hz. Ebu Bekir (r.a.)'in Hz. Peygamber (s.a.v.)'ile namaz kıldığının aktarıldığı Hasan el-Basrî'den rivayet edilen mürsel bir hadistir.[716] Bu hadisin aynı lafızlarla Ebu Osman en-Nehdiyyi, Ebu'l-Alâî eş-Şıhhır ve Ebu Eyyub el-Ezdî'den rivayet edildiğini Ebu Dâvud ifade etmektedir.[717]

Altıncı hadis: Hz. Peygamber (s.a.v.)'in gece namazında okuduğu bir duanın aktarıldığı bir hadistir.[718] Hasan el-Basrî'den mürsel olarak rivayet edilen hadise yakın lafızlarla Ebu Ya'la'nın müsnedinde Ebu Sa'id el-Hudrî'den rivayet edilmektedir.[719]

Yedinci hadis: Namaz kıldıran kimsenin arkalarındaki yaşlılar ve zayıfları da düşünerek namaz kıldırması gerektiği ifade edilen bir hadistir[720] ki bu fıkhi bir hüküm ifade etmektedir. Arkada yaşlıların veya çocuklu annelerin bulunması halinde namazı hafif tutmanın gerekliliğini ifade eden müteaddid hadisler mevcuttur.

Sekizinci hadis: Sadece Hasan el-Basrî'den rivayetini bulabildiğimiz hadiste sahabî kadınların Hz. Peygamberle bir topluluk içinde bulunduklarını ifade eden hadistir.[721] Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sohbet ve mescidde kadınlarla aynı mecliste bulunduğu tarihi bir hakikattir.

---

[713] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 77 (12).
[714] Beyhakî, *Sünenü Kübrâ*, I, 532 (1695).
[715] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 80 (17).
[716] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 84 (27).
[717] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 84 (27).
[718] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 88 (32).
[719] El-Mevsılî, Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 358.
[720] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 91 (37).
[721] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 99 (51).

Dokuzuncu hadis: Zekât vermenin, tasadukta bulunmanın ve dua etmenin önemini ifade eden bir hadistir.[722] Yakın lafızlarla Mu'cemü'l-Evsat'ta Abdullah bin Mes'ud'dan rivayet edilmektedir.[723]

Onuncu ve onbirinci hadisler: Zekâttan muaf hayvanlardan bahseden bir hadistir.[724] Biz bu hadisi, farklı lafızlarla, Beyhakî'nin Sünenü Kübrâ'sında Ebû Ubeyd'den rivayetini bulabildik.[725]

On ikinci hadis: Zekat mükellefiyetinden bahseden bu hadis[726], İbn Şeybe'nin Musannefinde İbn Abbas (r.a.)'dan, farklı lafızlarla, rivayet edilmektedir.[727]

On üçüncü hadis: Âli İmran 97. ayetindeki hac için yolculuğa güç yetirmeyi tefsir eden hadistir.[728] Birçok hadis kitabında farklı sahabilerden rivayet edilmektedir.[729]

On dördüncü hadis: Kalleşlik etmenin, tuzak kurmanın, hıyanet etmenin yasaklandığı hadistir.[730] Ubade bin Sâmit (r.a.)'dan rivayet edilen bu hadis ayrıca Mücahid'den mürsel olarak benzer lafızlarla rivayet edilmiştir.[731]

On beşinci hadis: Satılacak süte bir şeyler karıştırmanın yasaklandığının[732] ifade edildiği hadislerdir. Benzer lafızlarla Ali bin Hüseyin'den rivayet edilmektedir.[733]

On altıncı hadis: Şehveti dindirdiği için oruç tutmanın tavsiye edildiği bir hadistir.[734] Bu hadis yaklaşık lafızlarla Osman b. Maz'un (r.a.)'dan rivayet edilmiştir.[735]

On yedinci hadis: Bir adamın Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelerek yanında bulunan yetim bir kızla evlenme isteğinin ifade edildiği bir hadistir.[736] Bu hadis Humeyd rivayetiyle Hasan el-Basrî'den mürsel olarak rivayet edilir. Bu hadisin akabinde gelen hadiste Hasan

---

[722] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 127 (105).
[723] Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, II, 274.
[724] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 132 (114-115).
[725] Beyhakî, *Sünenü Kübrâ*, IV, 199 (7411).
[726] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 141 (130).
[727] İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 354-412.
[728] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 143 (133).
[729] Hadis için bakınız: İbn Mâce, Menâsik, 6.
[730] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 159 (165).
[731] Abdullah bin Vehb, Ebû Muhammed, *el-Câmi' fi'l-Hadisi li İbn Vehb*, Dâru İbn Cevzi, Riyad, 1995, I, 288.
[732] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 165 (176).
[733] Abdurrazzak, *el-Musannef*, IV, 147 (7270).
[734] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 178 (199).
[735] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX, 38 (8320).
[736] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 183 (209).

el-Basrî'nin bu hadisi Hz. Ali (r.a.)'dan da rivayet ettiğini aktarır ki bu da Yunus kanalıyla rivayet edilir.[737]

On sekizinci hadis: Hz. Peygamber (s.a.v.)'in A'râbî birinin muhacir bir kadınla evliliğinin yasaklılığını ifade eden hadistir.[738] Bu hadis benzer lafızlarla Hz. Ömer (r.a.)'den mevkuf olarak[739] ve Şa'bî (103/721)'den mürsel olarak rivayet edilir.

On dokuzuncu hadis: Hz. Peygamberin Tahrim suresinin ilk ayetleriyle[740] uyarılmasına sebep olan hanımlarını kendine haram etmesi meselesinde Hz. Mariya'yı kendisine haram ettiğinin aktarıldığı hadistir.[741] Bu hadisin de Hz. Ali ile bir bağlantısına rastlayamadık. Tefsir kitaplarında detaylı bilgiler ve farklı râvilerden benzer rivayetler mevcuttur.

Yirminci hadis: Hırsızlık neticesinde had uygulamada (aç birisinin) yemek çalması neticesinde el kesmeyeceğinin ifade edildiği hadistir.[742] Bu lafızlarla başka bir rivayete rastlayamadık.

Yirmi birinci hadis: Zina yaptığını itiraf eden bir kadının bir müddet sonra recm edildiğinin rivayet edildiği hadistir.[743] Ma'iz hadisi olarakda bilinen hadis farklı râvilerden farklı lafızlarla rivayet edilmiştir.[744]

Yirmi ikinci hadis: Bir adamın hanımına tokat attığı ve bunun neticesinde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kısas ile hükmettiği ve Nisa 34 ayetinnin nazil olması neticesinde kısası terkettiğinin ifade edildiği hadistir.[745] Hasan el-Basrî'den başka kimseden bir rivayet bulamadık.

Yirmi üçüncü hadis: Hz. Peygamber (s.a.v.)'i öldürmek isteyen bir müşriğin akıbetinin anlatıldığı bir hadistir.[746] Hasan el-Basrî'den başka bir rivayetini bulamadık.

---

[737] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 183 (210).
[738] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 190 (221).
[739] Abdurrazzak, *el-Musannef*, VII, 175 (12664).
[740] Tahrim, 66/3-4.
[741] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 201 (239).
[742] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 205 (245).
[743] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 207 (249).
[744] Buharî, Hudûd, 29; Müslim, Hudûd, 23; İbn Mâce, Hudûd, 9.
[745] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 221 (274).
[746] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 231 (298).

Yirmi dördüncü hadis: Yine sadece Hasan el-Basrî'den rivayetini bulabildiğimiz bir hadistir. Müşriklerle savaş durumunda bir adamın halinin anlatıldığı bir hadistir.[747]

Yirmi beşinci hadis: Yine sadece Hasan el-Basrî'den rivayetini bulabildiğimiz bir hadistir. Günahlar içinde boğulan kişiden bahseden bir hadistir.[748]

Yirmi altıncı hadis: Yine sadece Hasan el-Basrî'den rivayetini bulabildiğimiz bir hadistir. Araplar ve ehl-i kitapla olan savaşın niteliğinden bahseden bir hadistir. Ehli kitaptan cizye alınıp müşriklerden cizye kabul edilmeyeceğini bildirir.[749] Her ne kadar bu şekliyle bir hadis bulamadıksa da rivayet edilen bu hadis fıkhi bir hüküm ifade etmektedir.

Yirmi yedinci hadis: Yine sadece Hasan el-Basrî'den rivayetini bulabildiğimiz bir hadistir. Müseyleme'nin iki Müslümana peygamberliğini kabul ettirmek için, zor kullandığının anlatıldığı bir hadistir.[750]

Yirmi sekizinci ve yirmi dokuzuncu hadis: Nineye ne kadar pay verileceğinin rivayet edildiği hadislerdir.[751] Bu hadiste yine fıkhi bir hüküm ifade etmektedir.

Otuzuncu hadis: Sadece Hasan el-Basrî'den rivayetini bulabildiğimiz bir hadistir. Bir Müslümanın bir müşriği öldürmesi neticesinde diyetin taksimi ile ilgili hadistir.[752]

Otuz birinci hadis: Hz. Peygamberin ganimetlerden pay aldığının ifade edildiği bir hadistir.[753]

Otuz ikinci ve otuz üçüncü hadis: Yerine getirilmesi kesin olan (yemini sabr) yeminden bahseden hadistir.[754] Mücahid'den de mürsel olarak rivayet edilmiştir.[755]

Otuz dördüncü hadis: Bir hâkime çağrılan kişinin ona icabet etmesi gerektiğinin ifade edildiği hadistir.[756] Bu hadis Bezzar'ın Müsned'inde yine Hasan el-Basrî kanalıyla Imran bin Husayn (r.a.)'dan rivayet edilir.[757]

---

[747] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 242 (322).
[748] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 243 (323).
[749] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 243 (325).
[750] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 244 (326).
[751] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 260 (357); 261 (359).
[752] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 269 (367).
[753] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 275 (375).
[754] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 282 (386).
[755] Abdurrezzak, *Musannef*, VIII, 472 (15948).
[756] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 284 (391).

Otuz beşinci hadis: Dişi bir deve çalan kişinin elinin kesilmesinin anlatıldığı hadistir.[758] Hasan el-Basrî'den başka rivayetini bulamadık.

Otuz altıncı hadis: Birinin kardeşinden bir şey istediğinde kişinin bu konuda muhayyer olduğunun belirtildiği hadistir.[759] Hasan el-Basrî'den başkasından rivayet bulamadık.

Otuz yedinci hadis: Yine Hasan el-Basrî'den başkasından rivayetini bulamadığımız bir hadistir. Bir topluluğun bir katili öldürmesi neticesinde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hapis cezası verdiğinin rivayet edildiği hadistir.[760]

Otuz sekizinci hadis: Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kabrine Hayber'de elde edilen kırmızı kadife bir bez konduğunun rivayet edildiği hadistir.[761] Bu hadis benzer lafızlarla İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet edilir. Kütüb-i Sitte içerisinde İbn Abbas (r.a.)'tan Müslim[762], Tirmizî[763] ve Nesâî[764]'de rivayet edilir.

Otuz dokuzuncu hadis: Ana babaya iyilik etmenin cihad etmekten daha çok ecir getireceğinin rivayet edildiği hadistir.[765] Hadis, diğer hadis kitaplarında geçtiği şekliyle daha meşhurdur. Buharî'de İbn Mus'ud (r.a.)'dan şöyle rivayet edilir:

Rasulullah'a, hangi amel daha efdaldir diye sordum. "Vaktinde kılınan namazdır" dedi. Sonra hangisidir dedim. "Ana babaya iyiliktir" dedi. Sonra hangisidir dedim. "Allah yolunda cihattır" dedi.[766] Müslim[767] ve Tirmizî[768]'de de Abdullah İbn Mes'ud (r.a.)'dan rivayet edilir.

---

[757] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, IX, 49 (3573).
[758] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 286 (395).
[759] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 289 (400).
[760] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 292 (405).
[761] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 299 (416).
[762] Müslim, Cenâiz, 91.
[763] Tirmizî, Cenâiz, 55.
[764] Nesâî, Cenâiz, 88.
[765] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 335 (484).
[766] Buharî, Cihad, 1.
[767] Müslim, İman, 137.
[768] Tirmizî, Birr, 2.

Kırkıncı hadis: Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bir kişi hakkında bir itham olduğunda tek kişinin ifade/şahitliğini kabul etmediğinin ifade edildiği hadistir.[769] Bu hadisin Hasan el-Basrî'den başka bir rivayetini bulamadık.

Kırk birinci hadis: Eşek taklidi yaparak insanları güldüren bir adamın durumuna şaştığının aktarıldığı bir hadistir.[770] Bu hadisin Hasan el-Basrî'den başka rivayetini bulamadık.

Kırk ikinci hadis: Hz. Peygamber (s.a.v.)'dan bir şey isteyen ama onun bir şey bulamayan bir kadının, Hz. Peygamberden, söz almak isteyince, "vaat bağıştır" sözünün aktarıldığı hadistir.[771] Bu hadis farklı lafızlarla Abdullah İbn Mes'ud (r.a.)'dan rivayet edilmiştir.

Kırk üçüncü hadis: Kötü şeyler ortaya çıkaran kişilere Hz. Peygamberin yapmış olduğu bir bedduadan bahseden hadistir.[772] Benzer lafızlarla Buharî Enes bin Malik (r.a.)'dan rivayet etmiştir.[773] Ebû Dâvud'da ise Hz. Ali (r.a.)'dan rivayet edilmektedir.[774]

2.1.8.8. Hasan el-Basrî'nin Mürsellerinin Değerlendirilmesi

Bu hadislere bir bütün olarak baktığımız zaman şu sonuçları elde etmekteyiz:

1- Kütüb-i Sitte'de rivayet edilen hadislerde olduğu gibi Ebû Dâvud'un Merâsil adlı kitabında rivayet edilen hadislerin mürsel olmasına Haccac bin Yusuf'un bir etkisine rastlayamadık. "Bizim nasıl bir zamanda yaşadığımızı görüyorsun. Haccac zamanında قَالَ رَسُول الله (Rasulullah buyurduki) diye rivayet ettiğim bütün hadisler Ali bin Ebî Tâlib (r.a.)'dendir. Ben o zaman Ali (r.a.)'yi zikretmeye güç yetiremiyordum"[775] sözünün, *Merâsil* bağlamında da bakıldığında, geçerli bir söz olmadığını görmekteyiz.

2- Hasan el-Basrî'nin mürsellerinin genel özelliğinin, fıkhî konuları içermiş olmasıdır. Yukarıda mürsel hadislere kısaca değinmekle beraber, birkaç tane

[769] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 348 (514).
[770] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 350 (517).
[771] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 352 (522).
[772] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 360 (535).
[773] Buharî, Fedâili'l-Medine, 1.
[774] Ebû Dâvud, *Diyât*, 11.
[775] Müzeni, *Tehzîbü'l-Kemal fî Esmâi'r-Rical*, VI, 124; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 266.

örnek vermek gerekirse: Helaya girerken okunacak dua[776], namazda gülen kişinin hem namazının hem de abdestinin bozulacağı[777], namaz vakitlerinin zamanı ve rekâtlarının kaç olduğu[778], gece namazında okunacak dua[779], namazın hangi hallerde kısa tutulması gerektiği[780], Hz. Peygamber (s.a.v.) sahabî kadınların münasebetleri[781], had cezası[782], recm uygulaması[783], müşriklerden ve ehl-i kitaptan cizye alınıp alınmayacağı[784], mirasta ninenin payı[785], diyetin taksimi[786], ganimetlerden pay meselesi[787] bunlardan birkaç tanesidir.

Buhârî'nin Sahih'inde bulunan maktû' kavillerin de genel özelliğine baktığımız zaman onların da fıkhî konuları içerdiği görülecektir. Dolayısıyla Hasan el-Basrî'den rivayet edilen mürsel hadisler fıkhî konular içeren hadislerdir.

3- Bizim vardığımız sonuçlardan bir tanesi de, Hasan el-Basrî, mürsellerini rivayet ederken mevcut bir hadisten, anladığını aktarmaktadır, denilebilir. Zaten onun rivayet özelliği, hadisleri mana olarak rivayet etmesidir. Şu hadis bizim tespitimizin doğruluğunu teyid etmektedir:

...عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بِرُّ الْوَالِدَيْنِ يُجْزِئُ مِنَ الْجِهَادِ»

"*Ana ve babaya iyilikte bulunmak kişiye cihattan daha fazla ecir kazandırır*."[788]

Bu mürsel hadis aslında, Abdullah İbn Mes'ud (r.a.)'dan rivayet edilen şu hadisten anlaşılan şeyin kendince ifadesidir. Rasulullah'a, hangi amel daha efdaldir diye sordum. "*Vaktinde kılınan namazdır*" dedi. Sonra hangisidir dedim. "*Ana babaya iyiliktir*" dedi. Sonra hangisidir dedim. "*Allah yolunda cihattır*" dedi.[789]

---

[776] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 72 (2).
[777] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 75 (8).
[778] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 77 (12).
[779] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 88 (32).
[780] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 91 (37).
[781] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 99 (51).
[782] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 205 (245).
[783] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 207 (249).
[784] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 243 (325).
[785] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 260 (357); 261 (359).
[786] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 269 (367).
[787] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 275 (375).
[788] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 335 (484).
[789] Buharî, Cihad, 1.

Bu hadiste en eftal amel; vaktinde kılınan namaz, sonra ana babaya iyilik sonra da Allah yolunda cihattır. Dolayısıyla ana babaya iyilik Allah yolunda cihaddan önce gelmekte, ecir bakımından da daha öncelikli olmaktadır.

4- Bir önceki maddede zikrettiğimiz hadis ve bir sonraki maddede zikredeceğimiz hadis bizi şu sonuca götürmektedir:

Hasan el-Basrî, vaaz ve nasihatlarda kullandığı hadislerde, anlatmak istediği şeyi, bir hadisin bir bölümünü zikrederek ve mürsel olarak zikretmektedir.

5- Hasan el-Basrî'nin aynı hadisi benzer lafızlarla bazen mürsel olarak bazen de muttasıl olarak rivayet ettiğini görmekteyiz. Zaman zaman da hadisin bir bölümünü zikretmektedir. Bu üç tespitimize örnek olarak; Merasil'de[790] kendisinden mürsel olarak rivayet edilen şu hadisi verebiliriz.

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ أَحْدَثَ حَدَثًا أَوْ آوَى مُحْدِثًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لَا يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ

Bu hadis aslında uzunca bir hadisin bir parçasıdır. Hadis Ebû Dâvud'un Sünen'inde yine Hasan el-Basrî'den rivayeti şöyle geçer:

- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، وَمُسَدَّدٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، أَخْبَرَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ، قَالَ: انْطَلَقْتُ أَنَا وَالْأَشْتَرُ، إِلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَام، فَقُلْنَا: هَلْ عَهِدَ إِلَيْكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا لَمْ يَعْهَدْهُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً؟ قَالَ: لَا، إِلَّا مَا فِي كِتَابِي هَذَا، قَالَ مُسَدَّدٌ: قَالَ: فَأَخْرَجَ كِتَابًا، وَقَالَ أَحْمَدُ: كِتَابًا مِنْ قِرَابِ سَيْفِهِ، فَإِذَا فِيهِ الْمُؤْمِنُونَ تَكَافَأُ دِمَاؤُهُمْ، وَهُمْ يَدٌ عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ، وَيَسْعَى بِذِمَّتِهِمْ أَدْنَاهُمْ، أَلَا لَا يُقْتَلُ مُؤْمِنٌ بِكَافِرٍ، وَلَا ذُو عَهْدٍ فِي عَهْدِهِ، مَنْ أَحْدَثَ حَدَثًا فَعَلَى نَفْسِهِ، وَمَنْ أَحْدَثَ حَدَثًا، أَوْ آوَى مُحْدِثًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ قَالَ مُسَدَّدٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، فَأَخْرَجَ كِتَابًا

Hasan el-Basrî, Kays bin Ubâd (r.a.)'dan şöyle rivayet etmiştir:

Ester'le birlikte Hz. Ali (r.a.)'nin yanına gidip; "Rasulullah (s.a.v.)'ın hiç kimseye vasiyet etmeyip de sana vasiyet ettiği bir şey var mı?" dedik. Hz. Ali (r.a.); "Hayır, benim şu kitabımdaki müstesna" dedi.

Müsedded; "bir kitap çıkardı" dedi. Ahmed ise; "kılıcının torbasından bir kitap çıkardı" dedi. O çıkardığı kitapta şunlar vardı:

[790] Ebû Dâvud, *el-Merâsil*, I, 360 (535).

"Müslümanların kanları eşittir. Başkalarına karşı onlar tek bir el gibidirler. En alt seviyedekinden de olsa, emanlarımı tanırlar. Haberiniz olsun! Bir mü'min bir kâfire karşılık ve ahd sahibi (bir gayri müslim de) ahdi esnasında kâfire karşılık (kısas yoluyla) öldürülemez. Bir kimse bir şey ihdas ederse (bir günah işlerse) cezası sadece kendisinedir. Her kim bir şey ihdas eder (kötü bir çığır açar) veya o kişiyi barındırırsa Allah'ın, meleklerin ve tüm insanlrın laneti onun üzerine olsun."[791]

Hasan el-Basrî'nin yukarıda mürsel olarak rivayet etmiş olduğu hadis aslında başka bir hadisin bir parçasıdır.

6- Bir önceki maddede aktarmış olduğumuz hadisten şu sonuca da ulaşabiliriz. Hasan el-Basrî gerektiği zaman Hz. Ali (r.a.)'nin de içerisinde bulunduğu bir hadisi ve olayı aktarmaktan/rivayet etmekten çekinmemektedir. Eğer bir korku olacak olsaydı Ebû Dâvud'un Sünen'inde geçen hadisin rivayet edilmemesi gerekirdi. Oysa hem Merâsil hem de Sünen'in sahibi aynı kişidir.

Burada şöyle bir şey iddia edilebilir. Mürsel olarak rivayet ettiği hadis Haccac bin Yusuf zamanında, muttasıl olarak rivayetleri Haccac bin Yusuf'un ölümünden sonradır. Böyle bir iddianın gerçekle bir alakasının olmadığı kanaatindeyiz ve bizi buna görürecek herhangi bir delil de yoktur.

Bu değerlendirmelerden sonra, "peki râviler neden irsale ihtiyaç duyuyorlardı?" sorusuna cevap aramaya çalışalım.

Râvilerin irsale sevkeden birçok amil vardır. Selahattin POLAT, irsalin sebeplerini maddeler halinde sıralamaktadır. Biz bu maddelerden bir kaç tanesini aktarmayı, konunun izahı açısından, önemli görmekteyiz.

1) Hadisi uzatmamak için ki, bu, ders halkalarında olan bir durumdur. Hoca, dikkatleri dağıtmamak için hadisin ihtiva etmiş olduğu hükmü söylemekle iktifa ediyor, senedi zikretmiyordu.

[791] Ebû Dâvud, Diyât, 11.

2) Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanına yakın bir dönem olduğu için, yalanın yaygın olmaması, insanların birbirlerine itimadının tam olması isnadın zikredilmesine lüzum bırakmıyordu.

3) Hadislerin şöhret bulmasından ve hadisin sıhhati hakkında oluşan genel kanaatten dolayı da irsal yapılmaktaydı.

4) Bazı râvilerin hadisin ihtiva ettiği anlama vakıf olmakla birlikte râvilerini hafızasında tutamamasından dolayı da irsal yapılmaktaydı.[792]

Bu ve başka sebeplerden dolayı râviler irsalde bulunmuşlardır. Hasan el-Basrî'de, "*Ben, dört sahabiden hadis işitmişsem onu irsal ederim. Yine, قال رسول الله diye hadis rivayet ettiğim zaman onu yetmiş ya da daha fazla kişiden işitmişimdir*"[793] demek suretiyle yaşadığı dönemde irsale sebep olan amilin, rivayet edilen hadisin herkes tarafından biliniyor olması olduğunu görmekteyiz.

Tabiki bir şeyi değerlendirirken tarihi bağlamını da göz önünde bulundurmak lazım. Yaşanan devrin sosyo-psikojik ortamını bilmeden hüküm vermek kişiyi yanlış çıkarımlara sevkedebilir. Bundan dolayı muhaddisimiz Hasan el-Basrî'yi değerlendirirken, yukarıda da ifade etmiş olduğumuz üzere, yaşadığı dönemi iyi tahlil etmelidir. Hasan el-Basrî bir tabiûn âlimidir ve o dönemde irsal çok normal bir şeydi. İmam Suyutî'nin İbn Cerir et-Taberî'den (310/922) aktardığına göre Taberî şöyle der: "*tabiûn âlimleri mürsel hadisleri kabul etmede icmâ' etmişlerdir. Mürsel hadisleri kabulde ilk çekinen Şâfiî'dir*."[794]

Biz bu ifadelerden, ilk dönemlerde irsalin normal bir şey olduğunu anlamaktayız ki zaten İbn Sîrîn'in yukarıda aktardığımız "*fitne çıkıncaya kadar isnattan sormazlardı*" ifadesi, hem irsalin yaygınlığına hem de reddedilmediğini bize göstermektedir.

---

[792] Selahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, s. 78-82.
[793] Buharî, Abdulaziz bin Ahmed bin Muhammed, *Keşfu'l-Esrâr an Usûli Şerhu İslâm el-Pezdevî*, III, 4.
[794] Suyûtî**,** Celâlüddin Abdurrahman bin Ebî Bekr, *Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe, Mektebetü'l-Kevser, Riyad, 1410, I, 223.

SONUÇ

Köle bir anne babanın oğlu olarak dünyaya gelen ve kendisinden sonra islamî ilimlerin teşekkülünde etkin bir rol oynayan, bütün ilim dallarında söz sahibi bir âlim zattır Hasan el-Basrî. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mübarek zevcesi Ümmü Seleme (r.anha)'ye hizmet etme şerefine nail olan bir annenin oğlu. Yetmiş tanesi Bedir ashabından olmak üzere beş yüz sahabiyi gören, Hz. Peygamberin yetiştirmiş olduğu bir nesille beraber yaşama bahtiyarlığına ermiş olan büyük bir islam âlimi. Ümmü Seleme (r.a.)'den süt emen, Hz. Ömer (r.a.)'ın duasını almış; fesahat, belagat, zühd sahibi bir islam büyüğüdür Hasan el-Basrî.

Hz. Osman'ın şehadetine (h.35), Cemel Vakası (h.36), Sıffîn savaşı (h.37-38), Hâricîlerin bir kısmının ortadan kaldırıldığı Harûra katliamı (h. 38), Kerbelâ fâciası (h.61) gibi İslam dünyasını derinden yaralayan olaylara şahit olan tarihi bir şahsiyet.

Hasan el-Basrî, zannedildiği gibi; sadece ilimle uğraşarak, dünyadan el etek çekip münzevi bir hayat yaşayan, kendisini toplumdan soyutlamış biri değildir. Aksine, toplumun sorunlarıyla ilgilenmiş, siyasi olaylara gerektiğinde müdahale etmiş, atına binip kılıç kuşanmış ve bedeni ile de cihada çıkmış büyük bir mücahittir.

Bütün islamî ilimlerin yanında, hadis ilminde de söz sahibi olan Hasan el-Basrî, başta rivayet etmiş olduğu hadisleriyle hadis külliyatımızda yerini almış bir muhaddistir. Kütüb-i Sitte olmak üzere bütün hadis kitaplarında rivayetlerine yer verilmiştir. Tabiûndan olan Hasan el-Basrî, mana rivayetine etmekte, sika olarak kabul ettiği kişilerden hiç tereddüt etmeden hadis almaktadır. Onun bu özelliği zaman zaman eleştiri konusu edilmiş ve mütesahil ithamlarına maruz kalmıştır.

Kendisine dayandırılan maktû' hadislerin de hadis kitaplarımızda yer aldığını görmekteyiz ki, bu da onun ilminin ve değerinin yüceliğini göstermesi açısından önemlidir.

Mürsellerinin çokluğuyla da ön plana çıkan muhaddisimiz bu özelliğinden dolayı eleştirilere maruz kalmıştır. Mütesahil ithamları bir başka eleştiri konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabiki bunların ne kadar doğru olduğu meselesi tartışmaya açık meselelerdir. Biz, mütesahil ve mürsel meselelerine yukarıda değinerek bir sonuca ulaşmaya çalıştık.

Zaman zaman fikirlerinden dolayı da çeşitli ithamlara maruz kalan Hasan el-Basrî, kimileri tarafından "*kaderi*", kimileri tarafında da "*cebrî*" olarak nitelendirilmiştir. Bunun sebebi her konuda bir fikir sahibi olması ve o fikirlerini hiç çekinmeden açıklamasından veya söylemlerinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Bu konuda kendisinin de bir rahatsızlığının olduğunu şu sözlerinde görmekteyiz: "*Bir daha ben o hususta (kaderle ilgili olarak yanlış anlaşılmaya müsait söylediğim sözlerin) bir benzerini bir daha asla ağzına almayacağım.*"[795]

Kendisi hakkında yapılan kaderi ve cebrî ithamların doğru olmadığı kanaatindeyiz. Kendisine yapılan bu ithamların yersiz olduğunu aktaran, Kütüb-i Sitte'de yer alan, maktû' hadislerin var olduğu yukarıda aktarılmıştır.

Biz bu çalışma neticesinde, her ne kadar Hasan el-Basrî hakkında bilgiler verip onun hakkındaki iddiaların doğruluğunu araştırıp belli bir sonuç elde etmeye çalışsak da, asıl üzerinde durulması gereken şeyin, erken dönemde meydana gelmiş bir olay veya bir şahıs hakkında bir şey söylemek gerektiğinde, onun hakkında, iyi bir araştırma yapılması gerektiğidir. Çünkü bir şahıs yaşadığı dönemde farklı ithamlara maruz kalmış, farklı tartışmalar içerisinde yer almış olabilir. Daha sonra gelenler ise bir kişi hakkında söylenen bir sözü veya ifade etmiş olduğu bir fikri, tarihi ortamına bakmadan değerlendirip kendi anladığı şekliyle, mutlak doğru kabul etmekte ve onu sonraki nesillere aktarmaktadır. Bu davranışda bazı hakikatlerin yanlış anlaşılmasına sebep olduğunu görmekteyiz.

Hasan el-Basrî özelinde de bu hatanın yapıldığı görülmektedir. Onun hakkında mütesâhil ithamlarının, her önüne gelenden rivayet ediyor eleştirilerinin, Haccac bin Yusuf korkusundan dolayı hadislerinde Hz. Ali (r.a.)'yi atlayarak mürsel hadis rivayet ettiği yakıştırmalarının yersiz olduğunu görmekteyiz. Bu da şu anlama geliyor; klasik kaynaklarımızı derinlemesine incelemeden bir sonuç elde etmek kişiyi yanlış sonuçlara götürmektedir.

[795] Ebu Dâvud, Sünne, 6.

KAYNAKÇA

Abdurrazzâk, Ebu Bekir bin Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zami, I-XII, Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1403.

Abdullah bin Vehb, Ebû Muhammed, *el-Câmi' fi'l-Hadisi li İbn Vehb*, Dâru İbn Cevzi, Riyad, 1995.

Acelî, Ebu'l-Hasan el-Basrî Ahmed bin Abdullah bin Salih, *Târîhu's-Sigâh*, Dâru'l-Bâz, 1984.

Ahmed Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya ve Târîh-i Hulefâ*, İstanbul, 1966.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Muhammed (241/855), *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, I-L, thk: Şuayb Arnaud, Adil Mürşit, 1. Basım, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1421–2001.

---------- *Fadâilü's-Sahabe*, thk. Dr. Vasıyullah Muhammed Abbas, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1983.

Ahmed Naim-Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-î Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I-XII, 3.baskı, DİB, Ankara, 1970.

Alâî, Ebu Sa'ıd Salahaddin Halil bin Keykeldi Abdullah, *Câmiu't-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsîl*, Alimü'l-Kütüb, Beyrut, 1986.

Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasan, *Mirkatü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkati'l-Mesâbîh*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2002.

Alâuddin, Ebû Abdullah, *İkmâl Tehzîbu'l-Kâmil fi Esmai'r-Ricâl*, 2001.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV, İstanbul, 2013.

Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed bin Ali bin Sâbit bin Ahmed Mehdî el-Hatîb, *el-Kifaye fî Ilmi'r-Rivaye*, Mektebetü'l-İlmiyye, Medine, 1409.

----------, *Takyîdu'l-Ilmi li'l-Hatîb Bağdâdî*, İhyau's-Sünneti'n-Nübüvve, Beyrut, 1949.

----------, *el-Fakîh ve'l-Mütefakkıh*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil bin Yusuf el-Ğarâzî, Beyrut, 1421.

Beğavî, Ebü'l-Kāsım Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzübân, *Mu'cemü's-Sahabe*, thk. Muhammed el-Emin, Mektebetü Dâru'l-Beyan, Kuveyt, 2000.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed bin Huseyn, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübü'l-Ilmiyye, Beyrut, 2003.

Beyhakî, İbrahim bin Muhammed, *el-Mehâsin ve'l-Mesâvî,*

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed bin Amr bin Abdulhalik, *Müsnedü Bezzâr*, Mektebetü'l-Ulûm, Medine, 2009.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûkî İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhıyye Kâmusu*, İstanbul, 1955.

Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah, *Câmiu's-Sâhîh*, Matbaatu's-Selefiyye, Kahire, 1400.

Buharî, Abdulaziz bin Ahmed bin Muhammed, *Keşfu'l-Esrâr an Usûli Şerhu İslâm el-Pezdevî*, Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, Beyrut.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan el-Basrî Ali b. Ömer b. Ahmed(385/995), *Sünenü'd-Dârekutnî,* I-V, thk. Şuayb Arnaud, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2003.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (255/868), *Sünenü'd-Dârimî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

Ebû Davud, Süleyman bin el-Eşas bin İshak bin Beşîr bin Şeddâd bin Amr el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud,* thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetü'l-Asrıyye, I-IV, Beyrut.

----------, *Sünenü Ebî Dâvud,* thk. Şuayb Arnavûdî, Dâruru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, I-VII, 2009.

----------, *el-Merâsil*, thk. Şuayb Arnavûdî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1408.

Ebû Ya'lâ, Ahmed bin Ali b. El-Müsennâ el-Mevsılî, *Müsnedu Ebî Ya'lâ*, thk. Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Me'mûn, Dımeşk, 1984.

Hâkim, Ebû Abdillah Muhammed bin Abdullah en-Neysâbûrî, Ebû Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ', Dâru'l-Kütübü'l-Ilmiyye, Beyrut, 1990.

----------, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Seyyid Mu'zam Huseyn, Dâru'l-Kütübü'l-Ilmiyye, Beyrut, 1977.

Hatiboğlu, Mehmed Said, *İslamî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, Otto, 2015.

Işık, Kemal, *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara Ünv. Basımevi, 1967.

İbn Asâkîr, Ebu'l-Kasım Ali bin Hasan el-Basrî, *Târîhu Dimeşk*, Dâru'l-Fikr, 1995.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Ruşt, Riyad, 1409.

İbn Hıbbân, Muhammed bin Ahmed Ebû Hâtim et-Temîmî, *es-Sikât*, Dâiratu'l-Maâ'rif, 1973.

İbnu'l-Cevzi, Cemalu'd-Dîn Ebu'l-Ferec, *Âdâbu'l-Hasan el-Basrîi'l-Basrî ve Zühdühü ve Mevâıduhû*, Dâru's-Sıddık, Suriye, 2005.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman bin Muhammed bin İdrîs bin Münzir et-Temîmî er-Râzî, *Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, İhyau't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, bty.

-------, *Merâsîl*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1397.

İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalâni (852/1449), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-IX, thk. İbn Hüseyin el-Fiyyûmi İbrahim, el-Matbûati'ş-Şerefiyye, Mısır, 1327.

----------, *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker*, Mısır, 1934.

----------, *Tehzîbu't-Tehzib*, Matbaatu Dâirati'l-Maârif, 1326.

----------, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdıhı Mustalihi'l-Fiker*, thk. Nurettin Itr, Matbaatu'd-Dabbâh, Şam.

İbn Hallikan, Ebû'l-Abbâs Şemsü'd-Dîn Ahmed bin Muhammed bin İbrahim bin Ebi Bekr (681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve En-bâ'ü Ebnâ'i'z-zamân*, I-VIII, Beyrut 1968-1972.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali bin Ahmed el-Endelusî, *el-İhkâm fi Usûlu'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Daru'l-Âfâkı'l-Cedide, Beyrut.

İbn Kuteybe, ed-Dineverî (276/889), *el-Meârif*, Kâhire, 1992.

----------, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, Mektebetü'l-İslâmî, 2. Baskı, 1999.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî (273/887), *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru İhyau'l-Kütüb, I-II.

İbn Ma'ın, Ebu Zekeriyya, *Târîhu İbn Ma'ın*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyfi, Merkezu'l-Bahsi'l-Ilmiyyi, 1979.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed bin Mükerrem bin Ali, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1414

İbn Receb el-Hanbeli, Zeynü'd-Dîn Abdurrahman, *Şerhu Ileli't-Tirmizi*, thk. Dr. Mümam Abdurrahim Sa'd, Mektebetü'l-Menâr, 1987.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed bin Sa'd Müni' el-Hâşimî, *et-Tabakatü'l-Kübra*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

İbnü'l-Esîr, İzzeddin İbnü'l-Esîr Ebu'l-Hasan el-Basrî Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1221), *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VIII, thk. Ali Muhammed Muavvız, Ahmet Abdulmevcûz, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, bty.

İsbahânî, Ebû Na'ım, *Ma'rifetü's-Sahabe*, thk. Âdil bin Yusuf el-Azâzî, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1998.

Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler Menşe'i Tanıma Yolları Tenkidi*, İFAV, İstanbul, 2014.

Kubat, Mehmet, *Hasan el-Basrî Hayatı, İlmi Kişiliği ve Kelâm İlmindeki Yeri*, Çıra yayınevi, 2008.

Levent, Etem, *Çağlara Işık Tutan Hasan el-Basrî'nin Hayatı Öğretim ve Tefsir Yöntemi*, Arı Sanat yayınları, 2012.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin ibnü'l-Haccac, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Beyrut.

Müzeni, Yusuf bin Abdurrahman bin Yusuf Ebu'l-Haccac Cemalüddin ibni'l-Zeki Ebî Muhammed el-Kadaî el-Kelbî, *Tehzîbü'l-Kemal fî Esmâi'r-Rical*, thk. Dr. Beşşar Ivad Mağruf, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1980.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed bin Şuayb bin Ali el-Horasânî, *el-Mücteba mine's-Sünen-Sünenü's-Suğrâ li'n-Nesâî*, thk. Abdulfettah Ebû Ğedde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Haleb, 1986.

en-Neysabûrî, Müslim bin el-Haccac Ebu'l-Hasan el-Basrî, *el-Münferidât ve'l-Vahdân*, Dâru'l-Kütübü'l-Ilmiyye, Beyrut, 1988.

Polat, Selahattin, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, TDV, Ankara, 2010.

Er-Râmehurmuzî, Ebu Muhammedi'l-Hasan el-Basrî bin Abdurrahman, *el-Muhadisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, thk. Dr. Muhammed Accâc el-Hatîb, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1984.

Semerkandî, Ebû Muhammed Abdullah bin Abdurrahman el-Fadl bin Behrâm bin Abdussamed ed-Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî el-Mağrûf*, thk. Hüseyin Selim ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî, Suud, 2000.

es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl Şemsü'l-Eimme, *Usûlu's-Serahsî*, Daru'l-Mağrife, Beyrut, 1973.

Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman bin Ebî Bekr, *Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe, Mektebetü'l-Kevser, Riyad, 1410.

et- Taberi, Muhammed bin Cerir bin Yezid, *Tarihu'l-Kebîr*, Dâru't-Turâs, Beyrut, 1387.

---------, *Muğcemü's-Sağîr*, thk. Muhammed Şekûr Mahmud el-Hâc el-Emrîr, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1985.

----------, *Muğcemü's-Kebîr*, thk. Hamdi bin Abdulmecid es-Selefî, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1994.

----------, *Muğcemü'l-Evsat*, Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1995.

et-Tahavî, Ebû Ca'fer Ahmed bin Muhammed bin Selâme bin Abdulmelik bin Seleme el-Ezdî, *Şerhu Meani'l-Âsar*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr ve Muhammed Seyyid, Âlemü'l-Kütüb, 1994.

Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed bin İsa bin Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir-Muhammed Fuad Abdulbâkî, Mektebetü'l-İslâmiyye, Matbaatu'l-Mustafa, Mısır, 1975.

ez-Zehebi, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Siyeru A'lâ min-Nubelâ*, I-XXV, thk. Şuayb Arnaud, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1985.

---------, *el-Kâşif fi Ma'rifeti men lehû rivayetü fi'l-Kütübi Sitte*, thk. Muhammed Avâme, Daru'l-Kıble, 1992.

Zeyla'î, Cemâlüddin Ebu Muhammed Abdullah bin Yusuf bin Muhammed, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidaye*, thk. Muhammed Avâme, Müessesetü'r-Reyyan, 1997.